

Norsk trykkefrihet, ytringsfrihet og åndsfrihet.

Skribentorganisasjonen P.E.N. på 1930-tallet.

Lise Gundersen

Masteroppgave ved Institutt for filosofi, idé- og kunsthistorie
og klassiske språk.. HF-Fakultetet

UNIVERSITETET I OSLO

12. mai 2014

Norsk trykkefrihet, ytringsfrihet og åndsfrihet.

Skribentorganisasjonen P.E.N. på 1930-tallet.

Copyright Lise Gundersen

2014

Norsk trykkefrihet, ytringsfrihet og åndsfrihet.

Skribentorganisasjonen P.E.N. på 1930-tallet.

Lise Gundersen

<http://www.duo.uio.no>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Sammen drag:

Oppgaven fremstiller skribentorganisasjonen P.E.N.s arbeid på 30-tallet i Norge og internasjonalt. P.E.N. ble startet London i 1921, og i Norge året etter. De er i dag en verdensomspennende organisasjon. Oppgaven dokumenterer og analyserer flere hendelser internt i organisasjonen i mellomkrigstiden. Videre problematiserer oppgaven organisasjonens omdømme og rolle i offentligheten i samme periode. I flere tilfeller er det ikke organisasjonens verdier og tradisjoner som setter tonen, men enkeltaktører i organisasjonen. Aktørenes rolle i Norsk P.E.N. er spesielt viktig å forstå, og det er grunn til å være kritisk til kameraderi og skjulte agendaer – ikke bare på 1930-tallet.

Forord

Ytringsfrihet. Det er den lufta vi puster i daglig. Vi tenker kanskje ikke over det, men her i Norge er lufta ganske frisk. Det har den ikke alltid vært. Jeg beundrer forfattere som skriver tross at de kan bli drept. Jeg beundrer de som står på for å hjelpe disse menneskene. I dag har Europa og Norge et friby-system for forfulgte forfattere. Det ble etablert i kjølvannet av dødsstraffen (fatwaen) som Iran utstedet mot forfatteren Salman Rushdie i 1989. I 2014 har et tyvetalls forfattere eller journalister husly og flyktingestatus i Norge for en to-årig periode. Å være journalist har blitt et farlig yrke. I Norge er det en organisasjon som jobber for å med friby- forfatterne, og med å verne forfulgte forfattere og utsatte journalister. Dette ville jeg vite mer om. Selvfølgelig er man for frie ytringer, men hva innebærer det egentlig?

Og hvem er denne organisasjonen. P.E.N. International. Norsk P.E.N.? Det var min neste tanke. Hva har de drevet med, egentlig? Etter litt googling finner jeg ut at de er 89 år og ble stiftet i 1922! Jaha, de har sikkert stått på som bare det i mellomkrigstiden, var den første tanke som kom. Å finne ut mer om denne sterke, utrettelige organisasjonen må da være fint i en masteroppgave.

Jeg møter åpne armer hos P.E.N. Og blanke ark. "Nei, vi vet ingenting", sier generalsekretær Iversen. Dermed begynner jakten på P.E.N. Den jakten er enda ikke avsluttet. Mange spørsmål står ubesvart, mange arkivøk har vært forgjeves, noen ugjort. Noe er tapt, noe ligger hist og pist hos tidligere styremedlemmer. En krig og et krigsoppgjør har pyntet på en del privatarkiver. Noe ligger i P.E.N. Internationals historiske arkiv på Harry Ransom Center ved Universitetet i Austin, Texas. Kanskje ligger noe i Forlagssamlingene i Riksarkivet.

Men mye ligger hos Nasjonalbibliotekets spesiallesesal. Mye tilogmed åpent tilgjengelig på **Error! Hyperlink reference not valid..** Nasjonalbibliotekets fantastiske digitalisering av bøker og aviser er den reneste månelandingen. Søkemulighetene og dokumentmengden har forbedret seg enormt i de to årene jeg har jobbet med dette materialet. På nb.no finner jeg ut at Norge startet et eksilsenter i London i 1941. At en norsk lyriker dukker opp med Hitlerbart på upassende sted, får jeg også vite. Siden dette er en oppgave om ytringsfrihet må understreke viktigheten av det arbeidet Nasjonalbiblioteket nå gjør. Fortiden åpner seg på nye måter.

Jeg finner mye som ikke får plass i denne oppgaven. Veier å gå, spørsmål å stille, nye mennesker man burde sjekke korrespondansen til. Det har vært et frustrerende privilegium å være den første til å gjøre kritisk forskning på Norsk P.E.N.s historie.

Jeg har ikke vært alene om arbeidet: Carl Morten Iversen, generalsekretær i Norsk P.EN. og styret i P.E.N. skal ha takk for både arbeidsstipend og interesse for å få historien fortalt. Fritt Ord og Norsk Senter for Menneskerettigheter har gitt meg studiestipend for 2014.

Professor Jan Erik Ebbestad-Hansen har veiledet og gitt meg et høyst nødvendig spark bak. Ved IFIKK –UIO vil jeg også takke Christine Amadou for alt hun har hatt å lære bort i oppgavens tidlige fase. De ansatte ved Nasjonalbibliotekets spesiallesesal er tålmodige mennesker som dekode de utroligste håndsskrifter og språk.

En stor takk til oppegående og hjelpsomme venner Ellen Karoline Gjervan, Ingrid Brekke og Gyrid Celius, og foreldre Bjørg og Jeremy Hawthorn. Sist men ikke minst må Herman Wirsching takkes: problemløser, korrekturleser og ektefelle.

Innholdsfortegnelse

1	Innledning:	3
1.1	Et dikter vil bli brent.....	3
1.2	En republikk av ord.....	5
2	"...bør finde sted."	8
2.1	Grunnlovens paragraf 100	8
2.1.1	Den Norske Grunnlovens § 100 av 1814:.....	8
2.1.2	Trykkefriheten.....	9
2.1.3	Norsk trykkefrihet i praksis:.....	11
2.1.4	Tilgang til informasjon.....	11
2.1.5	2004 – ny § 100.....	12
2.1.6	Ytringsfrihet i Norge 1930-40.....	14
2.2	Metode og problemstilling	14
2.2.1	Metodiske utgangspunkt:.....	14
2.2.2	Forskningsobjektet: P.E.N.....	14
2.2.3	Problemstilling.....	15
2.2.4	Ytringsfrihetsidéhistorie.....	16
2.3	Viktige begreper	17
2.3.1	Ytringsfrihet.....	17
2.3.2	En tid i mellom.....	19
2.3.3	P.E.N. What's in a name?.....	20
3	Til åndsfrihetens forsvar	22
3.1	Lojalitet og diskurs:	22
3.2	Om Om Diktning og Moral	23
3.2.1	DEL I: Den opprørske dikters skjebne.....	23
3.2.2	DEL II: Om Åndsfrihet.....	26
3.2.3	DEL III: Diktningens innsats.....	28
3.2.4	Norsk mellomkrigstid og toleransen.....	29
3.2.5	Den tiende landeplage. Moraltenkning og sensurproblematikk.....	30
3.2.6	Psykoanalyse og åndsfrihet.....	32
3.2.7	Aktører.....	33
3.2.8	Ånd og ytring.....	34
3.2.9	Politisk korrekthet – det samme som middelmådighet?.....	34
3.2.10	Et brev fra høyresiden:.....	36
4	"..no frontiers." Historien om P.E.N.	38
4.1.1	Et intervju med stifteren av P.E.N.	38
4.1.2	Arvesølvvet. P.E.N.s charter.....	41
4.1.3	Politikken kommer på banen.....	41
4.1.4	Resolusjon fattet på P.E.N.s årskongress i Brussel 1927:.....	42
4.1.5	Utpreget engelsk tankegang?.....	44
4.1.6	Norsk P.E.N.	46
4.1.7	Nye ledere i P.E.N.	48
5	Fem fortellinger fra Norsk P.E.N.	50
5.1	Edgar von Schmidt-Pauli og Herman Kesten	50
5.1.1	Goebbels setter i gang ensrettingen.....	50

5.1.2	Forherligelse og svartmaling. Kesten holder taler i Norge.....	51
5.2	"... visse moderne fenomener." H. G. Wells besøker Norge august 1934.....	54
5.2.1	Ytringfrihetens problem.....	54
5.2.2	Taushet er også et språk.....	56
5.3	Fredrik Böök. Litteraturprofessoren som hyllet bokbålene.....	59
5.3.1	Böök konfronterer Der Führer.....	60
5.3.2	Charles Kents subtiliteter.....	63
5.3.3	Hva slags impulser nådde frem til Oslo?.....	64
5.4	"... ideenes utnyttelse i dagens politiske strid".....	67
5.4.1	P.E.N.s årskongress i Buenos Aires 1936.....	67
5.4.2	Kollektivistene og italienerne.....	68
5.4.3	Tre versjoner av ytringsfrihet?.....	69
5.4.4	Skal P.E.N. etterprøve sine medlemmers meninger?.....	70
5.4.5	"Vi nordfra".....	71
5.5	Åndsterror og sjikane.....	72
5.5.1	Carl von Ossietzky.....	72
5.5.2	Knut Hamsun sier hva han mener.....	74
5.5.3	De som "vakler i stillhet".....	75
6	A-politisk 30-tall.....	78
6.1.1	Charles Kent.....	80
6.1.2	Ronald Fangen – anti-totalitær.....	82
6.1.3	Thorvald Aadahl.....	82
6.1.4	Johan Bojer.....	83
6.1.5	Barbra Ring.....	84
6.1.6	Famling i P.E.N.?.....	87
7	Avslutning.....	88
7.1	Ideer på vandring:.....	88
7.2	Hvor er alle heltene?.....	89
7.3	Å skrive er en politisk handling. Eller?.....	90
7.4	Kent, Krog og åndsfriheten.....	91
7.5	Tiden etterpå.....	92
	Litteraturliste.....	3

1 Innledning:

1.1 Et dikter vil bli brent.

Bokbrenningen

Da regimet befalte at bøker med skadelig kunnskap offentlig skulle brennes, og okser ble tvunget til overalt å trekke kjerrer med bøker til bålene, oppdaget en fordrevet dikter, en av de beste, mens han studerte listen over de brente, forskrekket at hans bøker var glemt. Han styrtet til skrivebordet, bevinget av vreden og skrev et brev til makthaverne. Brenn meg! skrev han med flyvende penn, brenn meg! Ikke gjør dette mot meg! Ikke utelat meg! Har jeg ikke alltid fortalt sannheten i mine bøker? Og nå skal jeg bli behandlet som en løgner! Jeg befaler dere: Brenn meg!

Bertholt Brecht ¹

En dikter som vil bli brent? Bokdestruksjon som undertrykkelsesmiddel er riktignok et velkjent historisk grep. Det har sterk symbolsk virkning: bøkene er unødvendige for samtid og fremtid. Forfatterens åndsverk har ingen verdi. Bøker destrueres fordi de har blitt ulovlige. Noen har endret denne loven.

Vi kan snu på det og se et bokbål som en bekreftelse. Når et fiktivt verk kan anses som så skadelig at det må brennes, er det i seg selv en validering av litteraturens kraft. Det tjener ikke til noe å drepe en forfatter, så lenge bøkene lever.

Bokbrenningen om handling har i diktet som starter denne oppgaven så sterk symbolkraft at det å *ikke* bli brent vil si at en ikke tas seriøst: "Har jeg ikke /alltid fortalt sannheten i mine bøker? Og nå skal/jeg bli behandlet som en løgner!"

Hos Brecht er det anerkjennende å bli brent. Forfatterskapet skal heller brennes enn ignoreres. Et bokbål utsletter ikke en forfatters verk. Men Brecht ber om utslettelse. Kanskje vil han utslettes av forfengelighet, et behov for å være i «det rette selskap», men det er ikke alt. Poenget er dikteren må brennes for unngå assosiasjon med de som ikke brennes. De som unngår bålet er enten uviktige eller i regimets smak. Quentin Skinner

¹ Johan Grip et al, *Nye Gjendiktninger* (Oslo: Den norske Lyrikklubben, 1999); *ibid.*; *ibid.*

bruker begrepene legitimerende eller forandrende språkbruk.² Er man i opposisjon, vil man ikke at ens verk skal legitimere regimet. Dikteren velger side, fordi regimet valgte før ham.

Ved å tillintetgjøre den dokumenterte fortiden symboliserer man at den er fjernet fra bevisstheten. Dokumentene var en trussel for den nye ideologi. Senere – i en kommende ideologi - kan det bli historisk nødvendig å bygge opp det gamle. Biblioteket i Alexandria er ett eksempel på hvor lenge et destruert bibliotek kan smerte verdens kulturarv. Man har ikke erstattet biblioteket ved å åpne et nytt praktbygg i 2000, men forsøkt å tette et hull i Alexandrias historie, og forhåpentlig i verdenshistorien. Men har hukommelsen endret seg?

Brechts poet og biblioteket i Alexandria viser oss at tekster, også skjønnlitterære, har politisk kraft i seg. All kunst, eller i det minste friheten til å skape kunst, er i ytterste konsekvens en politisk handling. Den skapende eller utøvende kunstner trenger ikke gjøre politikk av sitt arbeid, regimet kan gjøre det for kunstneren.

Denne oppgaven belyser det politiske ved forfattergjeningen. Den analyserer en internasjonal organisasjons forhold til fremveksten av det tredje riket. Etter at Adolf Hitler kom til makten i Tyskland i januar 1933, endret den tyske offentlighet seg over natten. Et enormt apparat, ledet av Hitlers propagandaminister Joseph Goebbels, penetrerte kulturfeltet på alle nivåer og gjorde det ensrettet. Også språket ble raskt gjennomsyret av det tredje rikets diskurs:

Nazism permeated the flesh and blood of the people through single words, idioms and sentence structures which were imposed on them in a million repetitions and taken on board mechanically and unconsciously.³

Dette sier Victor Klemperer om det tredje rikets språk, eller *Lingua Tertii Imperii* (LTI), som han kaller det. Boken beskriver hvordan det tredje rikets diskurs er en del av nazifiseringen. Brechts protagonist i diktet *Bokbrenningen* er gjennomsyret av denne diskursen, en diskurs av ild og destruksjon. Poeten må snakke LTI for å vise sitt ståsted i striden.

² Quentin Skinner, Frank Beck Lassen, and Mikkel Thorup, *Politik Og Historie: En Tekstsamling* (København: Hans Reitzels forlag, 2009). 32

³ Victor Klemperer and Martin Brady, *Language of the Third Reich: Lti : Lingua Tertii Imperii* (New York: Bloomsbury Academic, 2013). 15

1.2 En republikk av ord

Språk skaper virkelighet. En skribent, en forfatter, journalist, dramatiker, poet kan derfor skape virkelighet. Brechts poet var ikke den eneste som mente seg urettmessig behandlet. Bokbrenninger fant faktisk sted i Tyskland. Det mest kjente i Berlin i 1933, og det er dette bålet som er diktets historiske utgangspunkt. Vi skal komme tilbake til denne hendelsen hvor titusener av "upassende" titler ble brent. Tyske journalister, forfattere, jøder, intellektuelle, homofile, redaktører og forskere forlot etter hvert hjemlandet sitt. Noen ble værende hjemme i et "indre eksil" – med andre ord fungerte de ikke som skrivende mennesker og kunne ikke ytre seg.

En internasjonal skribentorganisasjon snakket om å gjenskape de brente bøkene, og bygge et bibliotek i England med de samme titlene. Bøkene skulle få tilbake noe av sin kraft. En mothandling. Skribentorganisasjonen het P.E.N., og finnes den dag i dag. I 1933 var organisasjonen 11 år gammel, eksisterte i omtrent 50 land verden over, og var i sakte endring fra å være en selskapielig "republic of words" til å bli mer eller mindre politisert. Men var det så lett for en internasjonal organisasjon bestående av skribenter fra alle slags kulturelle og religiøse avskygninger tenke politikk? Nøytralitet ble organisasjonens første leders mantra. Lederen het nobelprisvinneren John Galsworthy, en ikke ukjent forfatter. Han og organisasjonstifterne fastholdt at en organisasjon som dette burde være absolutt apolitisk.

Men er det mulig for en forfatter å ikke være politisk? Når selve handlingen (å skrive, å publisere) blir politisert av andre? Hvem er det som definerer at det ikke er politikk i forfattervirksomhet? I *Bokbrenningen* ser vi at det ikke er forfatteren som bestemmer at verket er blitt politisk. Det er regimet som definerer verket og politiserer det.

Denne oppgaven analyser en skribentorganisasjonen ved hjelp av dokumenterte handlinger og ord. Galsworthy skrev et Charter som har blitt stående som samlende for P.E.N. Det har blitt revidert i løpet av organisasjonens historie, men intensjonene og formuleringene er fortsatt "Galsworthyanske". (Se vedlegg 3 og 4)

Den norske avdelingen av P.E.N. holdt seg til det apolitiske helt frem til den tyske okkupasjonen 9 april 1940. Før den tid hadde Norge blitt påvirket av LTI helt siden 1933. Den internasjonale organisasjonen protesterte mot det tredje rikets handlinger ved adskillige anledninger. Men hva gjorde Norsk P.E.N.? Vi skal se på noen av aktørene

i norsk offentlighet og i P.E.N, og analysere hvordan de forholdt seg til det tredje riket, dets diskurs og det politiske ved å være forfatter.

Historisering av norsk ytringsfrihet kommer naturligvis først. Det er ulike momenter ved lovverket som preger holdninger til frie ytringer i Norge, og jeg forsøker gir et overblikk. Deretter skal vi lese en viktig tekst om ytrings- og åndsfrihet fra en av trettitallets sterkeste stemmer: forfatteren og debattanten Helge Krog. Så ser vi på P.E.N.s internasjonale historie og det norske senterets tilblivelse. De fem påfølgende fortellingene fra Norsk P.E.N. gir et innblikk i organisasjonens praksis, prinsipper og diskurs. Jeg presenterer deretter noen sentrale aktører, og belyser deres posisjoner, før vi i avslutningen diskuterer organisasjonen versus enkeltaktørenes politiske posisjoner, og hvordan det kan ha farget Norsk P.E.N.

I tilfeller hvor historiske personer har hatt en "aktør-funksjon" har jeg supplert med en de viktigste biografiske opplysninger om vedkommende. Kilder her har vært Store Norske Leksikon www.snø.no, og Norsk Biografisk Leksikon som ligger under SNL. Teoretikere og forfattere av sekundærlitteratur har jeg ikke supplert med biografiske opplysninger.

2 ”...bør finde sted.”

Det er en allmen oppfatning at Norge har hatt en liberal lovgiving siden vi ble en selvstendig nasjon, men denne oppfatningen fortjener noen perspektiver. Grunnloven feirer i år 200 år, og det er naturlig å begynne med spørre seg hva den Norske Grunnloven sier om frie ytringer, og hvilken anvendelse Grunnloven har hatt i ytringsfrihetssammenheng.

2.1 Grunnlovens paragraf 100

2.1.1 Den Norske Grunnlovens § 100 av 1814:

*Trykkefrihed bør finde Sted. Ingen kan straffes for noget Skrift af hvad Indhold det end maatte være, som han har ladet trykke eller udgive, medmindre han forsætlig og aabenbar enten selv har viist, eller tilskyndet andre til Ulydighed mod Lovene, Ringeagt mod Religionen, Sædelighed eller de constitutionelle Magter, Modstand mod disses Befalinger, eller fremført falske og ærekrænkende Beskyldninger mod nogen. Frimodige Yttringer om Statsstyrelsen og hvilkensomhelst anden Gjenstand ere Enhver tilladte.*⁴

Den norske Grunnloven lener seg på opplysningsidealer og opplysnings-tankegangen, og er å regne for en moderne, liberal lov fra sin tid. Grunnen til at Grunnlovens trykkefrihetsparagraf er såpass liberal kan enkelt forklares med erfaringene fra det dansk-norske eneveldet forut for 1814. Dets forhold til trykkefriheten var komplisert, og eneveldet slet med å forholde seg til fremvoksende opplysningsideer. Livlege og rådgiver for den sinnssyke eneveldekongen Christian VII Johann F. Struensee,⁵ var en ivrig opplysningsman, og svært kontroversiell. Han innførte full trykkefrihet i 1770, og opplevde at folkeopinionen snudde seg mot ham og eneveldet. I perioden fra 1760 til 1814 var trykkelovene under eneveldet varierende

⁴ "Constitution for Kongeriget Norge," Det norske storting, <https://www.stortinget.no/no/Stortinget-og-demokratiet/Lover-og-instrukser/Grunnloven-fra-1814/>.

⁵ Johann Friedrich Struensee, 1737-1772. Som kongens stedfortreder innførte han full trykkefrihet i eneveldet i 1770. Henrettet i 1772.

regulert: fra full trykkefrihet til trusler om dødsstraff.

I *Besvarelse av Spørsmålet: Hva er opplysning* fra 1794 vektlegger Immanuel Kant viktigheten av ytrings- og trykkefrihet som en "opplysningens mulighetsbetingelse".⁶ I trykt skrift fikk man muligheten til å presentere sin kunnskap. Hos Kant er det å kunne uttrykke sin mening nødvendig for individet. Da kan det fungere i eneveldet, og bli fritt fra umyndiggjørelsen. Bemerk at ytringsfrihet ble sett på som en mulighet for å tjene kollektivet.

Slik ville undersåttene, eller helst borgerne, bidra i statsstyrelsen. Dette ytringsfrihetsbegrepet hadde fortsatt en klar politisk deltakende side, og fant også veien til grunnlovsforslagene i 1814. (...) Trykkefriheten (...) hadde sin gjenklang i folkesuverenitetsprinsippets vekt på at det fantes en vilje i folket eller nasjonen som hadde en berettigelse i statsstyrelsen. Statsstyret måtte da bygges på allmenviljen (...).⁷

Det er altså ikke en frihet for individet, men for fellesskapet. For Kant er opplysning en prosess, og ikke en tilstand man har kommet frem til. Med andre ord er man ikke opplyst, man bedriver opplysning. Gjennom denne prosessen kan folket bli opplyst - under eneveldet. Når opplysningsprosessen er gjennomført og alle er opplyste vil folket ville det de bør ville. Det er dette vi kan kalle allmenviljen. Statsstyrelsens oppgave er å uttrykke allmenviljen på folkets vegne. Når befolkningen er opplyst, vil republikken være et faktum.

Innenfor en slik forståelse vil deler av en nasjons befolkning alltid være umyndige. Kriteriene for hva en opplyst borger er kan forskyves og misbrukes av makthaverne. Store deler av befolkningen på 17-1800 tallet var i tillegg rettighetsløse. Rase, eiendomsrettigheter, nasjonalitet og kjønn kunne være ekskluderende.

2.1.2 Trykkefriheten.

I lovgivingen fra 1814 benyttes begrepet Trykkefrihet. Loven relaterer seg til datidens massemedier - aviser, bøker og andre trykte publikasjoner. Den kan teoretisk utelukke muntlige ytringer: «Ingen kan staffes for noget Skrift...». I praksis har denne paragrafen også omfattet muntlige ytringer. Forholdet til trykte medier er basert på

⁶ Ellen Krefting, *Modernitetens Fødsel: 1600-1800*, vol. B. 3 (Kristiansand: Cappelen Damm akademisk, 2012). 267

⁷ Mona Ringvej, "Trykkefriheten I 1814 - Det Opplyste Eneveldets Demokratiske Arv," *Historisk Tidsskrift* 2014. 81

en tanke om at ytringer er ikke-massemediale. Lesing er en en-til-en affære: fremmede, subversive og ukjente tekster leses i "ensomhet". I tillegg er begrepet trykket til lisensiering: trykkeriene arbeidet på lisens fra kongen. Å trykke ulisensiert var ulovlig. Dette gjorde at medie-teknologien som utviklet seg fra 1880: fotografiet, radio og film var utdefinert fra paragrafen.

Dette er noe av argumentasjonen for kontroversene rundt filmsensuren i Norge. I 1930 uttalte en ekspedisjonssjef i Justisdepartementets lovavdeling at filmsensuren ikke kom inn under §100. Paragrafen var ikke:

satt der for å forsvare kunsten, den omhandler i virkeligheten ikke annet enn trykkefriheten. Når vi har fått den, er det for at man ikke skal kneble "frimodige uttalelser om statsstyrelsen". Jeg tror ikke grunnlovsparagrafen engang vilde være til hinder for teatercensur.⁸

Paragrafen av 1814 tillater kritikk av institusjonene. Den sier hva borgeren kan gjøre i riket. Dette kaller vi negative friheter. Den er ikke ute etter å beskytte svake grupper, men tillater kritikk av maktinstitusjoner og kirken. Denne formen for normativ lovgiving beskytter folket fra styresmaktene, men gir ikke folk eksplisitte rettigheter. Det er ikke nytt for den norske grunnloven, men knytter seg til ideene om naturretten og ulike statsteorier helt fra antikken.⁹

Negative freedom is absence from constraint. You are free to do something in this negative sense if nobody is restricting you from doing this. Positive liberty in contrast, is the freedom to actually achieve what you want to do. (...) The history of free speech is the history of attempts to prevent people from communicating their views (...).¹⁰

Skillet mellom disse frihetskonseptene er etablert av Isaiah Berlin, og viktig for en filosofisk forståelse av lovgivinger som berører ytringsfrihet. "Frimodige Ytringer om Statsstyrelsen og hvilkensomhelst anden Gjenstand ere Enhver tilladte", er altså en negativ frihet.

Videre inneholder paragraf 100 et viktig ledd: vold faller ikke inn under trykkefrihet. Å ha "tilskyndet andre til Ulydighed mot Lovee" er ikke en ytring som gir samfunnsborgeren vern. I de fleste definisjoner og forståelser av ytringsfrihet er ikke

⁸ Hans Fredrik Dahl and Henrik G. Bastiansen, *Hvor Fritt Et Land?: Sensur Og Meningstvang I Norge I Det 20. Århundre* (Oslo: Cappelen, 2000). 72

⁹ James W. Nickel, *Making Sense of Human Rights* (Malden, Mass.: Blackwell Publishing, 2012). 12

¹⁰ Nigel Warburton, *Free Speech: A Very Short Introduction* (Oxford: Oxford University Press, 2009). 8

oppfordring til vold et anliggende for ytringsfrihetstankegangen.

2.1.3 Norsk trykkefrihet i praksis:

Marcus Thrane¹¹ ble dømt i 1850 etter Kriminalloven i Høyesterett for å ha snakket frimodig til statsstyrelsen i form av en petisjon underskrevet av 13.000 mennesker. Petisjonen krevde blant annet allmenn stemmerett. Thrane og 127 "thranitter" ble dømt, Thrane selv ble sendt i tukthus. Dette viser at det neppe var tillatt å komme med frimodige ytringer *til* staten, bare *om* den.¹²

Norge har flere eksempler på at sedelighetsloven og blasfemiloven har vært tatt i bruk i stedet for §100. I flere tilfeller har de vært i bruk i forhold til kunstneriske eller politiske ytringer. Som vi skal se senere siktes Arnulf Øverland for straffelovens §142 i 1934. Etter andre verdenskrig oppstod to rettsaker mot forfattere på bakgrunn av deres litterære verk. I 1956 ble Agnar Mykle anklaget ifølge utuktsparagrafen, straffelovens § 211, for sin roman *Sangen om den røde rubin*.¹³ Han ble frifunnet i Høyesterett. Jens Bjørneboe, derimot, ble dømt etter samme paragraf for sin bok *Uten en tråd* i 1967.¹⁴

Vi ser altså at tross en fremsynt, liberal Grunnlov har man hatt juridisk anledning til å tolke den i mer religiøs-konservativ retning.

2.1.4 Tilgang til informasjon

Et element som ikke nevnes i Grunnlovens § 100 av 1814 er retten til tilgang på informasjon. Informasjonsfrihet er en vital og essensiell del av ytringsfriheten. Uten tilgang til informasjon vil ikke enkeltmennesket kunne gjøre uavhengige vurderinger, og da heller ikke fungere i et demokrati. Med andre ord vil de med kantianske begreper være umyndiggjort. Ei heller ville borgeren fungert under eneveldet. For hvordan skulle et menneske kunne være endel av opplysningstidens æra uten tilgang til informasjon?

¹¹ Marcus Thrane, 1817-1890. Leder for den første norske arbeiderbevegelsen.

¹² Ringvej, "Trykkefriheten I 1814 - Det Opplyste Eneveldets Demokratiske Arv." 91

¹³ Agnar Mykle, 1915-1994. Forfatter. Romanen *Sangen om den røde rubin* ble gjenstand for en usedelighetsrettsak, den første siden Hans Jæger sent på 1800-tallet. Mykle ble frikjent.

¹⁴ Jens Bjørneboe, 1920-1976. *Uten en tråd* ble utgitt anonymt, men forfatteren ble avslørt, og trukket for retten. Det har ikke lyktes å finne noe kildemateriale så langt som dokumenterer aktiviteter fra Norsk P.E.N. i forbindelse med Myklesaken. Når det gjelder Bjørneboe, engasjerte P.E.N. seg noe, men Bjørneboe selv var skuffet over engasjementet. Leder for Norsk P.E.N. i 1951-1968 var forfatteren Hans Geelmuyden d.e.

Arbeidet mot analfabetisme og for lik rett til utdanning er også et spørsmål om ytringsfrihet. Et demokratisk styresett krever at borgeren stemmer ved frie valg. Vedkommende borger må tilegne seg og forstå informasjon. Jenter i enkelte nasjoner nektes fortsatt utdanning. Dette kan vi dermed si er en udemokratisk praksis.

I en global målestokk kan ytringsfrihetsforskning fortsatt bruke Kants vektlegging av opplysning som en pågående prosess. Dette gjelder i høyeste grad utviklingen av internett. Men vi må være observante på at en dikotomi av opplysnings- og myndighetsbegreper fort virker nedlatende når vi snakker om alfabetisering i utviklingsland. Begrepet u-land (utviklingsland) er i seg selv et optimistisk/positivt styrt konsept, som kan sies å være et moderne opplysningsprosjekt. Kunsten er å ikke la ens egne verdier få det kulturelle og politiske overtaket.

2.1.5 2004 – ny § 100.

En kommisjon ble nedsatt i Norge i 1996 for å utarbeide forslag til ny grunnlovsparagraf. Kommisjonen har i ettertid blitt kjent som Ytringsfrihetskommisjonen. Mona Ringvej viser hvordan dette arbeidet i langt større grad inkorporerer opplysningstidens trykkefrihets-begreper om deltakelse og informasjonsinnhenting. "På mange måter var den liberale forståelsen av trykkefrihet som ble skrevet inn i Grunnloven i 1814 ikke nødvendigvis det mest treffende uttrykk for oppfattelsen av dette prinsippet i tiden.", skriver Mona Ringvej i artikkelen *Trykkefriheten i 1814*.¹⁵ Ytringsfrihetskommisjonen leverte sin stortingsmelding i september 1999.¹⁶ Stortingsmeldingen utgjør en av kjernetekstene for definering og historisk forståelse av ytringsfrihet i Norge. Som et resultat av dette arbeidet utkom også boken *Hvor fritt ett land* året etter, en grunnbok for denne oppgaven. Boka konsentrerer seg tematisk om sensur og meningstvang og har dermed en prinsipiell-praktisk vinkling på ytringsfrihet. Boka nevner ikke P.E.N. som en relevant aktør.

Grunnlovsendringen ble vedtatt i 2004. Vi skal nå se litt på de endringene som har blitt gjort.

§ 100.

Ytringsfrihed bør finde Sted.

¹⁵ Ringvej, "Trykkefriheten I 1814 - Det Opplyste Eneveldets Demokratiske Arv."92

¹⁶ Ytringsfrihetskommisjonen, "«Ytringsfrihed Bør Finde Sted» Forslag Til Ny Grunnlov § 100 ", ed. Justis- og politidepartementet, NOU 1999 (1999).

Ingen kan holdes retslig ansvarlig for at have meddelt eller modtaget Oplysninger, Ideer eller Budskab, medmindre det lader sig forsvare holdt op imod Ytringsfrihedens Begrundelse i Sandhedssøgen, Demokrati og Individets frie Meningsdannelse. Det retslige Ansvar bør være foreskrevet i Lov. Frimodige Ytringer om Statsstyrelsen og hvilkensomhelst anden Gjenstand ere Enhver tilladte. Der kan kun sættes slige klarlig definerede Grænser for denne Ret, hvor særlig tungtveiende Hensyn gjøre det forsvarligt holdt op imod Ytringsfrihedens Begrundelser.

Forhaandscensur og andre forebyggende Forholdsregler kunne ikke benyttes, medmindre det er nødvendigt for at beskytte Børn og Unge imod skadelig Paavirkning fra levende Billeder. Brevcensur kan ei sættes i Værk uden i Anstalter.

Enhver har Ret til Indsyn i Statens og Kommunernes Akter og til at følge Forhandlingerne i Retsmøder og folkevalgte Organer. Det kan i Lov fastsættes Begrænsninger i denne Ret ud fra Hensyn til Personvern og af andre tungtveiende Grunde.

Det paaligger Statens Myndigheder at lægge Forholdene til Rette for en aaben og oplyst offentlig Samtale.

Her ser vi altså først og fremst at "Trykkefrihed" er byttet ut med "Ytringsfrihed".

Paragrafen verner eksplisitt samtlige medieplattformer og ytringsformer som finnes i det offentlige rom. Loven gir også større forpliktelser for styresmaktene. Den gir med andre ord positive friheter. Paragrafens siste ledd "Det paaligger Statens Myndigheder at lægge Forholdene til Rette for en aaben og oplyst offentlig Samtale", viser dette på en dekkende måte. Staten er nå i følge Grunnloven forpliktet til å besørge en åpen, opplyst offentlig samtale. Videre kan den ikke kreve forhåndssensur, ut over å beskytte barn, og det er kun i fengsler og andre anstalter at man ikke kan motta brev.

Offentlighetsloven ble innført i Norge i 1971 som en tilpasning av at Norge underskrev Den Europeiske Menneskerettighetskommisjon i 1953.¹⁷ Men teksten i den norske grunnlovens § 100 forble uforandret i over 30 år etter. Endringen av §100 i 2004 styrket denne sentrale loven med formuleringen «Enhver har Ret til Indsyn i Statens og Kommunernes Akter og til at følge Forhandlingerne i Retsmøder og folkevalgte Organer. Det kan i Lov fastsættes Begrænsninger i denne Ret ud fra Hensyn til Personvern og af andre tungtveiende Grunde.»

¹⁷ "Lov Om Rett Til Innsyn I Dokument I Offentleg Verksemd (Offentleglova).", <http://lovdata.no/dokument/NL/lov/2006-05-19-16>.

2.1.6 Ytringsfrihet i Norge 1930-40.

Ytringsfrihet er en rett som anvendes når det er behov for den. Den hevdes sjelden som rett eller verdi når den ikke føles truet på noe vis. Dette viser seg gjentatte ganger gjennom historien. Når ytre krefter nærmer seg et territorie som vi - det være seg nordmenn, forfattere, troende, etniske grupperinger - mener er vårt, hentes ytringsfrihetsbegrepet frem og debatteres.

I den perioden min oppgave er fokusert på var ytringsfriheten åpenbart truet, den var faktisk i ferd med å kveles. Men begrepet eller den lovmessige rettigheten til ytrings- trykkefrihet ble lite debattert. Det kan være mange grunner til dette, og i min forståelse er det det gjeldende politiske klimaet som gjør at denne retten til trykkefrihet eller ytringsfrihet ikke hevdes i kunstnerisk eller intellektuell sammenheng.

2.2 Metode og problemstilling

2.2.1 Metodiske utgangspunkt:

I medieforskningen presenteres det man kaller hendelseshistorie, et annet ord er cases. Dette er situasjoner som gjenfortelles, presenteres og senere settes i kontekst.

I denne oppgaven legger jeg frem jeg fem cases, alle fra Norsk P.E.N.s historie. Men det er Norsk P.E.N.s organisasjonshistorie som er oppgavens virkelige case. Gjennom å fortelle bruddstykker fra organisasjonens historie og sette de opp mot ulike konsepter om ytringsfrihet håper jeg å finne Norsk P.E.N.s posisjon i perioden 1933-1939.

I gjennomgang av kildematerialet har jeg fokusert på å finne korrespondanse, taler, utkast, brev og avisklipp som dokumenterer organisasjonens praksis, prinsipper og diskurs. Enkeltaktørenes politiske posisjoner er som vi skal se svært viktig for P.E.N.s historie, ikke bare her til lands, men i den globale organisasjonen.

2.2.2 Forskningsobjektet: P.E.N.

Ytringsfrihetens idéhistorie er ikke et vel opptråkket felt. P.E.N. International og Norsk P.E.N.s historie har ikke blitt gjenstand for mye kritisk forskning. Litteraturprofessor Rachel Potter ved Univ. of East Anglia, som har publisert noe forskning på P.E.N. og planlegger et større prosjekt om forskning på organisasjonen, sier det samme. Jeg bruker hennes artikkel *Modernist Rights* som bakgrunnsmateriale i min

analyse av P.E.N.¹⁸ En annen nyttig artikkel har vært R.A. Wilsons *The PEN Club 1930-50*.¹⁹ Dette er fagfelleverderte artikler. I tillegg har jeg brukt internettsidene til P.E.N. International, Norsk P.E.N. og andre P.E.N.-sentre som kilder. Disse er ikke fagfelleverderte, og det har vært nødvendig å ha en viss kritisk distanse til materialet. Tekstene er ofte skrevet av aktive innad i organisasjonen, som gjerne er ute i sitt "eget" ærend.

Fraværet av forskning på organisasjonen er overraskende, da det vil være naturlig å tro at en skribentorganisasjon før eller siden vil sette lyset på seg selv. Selve organisasjonen kan nok være en forklaring. Eugene Schogulin²⁰, forfatter og sentral i Norsk og International P.E.N. i en årrekke, oppgir i en samtale at organisasjonen i en årrekke var preget av udemokratisk ledelse med korruperte tendenser. Schogulin forteller videre at dette synet ble støttet av P.E.N.-aktivisten Thomas von Vegesack²¹, som mente at organisasjonen var grovt reaksjonær frem til 90-tallet.²² Kort beskrevet kan agendaen vært preget av et ønske om å beholde P.E.N. som en selskapeleg forening.

2.2.3 Problemstilling

I denne oppgaven undersøker jeg Norsk P.E.N.s roller og funksjon på 30-tallet. Gjennom å ta for meg fem ulike cases og kontekstualisere disse forsøker jeg å besvare to spørsmål:

- 1) Hvorfor er P.E.N. ubeskrevet i norsk intellektuell historie og ytringsfrihets-historie?
- 2) Hvem var aktørene i Norsk P.E.N., og var deres posisjoner i konflikt med P.E.N. Internationals verdier?

¹⁸ Rachel Potter, "Modernist Rights: International Pen 1921-1936," *Critical Quarterly* 2013.

¹⁹ R. A. Wilford, "The Pen Club 1930-50," *Journal of Contemporary History* 1979.

²⁰ Eugene Schogulin, 1941-. Norsk forfatter. President for P.E.N. International Writers in Prison Comitte (WiPC) 2000-2004. Senere visepresident i P.E.N. International.

²¹ Thomas von Vegesack, 1928-2012. Svensk forfatter og forlegger. Ledet WiPC- 1987-1992

²² Kjell Olaf Jensen, 1946. Norsk oversetter og litteraturkritiker. Ledet Norsk P.E.N. 1997-2010.

2.2.4 Ytringsfrihetsidéhistorie.

Det kan være mange grunner til at ytringsfrihet ikke er spesielt mye belyst idéhistorisk, og jeg skal prøve å gi noen betraktninger rundt dette. Den første og mest åpenbare årsaken er at ytringsfrihet nå er nedfelt i lovverkene nasjonalt og internasjonalt. Etter andre verdenskrig ble den individuelle rettighetstankegangen nedfelt i en universell lovgiving: Menneskerettighetene²³. Derfor foregår mye ytringsfrihetsrelatert forskning innenfor rettsvitenskapen.

Et opplysningsideal har med dette blitt gitt rettslig overnasjonal kraft og legitimitet. Et enormt apparat har vokst frem for å håndheve disse rettighetene, og det meste av aktivisme og intellektuell debatt har siden forholdt seg til menneskerettighetenes eksistens. Vårt forskningsområde, P.E.N., har definert sin agenda ut fra rettighetene nedfelt i FNs Menneskerettighetserklæring og den Europeiske Menneskerettighetskonvensjonen (EMK)²⁴.

Amnesty International ble etablert i 1961, Human Rights Watch i 1978. Dette er eksempler på to store organisasjoner, såkalte NGO'er²⁵ som opererer etter FNs menneskerettighetserklæring. Menneskerettigheter er nå et svært viktig juridisk fagfelt og stort forskningsområde. Vi snakker ikke lenger om noe som burde finnes i en ideell global virkelighet, vi snakker om noe som eksisterer. Et opplysningsideal om naturretten har med andre ord blitt kanonisert og innfelt i den institusjonen opplysningstenkerne ville ha det: et sekulært rettssystem.

Naturligvis er ikke individets rettigheter i storsamfunnet 100 % ivaretatt selv om det nå er nedfelt i en internasjonal traktat, men debatten rundt menneskets individuelle rettigheter befinner seg ikke lenger blant "gens de lettres", det foregår i rettsstaten. Dermed trenger vi kanskje ikke filosofien?

Vi lar dette spørsmålet få stå, ettersom det ikke er av stor viktighet for oppgavens problemstilling. I den tiden denne oppgaven skrives, 2013-14, er det adskillige forskningsprosjekt i gang rundt Den Norske Grunnloven, i anledning 200-års jubileum

²³ United Nations, "Universal Declaration of Human Rights," <http://www.un.org/en/documents/udhr/>.

²⁴ European Declaration on Human Rights 1950 http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf

²⁵ NGO: Non-Governmental Organisation. En organisasjon som ikke er direkte stats-tilknyttet eller underlagt politiske makthavere. P.E.N. en NGO. Historisk sett er P.E.N. en av verdens første organisasjoner som etablerer seg som en NGO.

for denne. Flere belyser § 100, som den banebrytende paragrafen den var i tiden den ble skrevet og vedtatt. Men når vi kommer til denne oppgavens tidsramme, 1930-tallet, blir §100 nevnt i få sammenhenger.

2.3 Viktige begreper.

2.3.1 Ytringsfrihet

Begrepet ytringsfrihet er i liten grad i bruk i på 1930-tallet. Et søk gjennom Nasjonalbibliotekets skannede aviser, viser forholdsvis like stor forekomst av begrepene trykkefrihet som ytringsfrihet.²⁶ Også i etterkrigstiden er ordene relativt lite brukt.

Et søk i A-tekst, som riktignok kun gir ordbruksstatistikk for norske aviser fra 1945 til i dag, viser at i 1945 ble ordet ytringsfrihet ble brukt kun 6 ganger i norske aviser. Frigjøringsåret er ikke et egnet år for medie-statistikk, men det er påfallende at ti år etter er ikke bruken særlig større. Søket gir kun fem treff for ytringsfrihet i 1955. I 1956 og -57, årene hvor Myklesaken stod på som verst, finner vi begrepene brukt henholdsvis fire og syv ganger. Man kan anslå at journalister ikke oppfattet at Myklesaken hadde noe med trykke- eller ytringsfriheten å gjøre. Heller ikke det daværende hovedbegrep for ytringsfrihet: trykkefrihet, er særlig mye i bruk, selv om vi ser et lite hopp i dette begrepets benyttelse mot Myklesakens avslutning.

Fra 1988 blir ordet ytringsfrihet mye brukt i media. Fra å stige gradvis i bruk, ser vi et hopp i 1988 og -89, hvor bruken øker fra 123 til 299 på ett år. Årsaken er utvilsomt fatwaen mot Salman Rushdie.²⁷ I 2005 øker bruken av dette begrepet dramatisk, fra 876 i 2005 til 1942 i 2006. Dette er årene for den såkalte karikaturstriden, hvor den danske avisen Jyllandsposten trykket tegninger av Mohammed. En dyp kultur- og verdikonflikt kom til overflaten. Det har tradisjonelt blitt sett som helligbrøde å spre karikaturer og satire av profeten Muhammed.

²⁶ Noen statistikk over begrepsbruk er så vidt meg bekjent ikke blitt utført. Jeg snakker om tendenser, og kan ikke vise til statistikk for min forskningsperiode. A-tekst dekker aviser etter 1945, og gir et akseptabelt grunnlag for tallstatistikk. Funn gjort i søkefunksjonen i Nasjonalbibliotekets skannede aviser må kun regnes som veiledende.

²⁷ Salman Rushdie, 1947. Britisk-indisk forfatter. Romanen *The Satanic Verses* ble oppfattet som blasfemisk blant mange muslimer. Irans daværende leder bannlyste boka og forfatteren. Etter denne fatwaen måtte Rushdie leve under politibeskyttelse i nesten ti år. Rushdies forlegger William Nygaard, ble utsatt for et attentat i 1993, trolig er årsaken den norske oversettelsen av romanen. (*Sataniske Vers*, Aschehoug 1989).

Fra et idéhistorisk standpunkt er det derfor viktig å understreke at begrepet ytringsfrihet ikke var mye brukt i den tidsperioden oppgaven konsentrerer seg om. Likevel mener jeg at det er mulig å formulere oppgavens tema som ytringsfrihetens idéhistorie. Begrepet er i bruk på 1930-tallet, med det er ikke direkte overførbart til dagens begrepsforståelse. Ytringsfrihet er dynamisk, argumenterer Vincenzo Zeno-Zencovich:

If one accepts the idea that freedom of expression is a dynamic freedom, one must accept that not only may it expand, it may also be reduced. And its nature qua freedom entails – as for any other freedom – the question as to what the limits of freedom of expression are, who should fix them and what the consequences are of these limits are not respected.²⁸

Forskning på en dynamisk frihet stiller metodiske krav til materialutvalg og innfallsvinkel. I denne oppgavens tilfelle ble det klart at en grunnleggende forståelse for oppgjøret etter første verdenskrig var viktig for å kunne analysere de ulike aktørenes beveggrunner og motiver. Taushet kan forstås som en diskurs, men hvordan forstå den?²⁹ Er det tegn på meningstvang, skjulte agendaer eller selvsensur i materialet?

Med et historisk blikk på 30-tallet er det overraskende at ikke retten til frie ytringer ble sterkere hevdet. I dag debatteres og hevdes retten til frie ytringer nærmest daglig i norske medier og ikke minst i vårt forskningsobjekt P.E.N.

Ytringsfriheten var omstridt og innskrenket på 1930-tallet. Striden lå blant annet i forholdet til det kristne, statskirkelige Norge. Det er helt klart at religionsdebatter i Norge utfordret ytringsfrihet og kunstnerisk frihet. De religiøst motiverte debattene på 1930-tallet er rettighets- og frihetsdebatter preget av indre nasjonale krefter og strømninger. Innenfor disse debattene er ordet åndsfrihet mye anvendt, et begrep vi skal se nærmere på siden.

Politisk preges samfunnet (og ytringsfriheten) av ytre internasjonale, totalitære idestrømninger: nazismen, fascismen og kommunismen. Det er også viktig å fremheve at verdenssamfunnet manglet et begrepsapparat for totalitarisme. En forståelse av totalitære regimer gjør at man kan gjenkjenne visse indre strukturer i ulike styresett. Teorier som behandler en strukturell likhet mellom islamisme, kommunisme, fascisme og andre typer totalitære regimer ble for en stor grad utviklet etter andre verdenskrig.

²⁸ Vincenzo Zeno-Zencovich, *Freedom of Expression: A Critical and Comparative Analysis* (Abingdon: Routledge-Cavendish, 2008). 2

²⁹ Se kapittel 5.5.1 om Carl von Ossietzky.

Norsk 1930-tall var sterkt ideologisk preget, og mange befant seg i en motfront, enten mot nazismen eller mot kommunismen. En motstand i den ene retningen kunne fort få et ytterliggående stempel. I flere tilfeller ser vi at motstandere av kommunisme og nazisme nærmest "falt igjennom" i offentligheten. Mange av disse kan betegnes som anti-totalitære. Det er dette tankesettet som ofte kalles "den annen front" på trettitallet.

Mange ytringsfrihetsdebatter «skjules» under debatter omkring kristen puritanisme, antikommunisme eller skepsis til nazismens fremvekst. Arbeidet med å hevde retten til frie ytringer befinner seg nesten alltid i en politisk eller religiøs motivert kontekst. Dette er ikke unikt for denne perioden.

2.3.2 En tid i mellom

Impulser fra psykoanalysen, kommunismen, fascismen, nazismen, forholdet til kirken, oxfordbevegelsen, kristen-humanismen og etterdønningene av første verdenskrig preget norsk åndsliv og satte dype spor i det kunstneriske og intellektuelle liv i det vi nå kaller mellomkrigstiden. For å tidfeste hvilken tid snakker om er det altså tiden mellom første verdenskrigs ende og andre verdenskrigs begynnelse: 1919 til 1939.³⁰ Det er gunstig for oppgavens tema at begrepet mellomkrigstid brukes i minst mulig grad, idet det er en konstruksjon, som skaper et bilde av perioden som ikke gjelder for aktørene jeg skriver om. Men samtidig er det et annet innhold i konseptet mellomkrigstiden, nemlig ordet mellom. I disse skribenters intellektuelle og kunstneriske miljøer, som er denne oppgavens hovedområde, var diskursen sterkt preget av utkommet av første verdenskrig. De historisk svært nære akademiske og kunstneriske relasjoner til Tyskland var formative for mange norske intellektuelle, og også her var det et spørsmål om lojalitet og tilhørighet.

Norge var ikke involvert i, og fremsto som nøytralt under første verdenskrig, men det var ingen hemmelighet at dersom regjeringen måtte velge, ville den støttet enheten Storbritannia-Frankrike-Russland fremfor trippelalliansen mellom Tyskland, Italia og Østerrike-Ungarn. Traktaten de krigførende landene underskrev ved krigens avslutning, Versailles-traktaten i 1919, ga Tyskland og dens allierte det økonomiske ansvaret for alle tap og skader forårsaket av krigen.³¹ Denne form for "klausulert skyld"

³⁰ Tiden mellom Versailles-traktatens signering, og Hitlers invasjon av Polen.

³¹ Gavin Greer Thomas H. and Lewis, *A Brief History of the Western World* 9ed. (Boston: Wadsworth Cengage Learning, 2005). 564

falt mange tyskere og tyskvennlige tungt for hjertet. Det er åpenbart at Versailles-traktaten forårsaket store økonomiske og kulturelle problemer for Tyskland i tiden etter inngåelsen.

I norsk intellektuell diskurs ser etter Versailles-freden lojalitetsbegrepene "engelsk", eller "tysk" anvendt på en selvfølgelig måte. Eksempelvis var Sigrid Undset³² "engelsk" i all sin tid, helt fra tiden under første verdenskrig og frem til hun forlot Norge etter okkupasjonen i 1940. Dette "engelske" plasserte henne i en tysk-kritisk del av det intellektuelle virke som kunne være kontroversiell; Norge hadde pleid kulturelle forbindelser med Tyskland helt siden opplysningstiden.

1930-tallet i norsk offentlighet er sett på som en tid preget av ulike fronter. Partipressesystemet er en strukturell del av denne front-metaforen. Andre strukturer er den fremvoksende fascismen og nazismen, bolsjevismen samt puritanske krefter i kirkemiljøene. Motstand og ideologisk posisjonering ble nødvendig, og vi kan dermed tro at det var et levende og sunt debattklima. Men det var – og er - delte oppfatninger om hvorvidt debattklimaet var spesielt sunt eller ikke. Som vi skal se senere i oppgaven hersket det en diskurs som ikke var nådig mot motstanderne, uansett hvilken side de befant seg på.

Så det er kanskje ikke så rart at en aktiv samfunnsdebattant og anmelder som Helge Krog skriver om åndsfrihet. Åndsfrihet – eller ytringsfrihet - er en nødvendig del av et fungerende demokrati, og har siden opplysningstiden vært regnet som viktig for all intellektuell virksomhet, ikke minst den utenomreligiøse. I 1933 hadde Norge hatt grunnlovsfestet rett til trykkefrihet i nesten 120 år, og stemmerett for alle samfunnsgrupper og kjønn i 20 år.³³

2.3.3 P.E.N. What's in a name?

P.E.N. står opprinnelig for Poets, Essayists and Novelists, men forkortelsen har alltid vært ordet P.E.N., altså som det engelske ordet for penn. Og det er jo intendert, og passende. I Norge har P.E.N. blitt kalt P.E.N.-klubben opp igjennom dens historie. Og stavemåtene har vært uendelige. Gjør du søk i A-tekst eller andre databaser vil du få

³² Sigrid Undset, 1882-1949. Nobelprisvinner og forfatter.

³³ Allmen stemmerett ble innført i 1913.

treff på navnet i en uendelighet av ulike skrivemåter: penklubben, PEN-klubben, P.e.n.-klubben og så videre.

Også er det dette med klubb. P.E.N.-klubben høres koselig og ufarlig ut. I dag ønsker ikke Norsk P.E.N. å være en P.E.N.-klubb, men fortsatt husker mange denne "klubben" og spør om Norsk P.E.N. er det samme. Ja, det er det samme, men Norsk P.E.N.s agenda i 2014 er tydeligere og mer uttalt enn tidligere.

Jeg velger konsekvent å omtale den norske avdelingen av P.E.N. som Norsk P.E.N. i denne historiefortellingen. Dette får være mitt lille bidrag til å skape virkelighet gjennom språk. I sitater og tekstutdrag har jeg beholdt den originale skrivemåten. Jeg velger også bort ordet klubb for å vise at forskningsobjektet faktisk var en organisasjon, en formalisert del av en større sammenheng.

Hva angår P.E.N.s moderskip: P.E.N. i London, er det også nødvendig å trekke noen skillelinjer. På 1930-tallet ble P.E.N. International omtalt som kun P.E.N., selv om det var det internasjonale hovedsetet for organisasjonen. For å klargjøre hvilket P.E.N. jeg snakker om., bruker jeg P.E.N. International hele veien – så vi vet hvilket senter vi snakker om. Det er også viktig å være klar over at skillet mellom det engelske P.E.N. og det internasjonale P.E.N. var flytende - først tidlig i 1970-årene formaliseres dette.

Med de tre konseptuelle begrepene mellom, krig og tid som bakteppe, skal jeg nå ta for meg flere aktuelle og viktige poenger fra Helge Krogs artikkel *Om Diktning og Moral*.

3 Til åndsfrihetens forsvar

I 1933 publiserer anmelderen, forfatteren, samfunnsdebattanten og dramatikeren Helge Krog³⁴ boken *Meninger om mange ting*. Denne samlingen av essays og anmeldelser fra en i dag noe ukjent, nesten glemte, forfatter, viser en analyse, et skarpsinn og en form for rettferdig harme som vi i dag med vår forståelse av mellomkrigstidens intellektuelle virke kan anta representerer mange intellektuelles holdning.

Meninger om mange ting er Krogs andre essaysamling, etter *Meninger om bøker og forfattere* i 1929. Tross en ufarliggjort, vagt ironisk tittel, er Krogs essaysamling skarp, klarsynt og provoserende, både i emner og holdninger. Åtti år har gått siden artikkelen ble publisert. Krog ble kreditert for sitt fremsyn allerede i 1961: Torolv Solheim omtalte Krog som "den som så fremover" og konkluderer: "...Krog i sin essaykunst har vore klarare og mer fremsynt enn sine samtidige..."³⁵

Jeg vier plass til en lesing av Krogs tredelte artikkel *Om Diktning og Moral* etter å ha gitt nødvendig kontekst. Deretter knyttes Krog og artikkelen opp til samtidige hendelser og en organisasjon som siden Krogs tid har arbeidet med åndsfriheten og ytringsfrihetens problem: Norsk P.E.N. og P.E.N. International.

3.1 Lojalitet og diskurs:

Spesielt for det norske medielandskapet var at vi i 1933 fikk statsmonopol: Norsk Rikskringkasting overtok eteren som enekringkaster over radionettet. Videre preget partipressesystemet store deler av den trykte offentlighet. noe som igjen satte sitt merke på den enkelte skribents politiske tilhørighet og lojalitet.³⁶

³⁴ Helge Krog: 1889-1962

³⁵ Helge Vold, *Helge Krog: 1889-1962 : En Biografi* ([Nesøya]: Z-forl., 2011). 398

³⁶ Dahl and Bastiansen, *Hvor Fritt Et Land?: Sensur Og Meningsvang I Norge I Det 20. Århundre*. 79

3.2 Om *Om Diktning og Moral*

Om Diktning og Moral ble publisert i Helge Krogs andre essaysamling *Meninger om mange ting* i 1933. Trolig har det vært publisert i Arbeiderpressen forut for dette. Artikkelen er delt opp i tre deler. Den første, *Den Opprørske dikters skjebne*, er en kronologi over dikterens rolle i samfunnet, fra opprører til irrelevant. Del to, *Om Åndsfrihet*, redegjør for hvorvidt det er åndelig frihet i Norge, og setter denne i en historisk sammenheng. Artikkelens del tre, *Diktningens innsats*, kan vi lese som en analyse av forholdet mellom diktning og moral, her forstått som de kirkelig-pietistiske kreftene i det norske samfunnet.

Jeg har valgt å vie en del plass til denne artikkelen, for å best mulig kunne gripe tak i Helge Krogs tanker bak artikkelen og bruke de i oppgaven. Senere stiller jeg noen spørsmål som nødvendigvis kommer opp i lesningen og forsøker å gi ytterligere perspektiver.

En begrepsavklaring rundt begrepet *Åndsfrihet* er på sin plass før vi går i gang med selve lesningen. Dette begrepet er ikke mye anvendt i dag, men er et begrep vi ser mye brukt i mellomkrigstiden. Det er knyttet til kristendomsdebattene som foregikk, som vi skal se hos Krog. *Åndsfrihet* vil – i min forståelse av begrepet – inneha et religiøst aspekt. Dette betyr ikke at forsvareren av *åndsfriheten* er et troende vesen, men at vedkommende ikke kommer utenom at forholdet til religion (i norsk kontekst oftest statsreligionen) er et sentralt tema i offentligheten. *Åndsfrihet* omhandler friheten til selv å selv velge sin religion – eller velge å ikke ha en.

I min forståelse utgjør *ytringsfrihet* en sekularisert variant av *åndsfriheten*. Norge har utviklet seg til å bli det vi kan kalle et religiøst tolerant og sekulært samfunn. Men man kan likevel spørre seg om man i flere debatter i 2014 faktisk snakker om *åndsfrihet* og ikke *ytringsfrihet*. I den følgende presentasjonen av Helge Krogs *Om Diktning og Moral* forsøker jeg å trekke frem noen sentrale begreper og strukturer i hans tankegang, og jeg diskuterer senere toleransetradisjonen og hans politiske ståsted.

3.2.1 DEL I: Den opprørske dikters skjebne

... det er ingenting som gir folk en så panisk skrekk som tanken på å skulle få noen befatning med virkeligheten. Dessuten oppfattes jo ethvert forsøk på å få

folk til å undersøke en sak fra nytt av som et frekt attentat på deres lykkelige åndelige lathet.³⁷

Mennesket er, i følge Krog, altså lykkelig i sin åndelige lathet. Virkeligheten er ubekvem, og kunstens oppgave er, for den åndelig late, å fremvise harmonisk velvære og være behagende. Krog stiller seg i opposisjon til dette og redegjør for at det er denne delen av kunsten som representerer de største moralske problemene i kunsten: "...den diktning som bare varierer gamle melodier og gamle betraktninger er ikke alene moralsk verdiløs, men – i sin virkning – direkte umoralsk. Den virker sløvende og fordummende."³⁸ For forfatteren er ikke kunstens mål å tilfredsstille publikum, kunst som beskjeftiger seg med sosiale eller moralske problemer må nødvendigvis fortone seg som ubehagelige. Å fremme ubehag vil aldri være en umoralsk handling idet kunstneren forsøker å beskrive virkeligheten.

Helge Krog velger videre å bruke dramatiker Henrik Ibsen i en fremstilling som skildrer hvordan den moralsk forargende blir til en som behager sitt publikum. Han bruker sin egen deltagelse ved Ibsens hundreårsjubileum i 1928 som utgangspunkt for å se på Ibsens forløp gjennom hans diktning. For Krog fremstår de sterkeste Ibsenhyllerne som like konfliktfylte eller hyklerske som Ibsens egne dramatiske karakterer. Krog er mett av feiringens taler, whisky og banketter og slår fast at Ibsen gjennomgår de samme anerkjennelses-faser som andre kontroversielle dikterkolleger. Ibsen var som vi vet kontroversiell femti år tidligere: "For akkurat som man den gang (...) ikke kunde få øye på Ibsens storhet bare for kruttrøyken fra den krig man førte *mot* ham, kan man ikke nu skjelne hans sanne omriss i skodden av all den røkelse man *brente* for ham."³⁹ Overgangen fra kruttrøyk til å brenne røkelse indikerer en overgang fra krig til tilbedelse, og metaforen forteller at verken krutt eller røkelse lot oss se Ibsen som den storheten han var.

Krog gjør videre rede for hvilke faser den opprørske dikter gjennomgår i sitt forfatterliv. Først, sier han, vil konservative krefter forsøke å avfeie den opprørske dikter med "taushet, ringeakt, skuldertrekk. Men det går nu en gang ikke."⁴⁰ Når denne reaksjonen ikke fungerer, oppstår en ny fase; den moralske forargelse, vi kan kanskje kalle det hellig vrede. Her skys ingen midler for sensur: beslagleggelse, baktalelse og

³⁷ Helge Krog, *Meninger Om Mange Ting* (Oslo: Aschehoug, 1933). 167

³⁸ Ibid. 166

³⁹ Ibid. 168

⁴⁰ Ibid. 169

fortolkninger. Krog henter fra litteraturhistorien og refererer til forfatterskjebner som August Strindberg, Hans Jæger, Lord Byron og Percy Shelley. Denne fasen kan for dikteren (hvis han overlever) vare i flere tiår. Men viktigst av alt er det i denne fasen dikteren *virker*: "...han vinner terreng, han vinner gehør, han leses eller spilles, han får et navn."⁴¹

Etter denne viktige, men krevende virkningsfasen kommer en ny fase, formet av reaksjoner mot dikteren: dikterens motstandere antar en estetisk betraktningssmåte overfor verkene. De artistiske egenskaper belyses, og ros og hyllest gjør dikteren salgbar. "Selv præstene iler til og blader sin bræk i jubelkoret. For nu har kapitalismen og borgerskapet sluttet opprøeren i sin favn, og om han skriker aldri så høit - av dette bløte, men muskuløse polypfavntak sliper han aldri ut."⁴² Etter den kommersielle tredjefasen styrter filologene til i neste fase. Her blir dikterens verk omformet til et forskningsobjekt hvor "kommentarstøvet faller tett og jevnt som et stille snevær over hans verk."⁴³ Helge Krogs analyse relaterer seg direkte til Ibsens rolle i teater- og litteraturhistorie, og viser hvordan man, gjennom kanonisering, faktisk kan uskadeliggjøre en dikters verk. Opplagstall og pengeverdier medvirker til denne kanoniseringen av dikteren. Kunsten har med andre ord en materiell verdi i samfunnet. Det er også en kritikk av hva pengeverdien gjør med et verk, og vi ser antydninger til et velkjent litteratursyn om sammenhengen mellom kunst og kapital. Verkene er ikke bra hvis de er for salgbare.

Videre: i en femte fase vil denne dikterens verk og kommersielle verdi brukes mot yngre, mer moderne verk. Altså kunst som fremstår uforståelig eller provoserende i sammenligning med vår opprørske dikter. Dikteren har dermed blitt en autoritet. Og her stopper det – kanskje? Ibsen henger fremdeles høyt på den litterære himmelen som en gedigen størrelse, en dramatiker de unge, moderne sammenlignes med. Men det stopper ikke her. Etter en fase med stor autoritet kan det vente noe langt verre: Idet unge lesere oppdager dikteren og henter "en farlig styrke av det.", da inntreer "aller siste fase i kampen mot opprøeren, og også den er ganske pikant." Det som venter opprøeren er foreldelse, irrelevans og utdatering. Verkene omtales som gamle og

⁴¹ Ibid. 170

⁴² Ibid. 170

⁴³ Ibid. 171

avleggs. Og har man endelig fått etablert dikteren som irrelevant, vil de konservatives seier være komplett.

Motstandsforløpet, eller vi kan kalle det avvæpningen, av farlige diktere foregår altså slik: fortielse – indignasjon (virkningsfase) – estetisering – kommersialisering – kanonisering – autoritær anerkjennelse – utdatering. Krog mener dette er en systematisk maktanvendelse blant konservative krefter i alle samfunn, og at hele verdenslitteraturens historie består av eksempler på slike. Dikteren må altså være i evig kamp med den bestående smak hvis han skal ha noen virkning. Dette kan ligne på en slags politisk motivert poetikk fra Helge Krogs side.

3.2.2 DEL II: Om Åndsfrihet

Artikkelens andre del redegjør for hvilke felt åndsfrihetskampen skal foregå og foregår innenfor. Krog slår fast at det i hans skriveid (1932) antas at åndsfriheten er noe vi har tilegnet oss allerede, som en gitt størrelse vi kan "sitte og hygge oss med." Men for Krog er virkeligheten noe ganske annet. Åndsfrihet er et begrep i "uophørlig bevegelse." Det handler om et aktivum som faktisk "smuldrer så sant det ikke utvides og som alltid må erhverves påny." Retten til frie ytringer må med andre ord alltid hevdes og formes for å ikke gå i oppløsning. Åndsfriheten – eller ytringsfriheten – er ikke en gitt størrelse. Her er han på linje med Kant: opplysning er en prosess. Men, som vi vet er ikke ytringsfrihet oppplysning, eller omvent.

Videre: For Helge Krog er det utenkelig å hevde at det i 1932 eksisterer fullstendig åndsfrihet. Årsaken er at det ikke eksisterer kroppsfrihet:

Vi vet alle sammen meget godt at kvinnene – halvparten av menneskeslekten – ikke har rett over sin egen kropp. Vi vet at samfundet, selv i de høiest civiliserte land, nekter kvinnene rett til å bestemme over sin egen kropp. Vi vet at der eksisterer andre og legaliserte former for kroppslig slaveri, både for menn og kvinner og barn.⁴⁴

Så lenge man med makt kan ta kontroll over enkeltindividets kropp, vil altså samfunnet aldri ha total åndsfrihet.

Krog går så videre til to samfunnsinstitusjoner som vi kan se som en garantist for, og trussel mot åndsfriheten: skolen og kirken. Retten til åndsfrihet er en rett til å erverve seg kunnskap. Men – tilgangen til kunnskap er økonomisk og sosialt betinget, hevder Krog. Og den folkeskolen alle barn får gå på, den er gjennomsyret av kristen tro:

⁴⁴ Ibid. 173

”alt dette, som savner enhver fornuftig mening, det fremstilles ikke alene som videnskapelig sannhet, nei, det er noe ennu mer, noe ennu finere, det er *åpenbaret sannhet!*”⁴⁵ Det er åpenlyst, mener han, at et barn som slutter folkeskolen i 13-14-årsalderen umulig vil klare å løsrive seg fra dogmatisk lærdom. I denne forståelsen er det ikke religionsfrihet i Norge, idet barna fødes inn i en bestemt religion og må gjennomgå obligatorisk religiøs utdanning. For Krog betyr dette at religionsfrihet i en norsk kontekst kun er en frihet *for* den statlige religion, ikke religiøs valgfrihet. Han søker altså etter en negativ religionsfrihet, frihet uten innblanding fra myndighetene.

Ytringsfrihet, trykkefrihet og talefrihet er Krogs neste tema i artikkelen om Åndsfrihet. Overfloden av frie ytringer fra politikere, foredragsholdere og parlamentarikere har Krog en skeptisk holdning til. Han liker ikke disse autoritetene, hvis viktigste mål er å tale så lenge stemmen holder, for å beholde rommet. Men den dagen en militærnekter ytrer seg, da er det ”slutt på ytringsfriheten. Da blir han straffet på kroppen for sine muntlige eller skriftlige ytringer, (...) da blir han satt i fengsel, da *berøves* han altså sin frihet for sine ytringers skyld”.⁴⁶ Og hva betyr så dette? Jo, sier Krog, det betyr at det er ytringsfrihet så lenge vi holder oss innenfor de prinsippene samfunnet bygger på. Makthaverne har alltid tillatt kontrovers så lenge ytringene ikke krenker deres verdighet. Kontroversielle ytringer møtes med en taktisk overbærenhet, som ”for en ytterst billig penge”, gir makthaverne falsk ry av toleranse. Men krenkelse makthavernes verdighet slås det hardt ned på. Hva som tolereres, påpeker Krog, har forandret seg gjennom tidene, og man kan si at ytringsfriheten har blitt større enn for hundre år siden. Den er likevel ikke absolutt:

I et kapitalistisk samfunn er der ingen myndigheter som tar det ille op om man forhåner kommunismen. I et kommunistisk samfund står det en frit for å spotte kapitalismen. Spørsmålet er: hvor nær kan man i et kapitalistisk samfund gå kapitalismen, i et kommunistisk samfund kommunismen?⁴⁷

Helge Krog berømmer demokratiet for å fremme en romsligere ytringsfrihet. Dette betyr ikke nødvendigvis at de er mer tolerante, men at det er oppstått en balanse mellom folkets makt og de valgte makthavere. Men denne balansen, påpeker han, opphører idet det oppstår en krise. Blir det krig, vil militærnekteren bli skutt. Da er det ikke plass for en kritisk offentlighet. Problemet er, sier Krog, at krig er en tilstand hvor

⁴⁵ Ibid. 174

⁴⁶ Ibid. 176

⁴⁷ Ibid. 177

frie ytringer vil ha en reell betydning. "Åndsfrihetens grenser kan bare utvides ved at de ting sies som det er ulovlig å si.", skriver Krog, og avslutter artikkelens andre del med å antyde noe av den samme dialektikken som vi finner i artikkelens første del:

De meninger som er ulovlige i dag, de blir tillatt om ti år. Om tyve år er de kanskje kjennetegnet på den høieste dyd og idealitet. Og om tredivet år er de blitt i den grad selvfølgelige at de virker forstemmende og pinlige i intelligent selskap.

3.2.3 DEL III: Diktnings innsats

Hva er forholdet mellom vitenskap og diktning? Hvilken rolle spiller dikteren, spør Krog i tredje del av *Om Diktning og Moral*. Han postulerer at diktningen ikke har noen ideologisk nyskapende kraft. Nye tanker kommer fra vitenskapen og forskningen og

omsettes i den levende diktning, til poesi, til syn, til menneskeskildring, til alminnelig begripelse om man vil – i det de eksperimentelt prøves på menneskenes sinn og annammes individuelt. (Psykoanalysen er det siste eksempel.) Og så kan det hende at nye tanker, nettopp ved å omsettes til diktning ikke alene får en uventet utbredelse, men også en ny og uanet slagkraft.⁴⁸

For Krog skjer det ingen ideologisk nyvinning i diktningen, Charles Darwin skrev ikke *Artenes opprinnelse* som en ny Robinson Crusoe, skriver Krog, fordi han i så fall ville vært idiot. Det ville ikke nyttet å fremstille vitenskapelig materiale fiksjonelt. Diktningen kommer etterpå, henter opp politiske, vitenskapelige eller, som Krog selv trekker frem, psykoanalytiske ideer. Dikteren omsetter ideene. Men det vitenskapelige raseri som Darwin eller Marx møter er ingenting, sier Krog, mot det moralske raseri dikteren kan møte. "Den nye sosiale, eller moralske orientering har plutselig fått kjøtt og blod, er blitt levende og aktiv i diktningens handling. *Da først forstår moralens voktere at det virkelig er fare på ferde.*" Nå kretser vi om Krogs to første faser, som han gjør rede for i del én av artikkelen. Fortielsen av verket har ikke nyttet, og når materialet kommer frem i form av diktning, våkner moralens voktere. Hvorfor er det slik? Jo, sier Krog: "...de fleste mennesker har så liten innbilningskraft at de er ute av stand til å forestille seg noen klar realitet bak det som ennå er abstrakt, bak det som ennå bare er *tenkt.*"

Slik blir altså diktningen en mediator mellom vitenskap og publikum: "Romanen *illustrerer* ideen, gjør den synlig, nærværende og *påtrengende.*" Og dermed entrer moralens voktere scenen, autoritetene som aldri ytrer bekymring *for seg selv*, sin

⁴⁸ Ibid. 179

aktelse eller sosiale stilling, men derimot overfor andre, spesielt ungdommen. Det er et retorisk grep, en hersketeknikk med moderne termer, å ta indignasjonen bort fra seg selv og føre den over på mer sårbare grupperinger som antas å behøve beskyttelse.⁴⁹

For, som Krog sier, ungdommen er formbar. I og med at de er fremtiden, så må de i alle fall vernes, hvis de ikke kan vinnes. Misunnelse er en av beveggrunnene for dette vernet, sier Krog.

- blant alle ungdommens forførrere er kanskje de forfattere som på rasjonell vis behandler ungdommens egne problemer de aller lumskeste. Ungdommen har nemlig alltid noe igjen av den innbillningskraft som er felles for barnet og dikteren, og diktningen angriper den derfor på det punkt hvor den er minst herdet og mest åpen – sinnsmessig og intellektuelt.⁵⁰

Ungdommen har ikke den samme skam som foreldregenerasjonen, og grensene for hva som er syndig forskyves. Publikum/foreldre blir altså *foruroliget*, og dette er diktningens oppgave: "For først når folk føler seg foruroliget er det håp om at de vil begynne å tenke." Forfattergjerningen, avslutter Krog, må ha noe nedbrytende eller subversivt i seg: "Rydd tomtene, så blir der nok bygget." Det er her fremskrittet befinner seg. Og med dette er vi tilbake i *Om Diktning og Morals* begynnelse: De som vil rydde tomtene forties eller fordømmes, estetiseres, kommersialiseres, blir byggverk, og ruiner. En dialektikk.

3.2.4 Norsk mellomkrigstid og toleransen.

Med bakgrunn i hva man vet og tror man vet av norsk mellomkrigstid vil teksten vekke betraktninger som leder og fortolker lesingen. Krog refererer til resepsjons-historien av Ibsen, og trekker på sin historiske kunnskap for å gjøre rede for sine tanker om diktning og moral. Filosofisk står han også i gjeld til sine forgjengere, det er hevet over enhver tvil. Men det er en sjeldenhet, også internasjonalt, at en så lang artikkel ikke relaterer seg til ytre, samtidige kontekster. Helge Krogs artikkel om åndsfriheten kan sies å representere vår nåtidige forståelse av åndsfrihet, trykkefrihet og ytringsfrihet.

⁴⁹ Ibid. 180-81

⁵⁰ Ibid. 182

3.2.5 Den tiende landeplage. Moraltenkning og sensurproblematikk.

I 1933 antar Nationalteatret det Pulitzer-prisvinnende teaterstykket *Guds Grønne Enger* av Marc Connelly⁵¹ for oppføring på scenen på Nationalteatret.⁵² Stykket er en dramatisering av episoder fra det gamle testamentet, sett gjennom et afro-amerikansk barns øyne. Stykket var gjennomlest og vurdert av biskop Eivind Berggrav⁵³ og valget av oversetter bevisst gitt den kristne forfatteren og redaktøren Ronald Fangen⁵⁴. Men denne "kvalitetssikringen" bidro ikke til å dempe en stadig økende motstand. Tross manglende kjennskap til stykkets tekst eller sceniske fremstilling, protesterte en rekke grupperinger mot oppføringen. Særlig problematisk var det at teaterstykket forutsetter en scenisk fremstilling av Vårherre – som en afro-amerikansk mann.⁵⁵

I følge predikanten Ole Hallesby⁵⁶ burde stykket legges bort, "da en stor del av det norske folk ved dette teaterstykket virkelig er kommet i samvittighetsnød."⁵⁷

Den norske befolknings åndelige ve og vel stod altså på spill. Dette peker tilbake på synet på teateret som noe syndig og ukristelig, og er, som Hans Fredrik Dahl sier, et eksempel på at debattene mellom frontene på 30-tallet produserte få nye ideer eller diskurser, men kan sees på som en repetisjon av kulturdebattene på 1880-tallet.⁵⁸ Man tyr til moralen hvis man ikke kan ignorere et kontroversielt fenomen, i følge Krog. Og, man kan tenke seg at Ole Hallesby ikke var bekymret for at hans egen moral stod i fare for å korrumpes, det var de "andres" – legfolket - som behøvde beskyttelse mot slike impulser. Bondepartiets Jens Hundseid⁵⁹ fremmet endog forslag i Stortinget om at fremstilling av Vårherre på scenen skulle forbys ved lov.

Det er denne striden som var kilden til Arnulf Øverlands tale *Kristendommen - den tiende landeplage*, som ble holdt i Studentersamfundet 21. Jan 1933. Her angriper

⁵¹ Marcus Cook Connelly, 1890-1980. Amerikansk dramatiker

⁵² Engelsk tittel: *The Green Pastures*. Stykket vant Pulitzer-prisen for beste teaterstykke i 1930, filmatisert 1936

⁵³ Eivind Berggrav, 1884-1959. Biskop i Oslo 1937-1950. Redaktør for Kirke og Kultur store deler av tiden fra 1909 til sin død. Aktiv motstandsmann under andre verdenskrig.

⁵⁴ Ronald Fangen, 1895-1946. Forfatter og kritiker, ledet forfatterforeningen i 1928-1933.

⁵⁵ Anton Rønneberg, *Nationalteatret Gjennom Femti År* (Oslo: Gyldendal, 1949). 247

⁵⁶ Ole Hallesby, 1879-1961. Teologiprofessor.

⁵⁷ Rønneberg, *Nationalteatret Gjennom Femti År*. 246

⁵⁸ Hans Fredrik Dahl, *De Store Ideologienes Tid*, vol. B. 5 (Oslo: Aschehoug, 2001). 233

⁵⁹ Jens Hundseid, 1883-1965. Statsminister i Bondepartiet 1932-33. Senere NS-medlem.

Øverland kristendommen, og mener at en "klar og redelig fremstilling av den kristne tro" har i seg avslørende sprengstoff og vil få moralisten til å rope *blasfemi*.

Kort oppsummert gjør Øverland det samme som teaterstykket gjør: han kroppsliggjør Gud: "Han er en mann, han har meget hår og især skjegg, han har nese og munn og tarmkanal, tror jeg da, og for alt hvad jeg vet om ham, har han vel også kjønnsorganer. Eller kanskje han ikke har det?" Det er ikke vanskelig for leseren å se at Øverland er ute etter å provosere. En annen provokasjon er å kalle nattverden kannibalisme, og en tredje at forfatteren anklager de troende for å være blinde: "Hånd i hånd med en forblindet autoritetstro går en uovervinnelig avsky for erkjennelse, en sann skrekk for kjensgjerninger og en lidenskabelig forkjærlighet for det fornuftsstridige."⁶⁰

Øverland er en opportunist, og han er tydelig ute etter bråk. Og det blir det naturligvis. Han anmeldes av tidligere omtalte professor ved Menighetsfakultetet Ole Hallesby, og må møte i retten siktet for brudd på straffelovens paragraf 142, den såkalte blasfemiparagrafen.⁶¹

Til foredragsholderens og Mot Dags utislørte glede reiste påtalemyndigheten offentlig tiltale for blasfemi umiddelbart etterpå. Under rettssaken optrådte Øverland så provoserende og krenkende som mulig. Til tross for sitt kvalifiserte og vel kalkulerte lovbrudd ble han imidlertid frikjent av juryen, fordi enkelte lagrettsmedlemmer var i villrede om lovens krav til straffbarhet.⁶²

Dette utdraget fra Hans Fredrik Dahls *De Store ideologienes tid* oppsummerer utkommet av saken mot Øverland, som møtte forberedt og ikke kunne dømmes for utsagnene. Videre endret rettssaken lovteksten og anvendelsen av straffelovens § 142. Blasfemiparagrafen er den dag i dag en sovende paragraf.

Willy Dahl skriver i sin Øverland-biografi: "På lang sikt var nok frifinnelsen en seier for ytringsfriheten og den kunstneriske frihet, om ikke akkurat for saklighetsnivået i offentlig debatt."⁶³ Øverland krediteres likevel av Hans Fredrik Dahl som den som kanskje tilførte denne tidens kulturkamp noe nytt i form av ideer, idet

⁶⁰ Arnulf Øverland et al., *3 Foredrag Til Offentlig Forargelse* (Oslo: Forlag1, 2011).

⁶¹ Gjeldende ordlyd er: § 142. *Den som i ord eller handling offentlig forhåner eller på en krenkende eller sårende måte viser ringeakt for nogen trosbekjennelse hvis utøvelse her i riket er tillatt eller noget lovlig her bestående religionssamfunnds tros lærdommer eller gudsdyrkelse, eller som medvirker hertil, straffes med bøter eller med hefte eller fengsel inntil 6 måneder. Påtale finner bare sted når allmenne hensyn krever det.*

Endret ved lover 24. mars 1934 nr. 1, 23. mars 1973 nr. 17.

⁶² Dahl, *De Store Ideologienes Tid*, B. 5. 232

⁶³ Willy Dahl, *Arnulf Øverland: En Biografi* (Oslo: Aschehoug, 1989).

forfatteren benyttet seg av psykoanalytisk terminologi for å "forklare" kristentroen i sitt foredrag. Ord som "farshat" og "ødipuskompleks" hadde til da sjeldent blitt brukt i en diskurs vedrørende kristendommen.⁶⁴

Men Leser vi Øverlands "fadermord" av et foredrag opp mot Krogs *Om Diktning og Moral* ser vi aspekter av det samme psykoanalytiske synet på ånds- religions- og ytringsfrihet hos Krog. Det å opphøye noen til en ufarlig uangripelig autoritet, kan man med psykoanalytiske termer se på som en politisk/kunstnerisk kastrasjon, idet den tidligere opprørske kunstner ikke "virker" i sin gjerning mer. Forstår vi Krogs religionskritikk som motstand mot patriarkatet er ikke veien lang til å trekke inn et feministisk anslag i artikkelen, nemlig kroppsfriheten, som "halvparten av menneskeslekten" ikke har. Det er langt frem til ånds- og kroppsfrihet hos Krog, men kampen for disse frihetene er avgjørende for mennesket og samfunnet. For kristendommens prestestand ernærer seg av åpen synd: "jo mer synd desto større menighet og fetere embeder."

Ikke minst fremhever Krog selv psykoanalysen som et eksempel på hva som skjer når vitenskapelig materiale finner veien inn i kunsten. Det blir oppstandelse og umoral. Hvordan ser Gud ut for en ung, svart gutt i 1930-tallets USA? Hvor kommer denne ideen fra? Jo, den kommer fra vitenskapen: lærdommen om barns forestillingsverden, evnen til å tenke sosiologisk i kunsten. En iscenesettelse av et barns forståelseshorisont blir kontroversiell. Denne rollefiguren er altså en personifisering av barnet som Krog forteller om. Et ungt menneske med kort allmennutdannelse av sosio-økonomiske årsaker har ikke tilegnet seg nok kunnskap til å erverve seg åndsfrihet. Dets verdensbilde er gjennomreligiøst, og Gud er en svart mann fordi barnets verden er ikke større. Men barnets verdensbilde er for kontroversielt for den norske moral. Oppføringen av *Guds grønne enger* ble trukket fra Nasjonalteatret. Første gang stykket ble oppført på en på en norsk scene var i 1947. Til liten oppstuss.

3.2.6 Psykoanalyse og åndsfrihet.

Statskirke og kristentro ble utsatt for stor kritikk i norsk mellomkrigstid og den gjeldende kritiske diskursen var at religiøsitet representerte noe repressivt, undertrykkende, livsbenektende. Både Helge Krog og Arnulf Øverland tilhørte den

⁶⁴ Dahl, *De Store Ideologienes Tid*, B. 5. 233

sterkt religionskritiske Mot Dag-kretsen i 1920-30 årene, og posisjonerte seg som radikale i det kulturelle og intellektuelle feltet. Som allerede nevnt påpeker Willy Dahl at prosessen mot Øverlands foredrag muligens ikke hevet saklighetsnivået i den offentlige debatten. Leser man hele *Kristendommen – den tiende landeplage*, er det relativt åpenbart at Øverland ikke ønsket å gi et saklig bidrag. Han var ute etter bråk, og han var ikke den eneste.

3.2.7 Aktører.

Jeg har nå tegnet en flik av et bilde av mellomkrigstidens ytringsfrihetshistorie og presentert to aktører: nemlig forfatterne Krog og Øverland. Gjennom praksis, prinsipper og diskurs hevder og debatterer de retten til åndsfrihet og ytringsfrihet. Øverlands praksis, med andre ord hans opportunisme, har vi et moderne begrep for: aktivisme. Aktivisme innebærer undergravende handlinger. Krog kan muligens ikke kalles en aktivist, men han fremstår som konsekvent og prinsipptenkende i sin artikkel *Om Diktning og Moral*. Krog leverte med denne artikkelen ett av de få forsvar for og historiseringer av ytringsfrihet som har blitt publisert i norsk offentlighet.⁶⁵

Den synsvinkel han velger: å se samfunnsmessige og historiske forhold ut fra økonomiske forutsetninger kan vi kalle historisk materialisme, som er tett knyttet til Karl Marx og klassekamp-teorier. Krogs marxistiske holdning kommer til syne i den økonomiske redegjørelsen for retten til utdanning, og hva som skjer når barn ikke utdannes.

En nåtidig lesning av Krogs *Om Diktning og Moral* ser en tidlig forståelse for det vi nå kaller post-kolonialisme og minoritetstankegang. Krog viser en kontekstuell forståelse som redegjør for samfunnsundertrykkelse av barn og kvinner i det vi nå kaller utviklingsland. Videre kan vi definere hans vinkling som feministisk, og ikke minst er han en ytringsfrihetsforkjemper. Kirkens overgripende makt over enkeltindividet og utdanningssystemet bærer i tillegg en forståelse for anti-fundamentalisme, og en viss totalitarisme-skepsis. Anti-fundamentalismen kommer til overflaten i hans omtale av Ole Hallesby: ”- Hvis Hallesby var født i Tyrkiet og vokset opp der, vilde han blitt nøiaktig den samme uhyggelige åndstype som han er blitt her i Norge. Bare med den forskjell at han da vilde blitt muhammedaner!”

⁶⁵ To verk er det viktig å nevne: Johans Vogts bok *Poesi og Politi* fra 1957, og Dag Solstads omdiskuterte artikkel *Om Ytringsfriheten* fra 2008.

Hvis vi tillater litt romslighet overfor Krogs demagogiske utsagn og spissformuleringer ser vi at artikkelen har i seg tanker som i dag er en del av samfunnets innarbeidede tankegods og diskurs hva angår toleranse og frie ytringer.

Denne oppgavens mål er å belyse ytringsfrietsklimaet på 1930-tallet og se etter dens forsvarere og mulige motstandere. Vi har så langt sett på to sentrale og radikale forfattere og diskutert problematikken rundt religiøs toleranse og kulturradikalisme i denne tidsperioden. Norske forfattere og intellektuelle spilte en viktig rolle i den offentlige debatten på 1930-tallet, og mange store internasjonale og nasjonale feider foregikk nettopp i forfatterverdenen. Eksempler på dette, som jeg skal komme tilbake til, er striden rundt den fengslede nobelprisvinneren Carl von Ossietzky og – viktigst av alt - holdningene til politiske forhold i Tyskland og Sovjet.

3.2.8 Ånd og ytring.

Når vi nå skal bevege oss bort fra Helge Krogs artikkel, og også Arnulf Øverlands adskillige møter i retten for sine kontroverser, etterlater vi begrepet åndsfrihet, og erstatter det med ytringsfrihet. Som allerede påpekt rommer begrepet åndsfrihet mer eller mindre det samme som ytringsfrihet. Men åndsfrihetsbegrepet er ladet med flere religiøse konnotasjoner. Da tenker jeg spesielt på hva vi ønsker at religiøs toleranse bør være. Jeg bruker heretter begrepet ytringsfrihet, selv om begrepet ikke problematiseres eller brukes mye i det offentlige rom i det historiske tidsrommet denne oppgaven handler om. Forholdene jeg belyser omhandler mer ytring enn ånd.

3.2.9 Politisk korrekthet – det samme som middelmådighet?

Krog - og til en viss grad Øverland – er forfattere vi kan fastslå er politisk engasjerte mennesker med et reflektert forhold til problematikken rundt offentlige ytringer og sensur/meningstvang i samfunnsdebatten. Krogs betraktning over ytringsfrihet går til angrep på det vi i dag kaller politisk korrekthet: budskap som fremmes i en ”svevende, virkningsløs, uskadelig og ufarlig” form. Disse vil alltid tjene til å ivareta makthavernes verdighet og får gå upåaktet hen, selv om dens innhold kan være undergravende.

Likevel gjør Krogs politiske posisjonering at han ikke leses og forstås bredt.

Politisk korrekthet er ingen ny oppfinnelse. Muligens er det dette Krog mener når han skriver om forfatterkollega Johan Bojer i anledning Bojers 60-års dag i 1932. I et meget syrlig utfall mot Bojer skriver han:

Denne Bojers dyrkelse av det 'positive' gir sig mange kuriøse utslag. Den har f.eks. inngitt ham en rent barnslig tro på nytten og verdien av rent ytre foranstaltninger og arrangements – slikt som *dekker over* problemene istedenfor å stille dem og forsøke å løse dem.

Den som kjenner til den tyskvennlige Bojers trettital vet at han i beste fall kan kalles en nasjonalsosialistisk medløper, og at vi med åtti års distanse ikke kan kalle hans politiske holdning "politisk korrekt". I følge Krog har Bojer et svermeri for "det konstruktive" og har en gammelromantisk, konservativ tro på "det positive" og "det byggende". Men, for Krog har ikke Bojer noe perspektiv på disse begrepene, og behandler de som etablerte faktum:

Bojer har ingen analytisk evne, og han oppfatter derfor slike begreper helt naivt, som moralske aksiomer, sikre og fastslåtte størrelser, helt uten noensinne å undersøke hvad de egentlig inneholder. Kunde han det og gjorde han det, vilde han komme til skremmende resultater. Men da han savner enhver dypere politisk og sosial innsikt er han kommet i skade for å skrive disse romanene hvori han opererer med rent fiktive moralske, etiske og religiøse begreper, og som er internasjonale i den skrekkelige betydning at de ikke hører noensteds hjemme.⁶⁶

Dette angrepet på en 17 år eldre, internasjonalt suksessrik og veletablert forfatter kan få en til å mistenke Krog for å være sjalu. Men det er politikk i saken. Som tidligere nevnt hørte Krog til blant de vi kaller kulturradikalerne, og han var aktiv i Mot Dag. Ikke så med Bojer, som i april 1932 skriver et begeistret brev til Vidkun Quisling etter hans tale i Stortinget noen dager før. Så vi snakker altså om to forfattere på hver sin ytre fløy. Og det er steile fløyer.

Ordet brytningstid brukes ofte om den norske mellomkrigstiden. Hans Fredrik Dahls norske idéhistoriske *De store ideologienes tid* oppsummerer perioden godt bare i valg av tittel. Med et lån fra statsvitenskapelige begreper kan vi kalle mellomkrigstiden ideologisk multipolar. Krogs ordbruk kan virke skarp og kritisk, og er langt mer aggressiv enn det vi i dag regner som god debattdiskurs. Han er ikke ute etter å tilfredsstille noen leser, han leter etter "sannheten", og hans sannhet er ikke den samme som Bojers. I samme artikkel går han en annen forfatterkollega, journalistkollega i

⁶⁶ Krog, *Meninger Om Mange Ting*. 35

Verdens Gang og daværende leder av den Norske Forfatterforening Ronald Fangen, i sømmene. Kritikken mot Fangen går på hans ordvalg i forbindelse med dennes jublende sekstiårsomtale av Bojer. Ord som "innstilling" og vitalitet" er honnørord for Fangen og fy-ord for Krog. En byggende, positiv, vital innstilling er som onde mantra for Krog, som kun ser gjennomsnittlighet og tomsnakk i denne retorikken. Et eksempel Krog bruker er Bojers medlemskap i den såkalte P.E.N.-klubben:

P.E.N.-klubben for eksempel. Bojer er et virksomt og prominent medlem av P.E.N.-klubben, hvis feltrop som bekjent lyder: Middelmådigheter i alle land foren Eder! P.E.N.-klubben er et ypperlig verktøi i forleggeres og redaktørers hender til å hindre forfatterne i å organisere sig og kreve sin rett, for i P.E.N.-klubben blir de naturlige fiender så gode busser at enhver taktløshet forbyr sig selv og alle latente konflikter går op i selskapelig røk og vrøvl. Men Bojer tror P.E.N.-klubben har en stor oppgave.⁶⁷

At Helge Krog ikke liker middelmådigheter er vel ingen overraskelse. Men hvorfor liker han ikke P.E.N.? Hvorfor er Bojer P.E.N.- medlem og ikke Krog?

3.2.10 Et brev fra høyresiden:

Fra Morgenbladets redaktør sendes følgende brev 13. november 1935: "Jeg takker for æren, som er vist mig fra P.E.N., men jeg kan ikke ta i mot det elskverdige tilbud. (...) – jeg anser nemlig P.E.N for et ørkesløst anstaltmakeri." Avsender er Olaf Gjerløw⁶⁸, høyreavisen Morgenbladets redaktør. Avslaget har en nedlatende tone. Venstreradikaleren Helge Krog har allerede sagt sitt: organisasjonen er en forening av middelmådigheter.

Gjerløw blir som vi ser av svaret, tilbudt medlemskap, og takker nei. Andre inviteres til å bli medlem, og for enkelte er dette en stor ære. Å invitere sentrale navn i norsk kulturliv var P.E.N.s metode siden de ble opprettet i Norge i 1922. Invitasjonsbrev ble sendt ut etter styremøter. Det nyslåtte medlem ble ikke avkrevd et medlemshonorar, men en innmeldingsavgift på 25 kroner. Denne summen utgjør i dag omtrent 850 kroner, og flere innvoterte medlemmer slet med å finne pengene, noe som et brev fra april 1938 bevitner: "Sender dem i dag kr. 25,00 i postanvisning, litt

⁶⁷ Ibid. 36

⁶⁸ Olaf Gjerløw, 1885-1949. Sjefredaktør i Morgenbladet 1921-1941 og 1945-49.

forsinket, men det var adskillig byrdefullt å samle sammen femogtyve kroner. Vennlig hilsen deres Ernst Orvil⁶⁹.”

Nylig debutert essayist Niels Chr. Brøgger⁷⁰ henvender seg i 1934 til Aschehougs Mads Nygaard i P.E.N.-styret og ber om innbydelse til et arrangement. Han tillater seg å spørre om ”dette møte i anledning Wells⁷¹ ankomst er ment å skulde være så eksklusivt at ungdommelige rabulister som den nye morals forkjempere og den slags individer ikke kan tilstedes adgang.”

I dag ser vi P.E.N. som en ytringsfrihetsorganisasjon som forsvarer forfulgte skribenter. Burde ikke Krog, etter et slikt forsvar for åndsfriheten og dikterens moral være en av de som gikk inn i P.E.N. og brukte organisasjonen for å fremme frie ytringer og forsvare skribentkolleger i vanskelige situasjoner? Gjerløw har en foraktelig tone, mens Brøgger ironiserer over sin egen posisjon som ”rabulist” og lurert på om det ikke er plass til ham på middagen.

Hva gjør at organisasjonen blir sett som middelmådig, elitistisk OG et anstaltmakeri? Hva slags forening var dette, som var mislikt fra både høyre og venstre? Oppfatningene om hva P.E.N. var, var tydelig delte. Hva var denne ”klubben”?

⁶⁹ Ernst Orvil, 1898-1985. Norsk forfatter.

⁷⁰ Nils Christian Brøgger, 1914-1966. Forfatter og oversetter.

⁷¹ H. G. Wells, forfatter og president for P.E.N. International, besøkte Norge i august 1935.

4 ”..no frontiers.” Historien om P.E.N.

P.E.N. ble opprettet i London i 1921. Organisasjonen samlet raskt en rekke prominente forfattere, George Bernard Shaw og Joseph Conrad for å nevne noen. At det var i England en slik organisasjon ble dannet er ikke overraskende. Oppgjøret etter 1. verdenskrig førte til at mange intellektuelle på øyene følte seg isolerte, og søkte nye former for internasjonalt samkvem. President i de første 12 årene, John Galsworthy⁷², stod fast på at organisasjonen skulle være apolitisk og ikke falle i noen ideologisk nisje.

4.1.1 Et intervju med stifteren av P.E.N.

For å rekapitulere P.E.N.s opprinnelse kan vi like gjerne gi ordet til selve stifteren av P.E.N., den britiske poeten Catherine Dawson-Scott⁷³. I et intervju med *Aftenposten* i Paris 1933 beskrives hun som en varm og entusiastisk kvinne: ”Enhver sak som vinner Mrs. Dawson Scotts hjerte og sinn er tvunget til å få vind i seilene.”⁷⁴ I dette lettbente portrettet av Dawson Scott forteller hun at hun nå ikke lenger er aktiv i organisasjonen, hun føler hun har gjort sin nytte der, og har gått videre til nye oppgaver: ”Nye tider, nye ideer.” På spørsmålet hvorfor hun opprinnelig startet P.E.N. for tolv år siden, svarer Dawson Scott:

- Jo, det var like etter krigen. Jeg måtte få tankene vekk fra alt det grusomme, - fra tapet av kjære venner og slektninger. Noget måtte gjøres, - Jeg hadde jo skrevet selv og var sterkt interessert i litteratur. En aften satt 5 venner og jeg sammen og sturet. Vi følte alle en trang til aktivitet. - Jeg kom da på den tanke at vi straks på stedet skulde danne en litterær klubb, hvis formål skulde være å samle diktere, forfattere og forleggere, for at de under selskapeleg samvær kunde utveksle meninger og komme i nærmere kontakt med hverandre. (...) vilde da kunne opmuntre hverandre og bli til gjensidig støtte og hjelp. Bare to av disse mine fem venner - som ble klubbens første medlemmer - var engelske; de 3 andre var utledninger av forskjellig nasjonalitet, og derfor blev klubben internasjonal helt fra starten.⁷⁵

Utgangspunktet var altså rent selskapeleg. Men fortvilelsen og bekymringene etter 1. verdenskrig var naturligvis ikke like selskapeleg. Behovet for nye arenaer kom som følge

⁷² John Galsworthy, 1867-1933. Britisk forfatter og nobelprisvinner. Ledet P.E.N. 1922-1933

⁷³ Catherine Dawson Scott, 1865-1934.

⁷⁴ Gundrun Webjørnsen, "Hos Pen-Klubbens Stifter, Mrs Dawson-Scott,," *Aftenposten*, 30.06. 1933.

⁷⁵ Ibid.

av første verdenskrig. Den første verdenskrigen er det første globale fenomen i så måte. På en måte er det naturlig at en skapende global tankegang skal komme etter den destruktive. Og det gjorde det: første verdenskrig satte dype spor i kunsten, og mange anser krigen som utgangspunktet for modernismen i kunststartene. Til tross for at Dawson Scott mener foreningens internasjonale preg kom av at selskapet denne spesielle kvelden var flernasjonalt, er også P.E.N. en del av modernismen.

Det internasjonale ble fort et prinsipp i foreningen, som var i ferd med å etablere seg som en viktig del av Londons sosietetsliv.⁷⁶ I tillegg til at vi ser en internasjonalistisk tankegang, hadde foreningen også feministisk fokus. Mange aktive medlemmer var kvinnelige forfattere, Rebecca West⁷⁷ for å nevne en.

Forfatteren John Galsworthy takket ja til vervet som foreningens president, og Hermon Ould⁷⁸ ble dens mangeårige sekretær. I 1924 talte P.E.N. 19 sentre, og dens årlige kongress ble fort et samlende punkt for foreningen. Første kongress ble holdt i London 1923. De kommende fant sted i blant annet New York, Paris, Berlin, Brussel, Wien og Oslo.

Fra 1927 ble P.E.N. en stadig mer strukturert og profesjonalisert organisasjon, som hevet årlige medlemsavgifter. Foreningens inkluderende holdning hadde, i følge Dawson Scott en dypere misjon, som kanskje kunne skape nye former for litteratur:

it occurred to me that out of social intercourse comes understanding, and that the great writers of the world met in friendship and exchanged ideas, a nascent kindness would deepen till it appeared in their books.⁷⁹

Professor i Litteratur ved University of East Anglia, Rachel Potter, argumenterer i en nyere artikkel at vi kan si dette er det vi kan kalle humanitære ideer. Disse ideene kom inn i P.E.N. som en konsekvens av at stifterne eksplisitt ønsket en internasjonal forening.

I dag er humanitære prinsipper et internasjonalt politisk, rettslig og diplomatisk anliggende, men i tiden P.E.N. stiftes, ligger dette tankegodset i de ulike NGO-ene som etablerer seg i samme periode. I tiden etter første verdenskrig vokser flere internasjonale organisasjoner frem. En viktig kulturell organisasjon som var den

⁷⁶ Potter, "Modernist Rights: International Pen 1921-1936." 70

⁷⁷ Rebecca West (psevd), 1892-1983. Britisk forfatter.

⁷⁸ Hermon Ould, 1886-1951. Britisk forfatter og dramatiker.

⁷⁹ Potter, "Modernist Rights: International Pen 1921-1936." 72

Internasjonale Kulturkomiteen, en del av Folkeforbundet.⁸⁰ En pasifistisk organisasjon som opprettes samtidig med P.E.N. er Clarté, opprettet av forfatteren Henri Barbusse⁸¹.

Clartés forståelse for intellektuelt internasjonalt samkvem minner om P.E.N. på mange vis, og det er mange ideologiske og personlige koblinger mellom P.E.N. og Clarté. Den østerrikske forfatteren Stefan Zweig⁸² beskriver i sin selvbiografi *Verden av i går* hvordan forfatterkollegaen Barbusse hadde bedt Zweig og den tysk-franske forfatteren René Schickele⁸³ å stå i spissen for dannelse av tyske gruppen i Clarté:

Henri Barbusse, som var blitt verdensberømt på grunn av sin roman *Le Feu*, (hadde) prøvd å samle alle europeiske intellektuelle i forsonlighetens tegn. «Clarté» skulle gruppen hete - de som tenker klart - og skribenter og kunstnere av alle nasjonaliteter skulle gi hverandre et høytidelig løfte om å gå til angrep mot alt som kunne sette folkene opp mot hverandre. (...) Det var ikke stor sjanse for å vinne betydelige tyskere for en åndelig overnasjonalisme så lenge Rhinland og Saar og Mainzbruhodet var besatt av fremmede tropper. Likevel hadde vi vel greid å få dannet en organisasjon i likhet med den P.E.N.-klubben Galsworthy senere stiftet, hvis ikke Barbusse hadde latt oss i stikken.⁸⁴

«I stikken» betyr her at Henri Barbusse ble mer sovjet-vennlig, og trakk seg ut av organisasjonen i 1927. Her sluttet tydeligvis engasjementet for Clarté hos Zweig, og også sympatien for Henri Barbusse.⁸⁵

P.E.N. brukte begrepet "a republic of words" om seg selv i tiden etter opprettelsen. Begrepet er idéhistorisk interessant, da det trekker assosiasjoner til opplysningsidealet «"republic of letters" og "men of letters". Tanken om en republikk,

⁸⁰ Folkeforbundet ble opprettet i 1919 som en del av Versailles-traktaten. Norge ble medlem i 1920. Dette er den første verdensomspennende sammenslutning av stater, men lyktes ikke med å trygge fred, og tapte gradvis prestisje. Da FN ble etablert i 1946 ble Folkeforbundet oppløst.

⁸¹ Henri Barbusse, 1873-1935.

⁸² Stefan Zweig, 1881-1942. Østerriksk forfatter, dramatiker med mer. Forlot Østerrike i 1939 og levde i eksil frem til sitt selvmord i Brasil 1942.

⁸³ René Schickele, 1883-1940.

⁸⁴ Stefan Zweig, Anders Hagerup, and Inger Hagerup, *Verden Av I Går: En Europeers Erindringer* (Oslo: Aschehoug, 2012). 312

⁸⁵ Det er interessante forbindelser mellom Clarté i Norge og P.E.N.: Clarté var et forbilde for Mot Dag-organisasjonen. Et medlem i Mot Dag er senere professor i sosialøkonomi og skribent Johan Vogt. Vogt tok et grundig oppgjør med sin holdning til kommunismen like før utbruddet av 2. verdenskrig. Vogt ledet Norsk P.E.N. 1968-1981. Arnulf Øverland har også bakgrunn fra Mot Dag og som leder av P.E.N. en kort periode etter krigen.

skapt av ord, ikke mennesker, er en vidløftig tanke, og kanskje urealistisk, men den er formet av forfattere som søkte samhold på tvers av språklige og kulturelle grenser. Og forfatteres virkemiddel er jo ord.

4.1.2 Arvesølvvet. P.E.N.s charter

I Zweigs sitat krediteres John Galsworthy for å ha stiftet P.E.N., men dette stemmer som vi vet ikke. Den allerede verdenskjente forfatteren var riktignok en viktig beveger for P.E.N.s ekspansjon. I en biografi over Galsworthy, utgitt av P.E.N.-sekretær Hermon Ould kort etter Galsworthys død, siteres en tale sistnevnte hadde. I talen sier han at P.E.N.:

could and should be a sort of guardian to Literature - and its cousins - Music, Painting and Sculpture - against chauvinistic and sectional demons. It should attempt to guarantee such breath of mind towards Art generally as should render impossible in the future spiteful and muddy-minded ostracism of this or that nation's art in times of conflict. In other words, the P.E.N. can educate the public opinion of the world, to regard the achievements of art as supra-national, belonging to human nature as a whole, and supplying wants intellectual and emotional, which has nothing to do with strife between nations. The dispensation of hospitality comes next in importance. It is not a question of food and drink but of the occasions they furnish for the rubbing of French shoulders with German shoulders, English noses with Hungarian, Russian, what-not. There is much lugubrious truth in the old saying: 'Here's a stranger; heave half a brick at him!' Nothing is more appalling in this world than the prejudice excited by ignorance; when fomented by the unscrupulous 'patriot' it is the stuff of conflagration. If the P.E.N. can bring to the writers of the world, including the press, the feeling that to pervert the truth about an enemy is as bad as to pervert it about a friend, it would have won half the battle of Peace.⁸⁶

Manuskriptet til denne talen er udatert, men basert på min kjennskap til P.E.N.s historie er dette skrevet før 1926-7, når organisasjonen begynner å oppleve indre politisk press.

4.1.3 Politikken kommer på banen.

I 1926 møttes P.E.N. til årskongress i Berlin. Kongressen var det første internasjonale arrangement på tysk jord siden første verdenskrig. Galsworthy anerkjente viktigheten av dette. Han hadde et møte med yngre tyske forfattere som uttrykte sin bekymring for at tysk P.E.N. ikke reflekterte hele den tyske

⁸⁶ Hermon Ould, *John Galsworthy* (London: Chapman, 1934). 78

forfatterstanden. Disse forfatterne, blant andre Bertolt Brecht og Ernst Toller, representerte den unge, modernistisk orienterte tyske litteraturen under Weimar.⁸⁷

P.E.N.s tilsvarende på denne "bekymringsmeldingen" var å utforme et Charter som formulerte organisasjonens verdier. Hensikten var å samle politiske og kulturelle ulikheter innenfor organisasjonen og å styre organisasjonens retning i noen grad. I moderne terminologi kan vi kalle Charteret en intern standard for organisasjonens virke, som kommuniserer organisasjonens verdier til dens medlemmer og offentligheten. Forfatter regnes for å være John Galsworthy, og Charteret fremstiller i stor grad hans tankesett. Det skal ha en samlande og konstituerende effekt som skal stå over alle enkeltstående hendelser og indre uenigheter. Charteret er altså en kjernetekst. Det er i sin helhet vist i kapittelet under. Deretter følger en lesning av Charteret. Flere momenter i denne teksten er relevante for kommende problemstillinger i denne oppgaven.

4.1.4 Resolusjon fattet på P.E.N.s årskongress i Brussel 1927:

1: Literature, national though it should be in origin, knows no frontiers, and should remain common currency between nations in spite of political or international upheavals.

2: In all circumstances, and particularly in time of war, works of art, the patrimony of humanity at large, should be left untouched by national or political passion.

3: Members of PEN should at all times use what influence they have in favour of good understanding and mutual respect between nations; they pledge themselves to do their utmost to dispel race, class and national hatreds, and to champion the ideal of one humanity living in peace in one world.

Første artikkel: Litteratur er i utgangspunktet tilknyttet nasjonen, men bærer i seg det overnasjonale og grenseløse. Et utfordrende forelegg, i og med at språk, etnisitet og kultur kan være transnasjonale. De samme kulturelle gruppene kan være marginaliserte i en eller flere nasjoner. Kunst er verdens felles eiendom når det som verk er ferdigstilt, og alle har et ansvar for å ta vare på dette verket, uavhengig av nasjonalitet eller religiøs

⁸⁷ Bertolt Brecht, 1898-1956. Tysk dramatiker og forfatter. *Tolvskillingsoperaen* oppført i Bergen 1928. Forlot Tyskland i 1933; Ernst Toller, 1893-1939. Tysk forfatter og politiker. Forlot Tyskland i 1933. *Hoppla, vi lever* oppført på Nasjonalteatret i 1928.

tilknytning.⁸⁸ P.E.N. tenker altså globalt i en tid hvor Europa kommer seg etter skadene fra en verdenskrig.

Ideen om et globalt, overnasjonalt felleskap er som vi vet ingen ukjent ide. Karl Marx og Friedrich Engels teorier om arbeiderklassen som en internasjonal klasse kan hjelpe oss til å forstå tankegangen i en organisasjon som P.E.N. Men formuleringen "literature, though national it should be in origin", hører kanskje ikke til i et internasjonalt charter. Dette er president Galsworthys personlige overbevisning. Han fastholdt i hele sitt liv at litteratur hadde en tilhørighet, og kalte denne tilhørigheten nasjonal. Problemene som oppstår når man ser litteraturens opphav (origin) som nasjonal er flere: Forfatteren kan tilhøre en nasjonalitet, men hevde at verkene ikke på noe vis er nasjonale. Eksilforfattere, etniske grupperinger og folk med stammetilknytning finner ikke sin plass i nasjonal-begrepet. Faktisk ble jiddisk P.E.N. etablert allerede i 1928, på et ikke-territorialt grunnlag.⁸⁹

Hvis vi forsøker å forstå Galsworthys nasjonale tilhørighet som en lokalitet eller et språk gir det mer mening for en moderne forståelse av disse verdiene. Skal vi problematisere dette begrepet ytterligere, kan vi spørre oss hvorvidt en systemkritisk eksilforfatter som den tysk-jødiske kommunisten Ernst Toller⁹⁰ ønsket å tilslutte et charter som sier litteratur at bør være nasjonal i sitt utspring. Kritikken mot tysk P.E.N. på denne tiden var nettopp at den ikke representerte sine medlemmer. Hvorfor skal en forfatter ha et nasjonalt utspring hvis nasjonen ikke aksepterer dennes forfatterskap/samfunnsrolle?

Charteret har et geografisk-kulturelt utgangspunkt for det overnasjonale: litteraturen kommer fra et kulturelt og geografisk sted, men verket tilhører hele verden. For Galsworthy var "national" det naturlige begrepet. Jeg vil heller kalle det et konsept. Det fremstår som en vakker, inkluderende og raus verdi, men er strukturelt malplassert og problematisk i en verdensomspennende "republic of words".

Andre artikkel fastslår kunstens posisjon i verdenssamfunnet. Verk skal ha beskyttelse i krig og krisetider. Formuleringen "works of art, the patrimony of humanity

⁸⁸ «Common currency», som Galsworthy her formulerer det, er et interessant begrep lest med dagens globaliserte øyne. Spredning og internasjonalisering av åndsverk har fått et motsatt problem i en digital hverdag. Nå ivaretas ikke digitale åndsverksrettigheter godt nok.

⁸⁹ Potter, "Modernist Rights: International Pen 1921-1936." 73

⁹⁰ Ernst Toller, 1898-1939. Tysk forfatter og politiker.

at large”, vitner om Galsworthys urokkelige tro på kunstverkets rolle. Store verdier ble ødelagt under første verdenskrig, og vissheten om at denne ødeleggelsen kunne skje igjen er skremmende. Men, i likhet med første artikkel, er ikke art. 2 en artikkel som inviterer til handling eller løsning. Ei heller klargjør den hva organisasjonen skal jobbe for, med eller mot. Den er prinsipp-skapende, men ikke handlingsfremmende. Alle kan i utgangspunktet si seg enige i at kunsten bør ha beskyttelse. P.E.N.s/Galsworthys tanker om verdenssamfunnets ansvar for kunst og kulturell arv er et idémateriale som FN-organisasjonen Unesco nå opererer etter. P.E.N.s Charter kan vi si er en tidlig manifestasjon av disse prinsippene. Begreper som verdensarv og immateriell kulturarv var ikke på agendaen i denne tiden, de kommer inn i vår globaliserte nomenklatur senere på 1900-tallet, etterhvert som denne tankegangen befester seg. Så det vi ser her er altså en tidlig prinsipiell refleksjon, men ingen ting som orienterer seg mot praksis.

Tredje artikkel er langt mer styrende og rettet mot medlemmenes plikter. Av det jeg kan finne av papirer, var det svært lite kontroll eller intern debatt om hva slags typer sammenkomster og uttalelser man kunne gjennomføre i egenskap av å være medlem av P.E.N.

4.1.5 Utpreget engelsk tankegang?

Charteret fra 1927 formulerer flere av utfordringene ved det transkulturelle og det transnasjonale som har preget verdenssamfunnet i det meste av det nittende århundret. Men det er verdt å legge merke til at begrepene *free speech* og *freedom of expression* ikke eksisterer i charteret. Dette til tross for at P.E.N. allerede da mente at *freedom of speech* var uløselig knyttet til litteraturen. Implisitt kan vi lese inn at ytringsfrihetstanken er å finne under såvel ”mutual respect” som begrepet ”literature knows no frontiers”. Dette er et charter som omtaler internasjonal toleranse og humanisme som verdier – ikke som rettigheter. Se vedlegg 1 og 2 for charterens tekst, den nåværende (2014) og 1927-versjonen.

Joris van Eijnatten, forfatteren av *In Praise of Moderate Enlightenment: A taxonomy of Early Modern Arguments in Favour of Freedom of Expression* deler grunnlaget for opplysningstidens ytringsfrihet inn i seksten ulike kategorier: normative, religiøse, kulturelle, utdannende, nasjonale, eskatologiske, menneskets natur/antropologi,

utilitære, handel, politiske, naturrettslige/menneskerettslige, sikkerhetsmessige, historiske, samfunnsmessige, strafferettslige og konstitusjonelle.⁹¹

Artikkelen dreier seg om britiske og nederlandske forhold, som er tett beslektet. Inndelingen underbygger og viser at Galsworthy – og dermed det unge P.E.N. International - står i en utpreget engelsk opplysningstradisjon. Britisk ytringsfrihetshistorie befinner seg i en europeisk særstilling, i det den har lange tradisjoner for filosofisk og rettslig debatt om pressefrihet og religiøs frihet. Det er verdt å merke seg at det var glidende overgang mellom P.E.N. International og engelsk P.E.N. i denne perioden, noe som skapte en viss friksjon.⁹² Organisasjonen bevegde seg, som vi har sett, raskt fra å fremme selskapeleg samvær til å forholde seg til realpolitiske problemstillinger. Storbritannia var et imperium med sine egne politiske og ideologiske rettighetsproblemstillinger. Dette kan ha bidratt til å fremme inkluderingsstanken, men også til å utelukke sentrale tema som intellektuelle i andre land måtte forholde seg til.

Med Eijnattens begreper kan vi kort oppsummere den Galsworthyanske tenkningen som normativ (i tradisjonen etter John Milton⁹³), nasjonal og kulturell. Jeg skal kort gjengi begrunnelsene for en nasjons-preget tankegang: England er, i følge John Milton, spesielt egnet til sannhetssøken. Det var en protestantisk verdi. Den frie presse var et britisk fenomen som ble ansett som et bidrag til borgernes velferd idet den sprer lærdom, kunst, religion og gode manerer.⁹⁴

Men nasjonsfølelse kan gi seg mange uttrykk. Noen medlemsland, som for eksempel India og Irak, begge britiske protektorater, må ha hatt ganske andre begreper rundt det nasjonale hva Charteret tilkjenner. I land, som for eksempel i Frankrike, kan vi tenke oss at mange argumenter for ytringsfrihet lå i det religiøse og politiske. I en politisk argumentasjon, historisk tett knyttet til klassiske tankesett rundt republikanisme, skal ulike synspunkter fremmes og debatteres, noe som fremmer et godt styresett.

⁹¹ Elizabeth Powers, *Freedom of Speech: The History of an Idea* (Lewisburg: Bucknell University Press, 2011). 21

⁹² Skillet mellom Engelsk og Internasjonalt P.E.N. var uklart helt frem til 1970-tallet.

⁹³ John Milton, 1608-1674. Forfatter. Publiserte verket *Areopagitica* i 1644, et forsvar for trykkefriheten i England. Forsvaret relaterer seg til lisensiering og sensur, og bruker klassiske og bibelske referanser for å underbygge sitt argument.

⁹⁴ Powers, *Freedom of Speech: The History of an Idea*. 26

4.1.6 Norsk P.E.N.

Etter et besøk i Norge i 1921 oppfordret Galsworthy Johan Bojer⁹⁵ til å starte P.E.N. i Norge, noe Bojer gjorde. Aftenposten meddelte 11. februar 1922 at Johan Bojer var valgt til formann i Den Norske P.E.N.-klubben:

Den nystiftede norske P.E.N-klub vinder for hver dag større og større tilslutning. En række nye kvinder og mænd er blevet innbudt og har svaret ja, og klubbens styre vil - efterhvert som den vinder frem i sit arbeide- sende ud nye inbydelser, der vil komme til at omfatte alle de forfattere, pressemænd, vitenskabsfolk og kunstnere hvis medlemskab i P.E.N.klubben er en selvfølge.

I følge styrets forslag til love for klubben vil medlemskontigenten blive 25 kroner engang for alle. Nævnes kan ogsaa, så ethvert medlem har ret til at tage med sig en gjest til klubbens sammenkomster, der altid vil blive selskabelige.

Styret har valgt Johan Bojer til formand, professorene Francis Bull og Halfdan Strøm til viseformend samt antaget den norske forfatterforenings sekretær, Finn Halvorsen, som klubbens sekretær.

P.E.N.-klubben har sit første medlemssmøde iaften kl. 8 i hotel Bristol, hvor der serveres souper.

Under Bojers ledelse var Norsk P.E.N. en selskapelig forening. Få kilder er funnet fra denne tiden, men den fungerte ved å invitere ledende skribentstemmer til medlemskap, og arrangere samlinger, sannsynligvis på Continental. Et sted også Forfatterforeningen benyttet seg av til møter og selskapeligheter.

Kilder angående Norsk P.E.N.s lokale - og internasjonale aktiviteter fra denne tiden er få. Barbra Ring deltok på den allerede omtalte Berlin-konferansen i 1926 og skriver om dette i sine memoarer. Vi kommer tilbake til Rings virksomhet i P.E.N., men her er et kort referat fra hennes deltakelse på Berlinkongressen. Det var en aldrende Ring som utga memoarboken *Mellom Venner og Fiender* i 1947:

... brorskapet ble likevel den reneste karikatur, da kongressen kom til Berlin. Jeg var telegrafisk blitt bedt om å tale fra de nordiske land og hadde forberedt meg på en uklanderlig tale fra gjester til et vertskap - på den store åpningsbanketten. I det samme jeg reiser meg stiger svensken Axel Lundegård opp. (...) Han talte slett. Galsworthy kom øyeblikkelig bort til meg: «Hva betyr dette? Det var jo dem som skulle tale?» (...) Vi fikk vite, at Lundegård hadde sagt til vertskapet at det gikk ikke an at Norge talte. Norge hadde vært engelsk under krigen. Men Sverige

⁹⁵ Johan Bojer, 1872-1959. Forfatter og dramatiker. Ledet P.E.N. 1922-28 og Den Norske Forfatterforening 1919 og 1934.

hadde vært tysk. «Dessuten er det ikke godt å vite hva Barbra Ring kan finne på å si.⁹⁶

Her er det sensitivitet rundt utkommet av 1.verdenskrig som preger situasjonen i følge Ring. Svensken Lundegård har, i følge Ring, kuppet talerrommet hennes, fordi hun var "engelsk". Dette var i følge Ring problematisk ettersom møtet fant sted på tysk jord. Det blir med dette antydning at "ordenes republikk" verken er demokratisk eller apolitisk. Ring representerte et land som opptrådte nøytralt under 1.verdenskrig. Det var likevel ingen hemmelighet at Norge ville velge enteten mellom Storbritannia, Frankrike og Russland skulle de komme i krig under første verdenskrig. Derfor burde altså ikke Ring snakke på møtet i Berlin. Personlig var Ring svært tyskvennlig. I følge P.E.N.s intensjoner om seg selv, skulle dette strengt tatt ikke ha noen betydning. Men slik Ring gjenforteller det, stemmer dette ikke.

I 1928 arrangerer Norsk P.E.N. og Oslo årets internasjonale kongress. Styremedlem og sekretær Arne Kildal⁹⁷, sier i sin åpningstale at P.E.N. "enlarges, as it were, the spheres of cultural work, transforming them from national into international territories."⁹⁸ Konferansen blir fyldig dekket i venstreavisen Tidens Tegn, og fra artikkelen er to historiske momenter verdt å nevne⁹⁹.

Det første er at Kong Haakon innvilger samtlige deltagere audiens. Dette gjør et stort inntrykk på mange av konferansedeltakerne: "Vi talte med flere av de delegerte som var meget begeistrede over den mottagelse vårt lands høieste personlighet hadde gitt dem."¹⁰⁰ Dette kan forklare en opplysning jeg har fått fra professor emeritus Jennifer Birkett som har gjort forskning i P.E.N.s arkiver, at kong Haakon hadde møter med P.E.N.s leder Margaret Storm Jameson¹⁰¹ i London etter okkupasjonen i 1940.¹⁰²

Det andre er at denne konferansen hadde en viktig ordveksling om feminismen, ettersom det viste seg at flere P.E.N.-sentre ikke åpnet for medlemskap av kvinner. "Mrs Dawson Scott hadde med en viss forbauselse hørt at det var avdelinger av P.E.N. klubben, hvor det ikke var kvinnelige medlemmer av klubben. Hun fremhevet kvinnens

⁹⁶ Barbra Ring, *Mellom Venner Og Fiender* (Oslo: Aschehoug, 1947). 180-81

⁹⁷ Arne Kildal, 1885-1972. Bibliotekar. Ledet P.E.N. 1931-34

⁹⁸ Potter, "Modernist Rights: International Pen 1921-1936." 74

⁹⁹ Ronald Fangen, som vi møter senere i P.E.N.s historie, arbeidet i Tidens Tegn i mange år.

¹⁰⁰ "P.E.N.-Kongressen Åpnede I Går.," *Tidens Tegn*, 07.06 1928.

¹⁰¹ Margaret Storm Jameson, 1891-1986. Britisk journalist og forfatter.

¹⁰² Jennifer Birkett, 24.06. 2013.

betydning i det mellempopulære arbeid for fremskritt og fred, og mente at i det nasjonenes forbund som P.E.N. var skulde kvinnens stilling være sikret. Tysk P.E.N.s leder Theodor Däubler¹⁰³ var enig i dette, og Arne Kildal trodde da, at man kunde enes om en resolusjon om at kvinnens plass i P.E.N. klubbene var a matter of fact."¹⁰⁴

I et brev til Johan Vogt¹⁰⁵ forteller daværende sekretær Fritz von der Lippe¹⁰⁶ i 1982 at kongressen også reiste til Aulestad for å hilse på Bjørnsons enke, Karoline Bjørnson.¹⁰⁷ Han forteller at den da syv år gamle Tancred Ibsen tilfeldigvis var tilstede på Aulestad, og at det å møte en av Bjørnsons og Ibsens direkte etterkommere var en stor opplevelse. Som han også forteller var P.E.N. en selskapelig forening, spesielt under Bojer.

4.1.7 Nye ledere i P.E.N.

Bojer sa fra seg presidentvervet i Norsk P.E.N. i 1928. Overtager var Thorvald Aadahl¹⁰⁸, som ledet P.E.N. frem til 1931 da han overtok lederskapet i Norsk Presseforbund. Etterfølger etter Aadahl var Arne Kildal. Tiden fra P.E.N.s oppstart og frem til Kildals avgang i 1933 er mangelfullt dokumentert. Det eventuelle materiale som må ha overlevd fra denne perioden ligger enten i riksarkivets forlagsarkiver eller i ulike personarkiver. I Thorvald Aadahls tilfelle kan vi anta at mange av hans dokumenter er destruert, som en følge av hans kontroversielle tilknytning til Bondepartiet og Quisling.

I 1934 overtar Charles Kent¹⁰⁹ det norske presidentvervet. Det er hans lederperiode denne oppgaven fokuserer på. Årsakene til at Kents ledetid er oppgavens forskningsobjekt er todelt. Den første årsaken er materiell: Kents ledetid er godt dokumentert. Hans private brevkorrespondanse og Norsk P.E.N.s korrespondanse og andre papirer er bevart på Nasjonalbiblioteket. Den andre er ideologisk og historisk: Kents lederperiode (1934-38) sammenfaller med en utfordrende periode for Europa –

¹⁰³ Theodor Däubler, 1876-1934. Tysk poet, forfatter og kritiker.

¹⁰⁴ "P.E.N.-Kongressen Åpnede I Går. ."

¹⁰⁵ Johan Vogt, 1900-1991. Forfatter. Professor i sosialøkonomi, ledet P.E.N. 1968-81.

¹⁰⁶ Frits von der Lippe, 1901-1988. Forlagsmann i Gyldendal og teatersjef for Riksteatret. Karoline Bjørnson, 1835-1934

¹⁰⁷ Håndskriftsamlingen, "Den Norske P.E.N.-Klubben: Arkiv," ed. Nasjonalbiblioteket (1968-1981).

¹⁰⁸ Thorvald Aadahl, 1882-1962. Forfatter og journalist. Redaktør for Nationen 1918-1942.

¹⁰⁹ Charles Kent, 1880-1938. Norsk forfatter og journalist

og for P.E.N. Internasjonalt har P.E.N. nylig byttet leder. Etter John Galsworthys død i 1932 overtok H. G. Wells¹¹⁰. Et sitat fra sittende sekretær Hermon Ould passer inn her. Hentet fra biografien om Galsworthy fra 1934, viser det at grunnideen om P.E.N. hevdes, tross Hitlers maktovertagelse i Tyskland.

(P.E.N.'s) object is to promote friendliness and hospitality among writers throughout the world irrespectively of nationality, race or creed, and by this means help to bring about an understanding which, if achieved, would insure amity between nations. The potential influence of the author cannot be gainsaid, and the annual international congress which have already been held in London, New York, Paris, Berlin, Brussels, Vienna, Oslo, Warsaw, The Hague, Budapest and Duvbrovnik have testified the pregnancy of the idea. (...) the organisation shows no signs of dwindling strength. Fifty centres in thirty-five countries, with a total membership of more than four thousand.¹¹¹

Neste kapittel består av fem fortellinger fra Norsk P.E.N. i perioden 1934-1936. P.E.N.s aktiviteter dokumenteres og analyseres, slik at vi kan få et bilde av hvordan den opererte i Norge.

¹¹⁰ Herbert George Wells. 1866-1946. Britisk forfatter, ledet P.E.N. internasjonalt fra 1933-1936

¹¹¹ Ould, *John Galsworthy*. 73

5 Fem fortellinger fra Norsk P.E.N.

5.1 Edgar von Schmidt-Pauli og Herman Kesten.

I februar 1934 gjester den tyske forfatteren Herman Kesten¹¹² Norge. Hans roman *Lykkelige mennesker*¹¹³ utkom på norsk i 1932. Boken er en filosofisk skildring av livsvilkårene under Weimarrepublikken. Den svenske litteraturkritikeren Johannes Edfelt¹¹⁴ beskriver romanen slik:

... nærmest en galgenhumoristisk fortelling i Voltaires ånd, og skildrer det hektiske forkrøplete livet i Berlin i 1920-årene. Alt, også kjærligheten, kan kjøpes for penger, den absolutte målestokk i denne krasse verden.(...) Skeptisismen kan ikke være større, pessimismen ikke mer radikal.¹¹⁵

De tre årene som har gått siden boka utkom i Tyskland har medført store forandringer for Kesten som forlagsmann, forfatter og privatperson. Han ankommer Oslo fra Paris, hvor han nå er i eksil etter å ha måttet forlate hjemlandet. 8. februar 1934 er han i Norge for å snakke om eksilforfatteres situasjon. Hans foredrag er dessverre ikke bevart, men Norsk P.E.N.s arkiver inneholder upubliserte dokumenter vedrørende Kesten som viser at angiveri og "jødeproblem" også fant veien inn i Norsk P.E.N.s arrangementer og kommunikasjon.

5.1.1 Goebbels setter i gang ensrettingen.

P.E.N. Internationals første store problem var som vi vet tysk P.E.N. Allerede i 1926 varslet som kjent flere tyske forfattere at tysk P.E.N. ikke representerte alle forfattere uansett politisk tilhørighet. Forholdene innad i tysk P.E.N. på trettitallet og deres relasjon til P.E.N. International er godt kjent og dokumentert.

Bare uker etter at Hitler ble valgt til kansler 30. januar 1933 fikk tysk P.E.N. problemer. 15. februar mottok presidenten for tysk P.E.N., Alfred Kerr¹¹⁶, en advarsel om at han var i fare. Han greide å komme seg ut av landet samme natt. 28. februar ble

¹¹² Herman Kesten, 1900-1996.

¹¹³ Originaltittel *Glückliche Menschen*. 1929

¹¹⁴ Johannes Edfelt, 1904-1997.

¹¹⁵ Artur Lundkvist, *Europas Litteraturhistorie: 1918-1939* (Oslo: Gyldendal, 1948).

¹¹⁶ Alfred Kerr, 1867-1948. Tysk-jødisk teaterkritiker

Weimarrepublikkens § 118 om ytringsfrihet erklært ugyldig. Arrestasjoner fulgte, og omtrent 8600 mennesker ble fjernet fra sine stillinger innenfor forretningsliv, politikk, kultur og forskning. Herman Kestens arbeidsgiver, Gustaf Kiepenheuer verlag, var ett av mange forlag hvis forfattere havnet på "index". Deler av Kiepenheuer etablerte seg senere i Amsterdam som Quierdo, og fortsatte å utgi de samme forfatterne, som nå skrev "emigrantlitteratur".¹¹⁷

7. mars, to dager etter det overveldende NSDAP-flertallet i riksdagsvalget, ble tysk P.E.N. oppløst. Ensrettingen [Gleichschaltung] kunne begynne i tysk P.E.N. Det Preussiske Kunstakademi ble utsatt for det samme kravet om ensretting. Forfattere og kunstnere begynte å forlate landet. Det nye tysk P.E.N.s ledelse ble besatt av blant andre Hanns Johst¹¹⁸ (senere president for Rikets litteraturkammer [Reichsschrifttumskammer]), Johannes von Leers¹¹⁹ og Edgar von Schmidt-Pauli¹²⁰. 27.-28. mai samme år er det årskongress i P.E.N. International, denne gangen i Ragusa, Jugoslavia¹²¹. Det nye tyske P.E.N. blir konfrontert fra flere hold, også fra sine landsmenn. I november samme år beslutter P.E.N. Internationals eksekutivkomite på et møte i London å utestenge tysk P.E.N. fra organisasjonen. Delegert er Edgar Schmidt-Pauli. Tilbake i Berlin etablerer Schmidt-Pauli og de andre styremedlemmene i det "ensrettede" P.E.N. en ny organisasjon: Union Nationale Schriftsteller.

5.1.2 Forherligelse og svartmaling. Kesten holder taler i Norge.

Tre måneder senere er Kesten P.E.N.-gjest i Oslo. Norsk P.E.N. samarbeidet mye med Det Norske Studentersamfund, som også arrangerte et foredrag av Kesten. 12. februar omtaler Aftenposten Kestens foredrag i Studentersamfundet:

Hans to timer lange foredrag – som var spekket med en mengde tall og statistiske opplysninger – artet sig dels som et skarpt angrep på nasjonalsocialismen og den tyske rasepolitikk, dels som en forherligelse av det jødiske folk.¹²²

¹¹⁷ Jan-Pieter Barbian, *The Politics of Literature in Nazi Germany: Books in the Media Dictatorship* (New York: Bloomsbury, 2013).

¹¹⁸ Hanns Johst, 1890-1978.

¹¹⁹ Johannes von Leers, 1902-1965.

¹²⁰ Edgard von Schimdt-Pauli, 1881-1955.

¹²¹ Dubrovnik, Kroatia

¹²² "Heine Leses Ikke Mer I Tyskland," *Aftenposten*, 12.02 1934.

Norsk P.E.N.s eget arrangement noen dager tidligere gjengis også i samme avis og her fremheves det at den tyske kunstneren Kurt Schwitters, som hadde utstilling i Norge, kritiserte Kesten for hans omtale av fedrelandet.

Kesten forsvarte seg med at han kun hadde behandlet systemet i deres felles fedreland, ikke landet selv. – Det utviklet seg en hel liten Hitler-debatt. (...) Møtet fikk et pussig innslag idet en av våre yngre lyrikere optrådte på arenaen med en naturtro Hitlerbart, og etpar andre av klubbens yngre medlemmer gjorde sin entré under nazistiske geberder. Noget "sammenstøt" mellom de to opfatninger som åpenbart var representert i salen, kom det dog ikke til, det blev i beste forstand en munter kveld.¹²³

Hvem disse lyrikerne er, hadde vært interessant å vite. Det kan virke som om både Aftenposten og "klubbens yngre medlemmer" har en lemfeldig, useriøs holdning til tematikken.¹²⁴

Tilstede i salen den 8. februar er også Otto Falkenberg¹²⁵, som senere kontanter Kent i brevets form. Han forteller at han har kontaktet lederen i Union Nationaler Schriftsteller, herr Edgar von Schmidt- Pauli, angående visse personangrep Kesten skal ha kommet med i foredraget. Vedlagt et brev fra Schmidt-Pauli selv, under logoen til Union Nationaler Schriftsteller, hvor Pauli blant annet skriver at Kesten:

gehört heute zu einem Kreis, der emigrierten jüdischen Schriftsteller, deren Beleidigungen, Hass und Lügen gegen ihr ehemaliges Vaterland und such gegen die geistigen Vertreter Deutschlands notorisch sind.¹²⁶

Edgar von Schmidt-Pauli tar dette personlig. Han er opptatt av sitt eget rykte. Kesten er en upålitelig jøde, mener han, og han opplyser Kent om at han har sendt brev til det konservative studenttidsskriftet Minerva, og bedt de trykke et dementi. Påstander som har blitt sagt om han av Kesten skal tilbakevises, og Schmidt-Pauli går hardt ut. I mars-utgaven av Minerva 1934 kommer det på trykk. Han tilbakeviser på det sterkeste

¹²³ "Hitler under Behandling I Penklubben.," *Aftenposten*, 09.09 1934.

¹²⁴ Schwitters selv fikk etter hvert kjenne på kroppen hva det Nye Tyske Regimet kunne gjøre mot den enkelte kunstner. Han ble utstilt som et eksempel på degenerativ kunst i Det tredje Rikets vandreutstilling i 1937. Schwitters gikk i eksil i Norge, hvor sønnen Otto allerede hadde etablert seg.

¹²⁵ Otto Falkenberg. Seiler, OL-vinner i Antwerpen 1920. Født 1885, død 1977. Han var NS-medlem og preses i den Norsk-Tyske forening. Lot seg intervjuet i NS-vennlige Folk og Land i januar 1960.

¹²⁶ (Kesten) hører til en krets av emigrerte jødiske forfattere som sprer fornærmelser, hat og løgn mot sitt tidligere hjemland, og er også er en notorisk motstander av den tyske ånd. (Min oversettelse)

opplysninger om at han skal ha jobbet for sladderpressen *Kleines journal*, og skriver videre at:

Det er bare Emigrantpressen som kan tillate sig en slik bakvaskelse som det er uverdigg for en tysk forfatter å beskjeftige sig med. Tilfellet Kesten er bare et alt for tydelig bevis på de jødiske emigranternes beryktede metoder. Men da påstanden er fremsatt offentlig gjennom den norske P.E.N.-klubb og ikke blev tilbakevist, og da det naturligvis er mig meget om å gjøre å sette tingene på plass (...)¹²⁷

Saken fortsetter frem og tilbake mellom Otto Falkenberg, Hermann Kesten, Charles Kent og Edgar von Schmidt-Pauli. I mars svarer Kent på brevet fra Falkenberg. I kladden ser vi at Kent besinner seg, og redigerer seg selv. Han lover å referere Schmidt-Pauli i neste P.E.N.-møte, men finner ingen grunn til å dokumentere hva som har blitt sagt. Setningen strykes, og Kent skriver i stedet at han har "tilskrevet" Schmidt-Pauli. Schmidt-Pauli beroliges i et eget brev at hans navn ikke har blitt nevnt i noen aviser. Schmidt-Paulis dementi og følgebrev sirkuleres til de P.E.N.-medlemmer som var tilstede på evenementet, vedlagt et brev fra Kesten.

Det hele kan virke som storm i et vannglass. Kanskje også for Kent. Men Schmidt-Pauli gir seg ikke, og skriver til Otto Falkenberg:

Was soll ich nun um Gottes Willen zu dem infamen Machwerk wie dem von Hermann Kesten sagen? (...) Selbstverständlich ist alles, was in diesem Briefe steht, eine direkte und ganz unerhörte Lüge oder sind die Vorgänge in der schmutzigsten Weise verdreht.¹²⁸

At Schmidt-Paulis sterke behov for å beholde navn og rykte er intakt i Norge, kommer fra en gjesting han selv hadde i Den konservative studenterforening i Oslo året før. Foredraget hadde tittelen *Das Neue Deutschland* og ble referert av Aftenposten som en saklig, nøktern redegjørelse for den nåværende situasjonen i Tyskland. Referatet legger ikke skjul på Schmidt-Paulis ståsted: han er klart nasjonalsosialist og anti-semitt. Dette er det heller ikke vanskelig å forstå av brevvekslingen i kjølvannet av Kestens foredrag.

¹²⁷ Edgar von Schmidt-Pauli, "Dementi!," *Minerva*, Mars 1934.

¹²⁸ Hva skal jeg for Guds skyld si om dette infame makkverk fra Hermann Kesten? (...) Alt i dette brevet er selvfølgelig direkte og uhørt løgn, fremført og forvridd på skitneste vis. (Min oversettelse)

Norge er på dette tidspunktet svært interessant kulturelt for Tyskland, og P.E.N.s styremedlem og leder i Forfatterforeningen Johan Bojer er gjest hos Nordische Gesellschaft i Lübeck samme år. Union Nationaler Schriftsteller var tydelig opptatt av sine gode forbindelser i Norge.

5.2 " ... visse moderne fenomener. " H. G. Wells besøker Norge august 1934

"I anledning av H. G. Wells' besøk i Oslo gir P.E.N. en souper lørdag den 25de august kl. 8. på Continental. Mr. Wells har lovet i en bordtale å si sin mening om visse moderne fenomener. Kontingent kr 6.- inklusive skatt og service. Antrekk; smoking. Deltagelse bedes meldt innen fredag den 24de kl. 3 til hovmesteren på Continental."

6 kroner i kontingent er omtrent 200 kroner i dag, så det er ingen ublu pris P.E.N. (eller Continental) ber sine inviterte gjester betale for deltagelsen på arrangementet. Men prisen er såpass høy at den utelukker adskillige fra å kunne delta – om de overhodet ble invitert. Niels Brøgger, skrev, som vi har sett tidligere, til et styremedlem i Norsk P.E.N. og ba om invitasjon, tross at han var "av den nye moral". Men det er en verdenskjent forfatter og leder for en verdensomspennende organisasjon som gjester Norge, og P.E.N. akter å gjøre stas på ham. Mottok Waldemar Brøggers sønn invitasjon? Det vet vi ikke.

5.2.1 Ytringfrihetens problem.

Forfatteren H. G. Wells overtok presidentvervet etter John Galsworthys død i 1932, og satt til 1935. ¹²⁹ treårige perioden har vi sett var formative for P.E.N.s holdning til politisk nøytralitet og håndtering av forfulgte forfattere og forfattere i eksil.

Som annonsert skulle Wells snakke om "visse moderne fenomener". Slike former for forsiktige formuleringer ser vi til stadighet fra Charles Kents hånd. Alle med en viss kjennskap til, eller interesse for, Wells arbeide i P.E.N., kunne forvente at det ikke var tyskvennlighet han kom for å si sin mening om. Men likevel, det utøves stor forsiktighet i forhold til assosiasjon på norsk jord. Dette assosiasjons-forbeholdet forekommer som vi skal se i flere andre tilfeller. Den historisk gode kontakten med tysk intellektuelt liv

fordret en hårfin evne til å forstå og ta stilling til nazismens fremvekst. Aftenposten gjør et intervju med Wells som ankommer "med luftbussen fra Gøteborg". Dette publiseres 27. august, og tilkjennegir at Wells vil "komme inn på P.E.N.-klubbens ide og oppgaver, og dessuten har han visstnok endel på hjertet om ytringsfrihetens problem."¹³⁰

Når Wells ankommer, en sliten mann sent i 60-årene, erklærer han at han ikke kommer til å holde noen tale om kvelden, han trenger hvile. Souperen, som gjestes av omtrent 30 mennesker, innledes med en tale av Charles Kent. I denne talen viser Kent noe av sitt politiske syn, som vanlig noe dunkelt formulert. I sin omtale av "engelskmannen" sier han følgende:

We have perhaps met him for the first time in foreign parts and noted with respect his poise by occasions when persons belonging to other nations flush hot and raise their voice. Our Englishman is, although shy to admit it, well-lettered, meaning that he has not only read his classics, but applied their message to the problems of his own life. (...) He has created the term – and the notion – of "fair play" on the sporting grounds, and in politics he has taught the minority to respect the will of the majority and the majority to admit the right of the defeated to come into power again by peaceful persuasion. By thus conserving the foundation of western civilisation England has been a pattern and an example to all Europe. We Scandinavians are especially under great obligations to England.¹³¹

Jeg forstår Kents tale som et uttrykk for personlig sympati med "det engelske". Med andre ord er Kent politisk på kant med sine kolleger i Norsk P.E.N. Talen forsetter videre med en hyllestgjørende betraktning over Wells' forfatterskap og hans kollektive humanisme, som Kent tydelig føler seg beslektet med. Avslutningsvis sier Kent følgende til forsamlingen:

... if western civilization is not to collapse under the strains of man's passions, undermined from within by Fears three brothers¹³² – then we may look to England for a support of our confidence. (...) ...I am surely not mistaken, when I call England a home of relative sense in a senseless world, a shelter for the precious heritage of the western world. ¹³³

At Kent kaller England en bevarer av den vestlige sivilisasjons arv er lett å avskrive som en poetisk idé. Men det var i opplysningstiden forskjeller i tysk og engelsk opplysning. Synet på frie ytringer bærer i seg en arv derfra. Kent tilkjennegir slektskap med den

¹³⁰ Aftenposten, "H.G. Wells I Oslo," *Aftenposten*, 27.08 1934.

¹³¹ Den norske P.E.N.-klubben., "Den Norske P.E.N.-Klubben.," in *Den norske P.E.N.-klubben: Arkiv 1933-1939* (Nasjonalbibliotekets håndskriftssamling-, 1934-1939).

¹³² Fears' three brothers er muligens en referanse til et poetisk verk. Eventuelt psykoanalytisk.

¹³³ P.E.N.-klubben., "Den Norske P.E.N.-Klubben.."

engelske. I omtalen av det britiske "sense", kommer Kents humanisme frem. Om Kents skriftlige framferd kan det sies at han har en reserverthet og en form for overveid klokskap, som nok må ha vært et prinsipp – en dyd - for Kent.

Kent taler om menneskets underminerte lidenskaper, noe som lar seg knytte til en psykoanalytisk forståelse av ånds- og ytringsfrihet. Vi ser den samme tankegangen hos Helge Krog og Arnulf Øverland. Kent var i parentes bemerket en av de første til å bringe den psykoanalytiske begrepsverden inn i norsk litteraturkritikk.

5.2.2 Taushet er også et språk.

Noen stor politisk retoriker ble nok aldri Kent. Det er vel og merke ikke hva som sies i denne talen som plasserer Kent politisk, det er hva han IKKE sier. Og det er et retorisk grep. Det er også et psykoanalytisk element her: underteksten, en intensjon i dramatikken som ligger under det sagte, kan knyttes til freudiansk forståelse av menneskesinnet. Slikt sett er Kent glimrende subtil overfor sine tyskvennlige P.E.N.-kolleger: Aadahl, Fangen, Ring og Bojer. Charles Kents tale berører ikke noe annet internasjonalt samkvem ut over det skandinaviske. I denne tiden var Nordische Gesellschaft proaktive overfor norsk kulturliv. Det var ikke England. Kents klare adressering mot England i denne konteksten antyder en antipati den andre veien. Entete-allianse-diskursen anvendes altså med stort hell av Kent, tyve år etter krigens utbrudd.

Ordbruk og betraktninger rundt det psykoanalytiske ser vi hos også hos kveldens gjest, som ankom mer eller mindre direkte fra Moskva. Her hadde han hatt samtaler med blant andre Josef Stalin og Maxim Gorkij. Det er samtalene med Gorkij og det litterære miljøet rundt ham som er interessante i vår sammenheng. En av Wells' hensikter var å opprette et Sovjetisk P.E.N.-senter. Men etter et møte med Gorkij og andre forfattere i Moskva må han innse at han vil komme hjem med uforrettet sak.¹³⁴ Gorkij og hans forfattervenner klarer ikke å akseptere tankesettet rundt P.E.N., og Wells skriver i sin selvbiografi:

To me the most notable things by far about this talk were the set idea of everyone that literature should be under political control and restraint, and the

¹³⁴ H.G. Wells, *Experiment in Autobiography: Discoveries and Conclusions of a Very Ordinary Brain (since 1866)*, (New York: Macmillan, 1934), <http://gutenberg.ca/ebooks/wellshg-autobiography/wellshg-autobiography-00-h-dir/wellshg-autobiography-00-h.html>. Autobiography.

extraordinary readiness to suspect a "capitalist" intrigue, to which all their brains, including Gorkij's, had been *trained*.¹³⁵

Han antyder her en slags hjernevask av en litterær generasjon. Gorkijs forvandling sårer og bekymrer Wells. Hans forståelse av frihet til å skape er knyttet til en individforståelse som neppe harmoniserer med det kollektivistiske idealet under Sovjet. Totalitaristiske styresett har i seg et repressivt element som er psykoanalytisk umulig for en kunstner. Dette møtet skjer før den Sovjetiske Forfatterforenings Kongress i 1934. Wells møter kort tid etter mer liberale Leningrad-baserte forfattere, og disse er åpne for ideen om et P.E.N.-senter, og lover å bringe det opp på den kommende kongressen, men uten resultat.¹³⁶ Wells er i det hele tatt svært skuffet over Russlandsreisen:

As I saw one personality after another in Moscow, I found myself more and more disposed to a psycho-analysis of this resistance which is offered to any real creative forces coming in from the West. It is very marked indeed.¹³⁷

Frihet til å skape blir dermed knyttet til en individforståelse som neppe harmoniserer med det kollektivistiske idealet under Sovjet. Systemet er repressivt. Psykoanalytisk og politisk blir det umulig for en kunstner å skape fritt:

The liberty I was demanding as an essential in any Russian P.E.N. that might be founded, might be all very well in the Anglo-Saxon world; we could afford to play with error and heresy; but Russia was like a country at war. It could not tolerate opposition. I had heard this stuff before.¹³⁸ At Ragusa, Schmidt-Pauli, and at Edinburgh, Marinetti, the Fascist, had made precisely the same apologies for suppression.¹³⁹

I to avisreferater fra møtet på Continental ser vi at H. G. Wells likevel valgte å tale for P.E.N. i Oslo, som et tilsvarende på Kents tale:

Wells svarte med en interessant og til dels opsiktsvekkende fremstilling av P.E.N.-klubbenes stilling i øyeblikket. Han uttalte at ikke alle P.E.N.-klubber i de forskjellige land gav noe representativt uttrykk for vedkommendes lands åndsliv,

¹³⁵ Ibid.

¹³⁶ Radek Gorky, Bukharin, Zhdanov and others, "Soviet Writers Congress 1934," http://www.marxists.org/subject/art/lit_crit/sovietwritercongress.

¹³⁷ Wells, *Experiment in Autobiography: Discoveries and Conclusions of a Very Ordinary Brain (since 1866)*.

¹³⁸ Wells refererer her til P.E.N.s årskongresser, i Ragusa (Dubrovnik) 1933 og Edinburgh 1934.

¹³⁹ Wells, *Experiment in Autobiography: Discoveries and Conclusions of a Very Ordinary Brain (since 1866)*.

men det måtte være målet å nå frem til det som var klubbens hensikt, å la skribenter møters i fritt, personlig samvær. (...) Wells fortalte videre at han kom fra Russland der han hadde søkt å danne P.E.N.-klubb. Men hans gamle venn Maxim Gorkij var blitt en slags halvgud som dominerte den russiske litterære virksomhet, og han ville ikke høre tale om å godta P.E.N.-klubbens ideer om ytringsfrihet.¹⁴⁰

Utdraget er hentet fra Tidens Tegn, og artikkelen stod på forsiden under tittelen: *P.E.N.-klubben i alvorlig krise*. Nationen var også tilstede på kveldens møte, og refererer Wells' tale under overskriften *H. G. Wells i P.E.N.-klubben*:

Han beklaget det skisma som hadde oppstaat, saa vel, dannelsen av opposisjonelle grupper. Det er hans akt å forsøke å trekke disse – som begge er de tyske: jødegruppen og nasjonalistklubben til, som korresponderende med hovedklubben. Han vilde se aa faa opprettet en P.E.N.-klubb i Russland: nu hadde de gjort sin revolusjon, nu fikk de se aa bli ferdige med den og se paa kunst som kunst og ikke som agitasjon. Frem for alt var han en forkjemper for det frie ord.¹⁴¹

Det er ulikheter i disse referatene, og vi ser at Nationens referent er interessert i at P.E.N. skal få samlet "jødegruppen" og "nasjonalistklubben". Førstnevnte gruppe er dannet av representanter for mer enn 1500 tyske forfattere som gikk i eksil etter at Hitler ble rikskansler. Sistnevnte er de "gjenværende" i Tyskland, de som har akseptert ensrettingen og kanskje organisert seg i Union Nationale Schriftsteller under ledelse av tidligere leder av tysk P.E.N., Edgar von Schmidt-Pauli. Ingen av artiklene er kreditert noen forfatter. Men det fremgår av referatene at begge var tilstede blant de tretti souper-deltagerne. Ronald Fangen skrev for Tidens Tegn, Barbra Ring og Thorvald Aadahl for Nationen. Ring vet vi var til stede.

Wells' invitasjon til Oslo var kanskje et ønske fra Kents side om å nyansere eller utdifferensiere tyskvennligheten innad i organisasjonen. At han trenger å styrke P.E.N.s bilde utad er også et mulig motiv.

Avslutningsvis vil jeg vise til hvordan Wells i adskillige avisartikler siteres om sin bekymring for ytringsfriheten. Begrepet refereres på et selvfølgelig vis, som om man snakket om frisk luft eller parlamentarisme, men er og blir et hult konsept som tilsynelatende ikke har noen relevans for norske forhold. Jeg kan ikke se at besøket genererer noen nye perspektiver hos Norsk P.E.N. At organisasjonen i Wells øyne er

¹⁴⁰ "P.E.N.-Klubben I Alvorlig Krise," *Tidens Tegn*, 27.08.1934 1934.

¹⁴¹ Nationen, "H.G.Wells I Pen-Klubben," *Nationen*, 27.08.1934 1934.

blitt en mer politisert organisasjon har ingen nedslagskraft. Norsk P.E.N. fortsetter å være "nøytrale".

Kanskje kan det forklares ved at Wells forfatter- og presidentstatus gjør han til en kanonisert størrelse, som ufarliggjør ham, for å hente frem Helge Krogs begreper. Det er også tenkelig at Wells ble omtalt som utdatert eller irrelevant av sine meningsmotstandere i P.E.N.

5.3 Fredrik Böök. Litteraturprofessoren som hyllet bokbålene.

Berlin, April 1933.

Den, som efter Paaskeugen kom til Berlin, maatte først og fremmest blive slaaet av den optimistiske Stemning, som herskede i Befolkningens brede Lag og satte sit Præg på Byens Liv. (...) I de Uger jeg var i Tyskland, har jeg Intet set eller hørt, som paa noen Maade kunde opfates som antisemitisk Demonstration, og alle Rejsende, som jeg har udspurgt om deres umiddelbare og direkte lagttagelse, har sagt det samme. Befolkningen ser gladere, og haabefuldere ud, end den har gjort i lange Tider. Der gaar en Bølge av Fortrøstning gennem Nationen: selv de køligste og mest pessimistiske lagttagere maa mærke Barometersvingningen.¹⁴²

Slik åpner den svenske litteraturhistorikeren, kritikeren og forfatteren Fredrik Böök¹⁴³ en av sine mange reiseskildringer. ¹⁴⁴Åpningens intensjon er temmelig åpenbar: det er en optimistisk fremstilling av Berlin våren 1933, som viser leseren hvordan livet etter Weimar-republikkens fall og Hitlers maktovertakelse er for den jevne Berliner. I det minste viser det leseren hvordan livet ser ut for Böök.

Hitlers Tyskland, som denne reiseskildringen heter, er en fremstilling og en diskusjon rundt aktuelle tyske forhold slik forfatteren ser det. Og dette var ingen obskur forfatter for det svenske eller det nordiske publikum. Bööks blikk på europeisk litteratur og kulturliv ble lest og lyttet til. Hans posisjon i svensk kulturliv kan kanskje

¹⁴² Fredrik Böök, *Hitlers Tyskland*, trans. C.C Lautrup (København: Aschehoug Dansk Forlag, 1933).

¹⁴³ Fredrik Böök 1883-1961

¹⁴⁴ Eksemplaret jeg siterer fra er den danske oversettelsen, som utkom på Aschehoug Dansk Forlag i 1934. Dette eksemplaret er det eneste som er å finne i norske biblioteker. Dette forklarer at sitatene fra boka ikke er på svensk.

sammenlignes med Francis Bulls¹⁴⁵ posisjon i norsk kulturliv på samme tid. Böök ledet kulturseksjonen i Svenska Dagbladet fra 1923, før dette hadde han et litteraturprofessorat ved Lunds Universitet. Han satt i Svenska Akademien fra 1922 til sin død, og også i Akademiets Nobelkomite i 1929-50. Han publiserte i tillegg en rekke reiseskildringer fra reiser i hjemlandet, Tyskland og Øst-Europa, og litteraturhistoriske verker og essaysamlinger.

Hitlers Tyskland er hans trettende reiseskildring, og den andre med eksplisitt tematikk fra tyske forhold. Flere av hans andre skildringer tangerer tyske forhold, og han kjenner Tysk kultur og litteratur meget godt. Reisen i 1933 ble først publisert i en artikkelserie hos Bööks arbeidsgiver Svenska Dagbladet, som også tok regningen for reisen.¹⁴⁶ I følge Bööks biograf, Sventa Nordin, fikk Böök 27. april 1933 treffe selveste rikskansleren. Han benyttet anledningen til å fremlegge sine synspunkter på antisemittismen. Utdraget fra Bööks dagbok forteller at hans standpunkt tydelig opprørte Adolf Hitler som "Blev nästan genast ond, röt, till slut ganska svårt, och utvecklade med folkmötepatos sin standpunkt. Förut hade han varit tyst."¹⁴⁷ Böök var altså ingen ukritisk Hitler-beundrer. Han omtaler Hitlers jødehat temmelig nedlatende:

rene Teorier, ganske virkelighedsfremmede, det er romantisk Sværmeri, fortonende i Mystikens Højder og Dybder. Men for Adolf Hitler har det aabenbart været fuld Alvor – han er ikke en Mand som siger noget for spøg, og det Halvhjertede kender han ikke. Racefilosofien og Racebiologien, har takket være hans Overbevisningstro faaet umiddelbar og praktisk Betydning i Politiken. Jeg har hørt en klog og fin Jøde fremhæve dette med den altforstaaende Intelligens' milde Ironi.¹⁴⁸

5.3.1 Böök konfronterer Der Führer.

Böök erkjenner at Europa har et "jøde-problem", men han ser ikke at Hitlers løsninger er riktige. Han argumenterer selv for at de kan sendes til Palestina. Utgivelsen gir rom for refleksjon rundt Norsk P.E.N.s arbeid ved at den illustrerer P.E.N.s dilemmaer rundt kravene om ensretting og økende undertrykkelse av jøder, akademikere og venstreradikale. Vi lar Böök selv fortelle fra Berlinnatten på Franz-Josefs-Platz 10. mai 1933 i bokas kapittel; *Midnatsbaalet*.

¹⁴⁵ Francis Bull. 1887-1974. Litteraturhistoriker.

¹⁴⁶ Svante Nordin, *Fredrik Böök: En Levnadsteckning* (Stockholm: Natur och Kultur, 1994).

¹⁴⁷ Ibid.

¹⁴⁸ Böök, *Hitlers Tyskland*.

”Vi vender os i mod Historieforfalskningen” raabte en av Bødderne, ”og derfor overgir jeg Emil Ludwig Cohns¹⁴⁹ skrifter til Luerne.” Oplysningen modtoges med Jubel og Bifald. Remarque¹⁵⁰ og Heinrich Mann¹⁵¹ blev hilst med særlig Varme. I disse Tilfælde spillede racefølelserne altsaa ingen Rolle. Thomas Manns¹⁵² navn forekom derimod ikke, like saa lidt som hans Bøger.

Straks inden Midnat indfant Dr. Goebbels sig, den utrættelige, allestedsnærværende, smilende og optimistisk mit i sit rastløse Arbejde.¹⁵³ Han talte om Asfaltlitteraturens Smuds, som var væltet du over det stakkels tyske Folk i mere en et Decennium, mens den høie Videnskabs Represæntanter havde forskanset sig bag gamle Manuskriptbunker og Pandekter, i Universitetets Lærestole. Han talte om det historiske Under, som benævnes en Omvæltning, og som opstaar når Ideen fejrer sit Bryllup med Magten. Han talte om Fremtidens tyske Menneske, som ikke skulde være et Bagmenneske, men et Karaktermenneske, og han priste den stærke, store og symbolske Daad, som de Unge nu udførte: I Midnatsbaalet tilintetgjordes Novemberrepublikkens aandelige Grundpiller, men av Asken vilde en ny Aand opstige som Fugl Fønix.¹⁵⁴

Helt op til vort Vindue paa anden sal av Dresdner Bankpalæet følte vi de hede Pust fra Baalet, og vi følte, at vi kunde sætte os ind i Johan Hus'situasjon¹⁵⁵. I vort selskab var en amerikansk Bankier, som syntes at være dybt rystet. Han følte det, som om han overværende noget, som savnede Modstykke siden Middelalderens Dage, og udtrykte sin Bekymring, om Verden skulde overleve denne Katastrofe. Vi forsøkte at berolige ham.

Øyevitneskildringen bekrefter nok en gang Bööks tro på Hitler og hans syn på nasjonalsosialismen som beste løsning for Tysklands fremtid. Den visjonære ideen om at det tyske folk skal omformes til karaktermennesker i det tredje riket appellerer til forfatteren. Her fremstilles Weimarrepublikken som et slags åndelig Sodoma og

¹⁴⁹ Tysk jødisk biograf og emigrant. (1881-1948)

¹⁵⁰ Eric Maria Remarque (1898-1970), tysk-amerikansk forfatter. Soldat på tysk side under 1. Verdenskrig. *Intet nytt fra Vestfronten* utkom i 1929, og er krigs og tysk-kritisk roman. Feilaktig anklaget av Nazistene for å være jøde og for å ikke ha tjent i krigen. Emigrerte kort tid etter bokbrenningen i mai.

¹⁵¹ Forfatteren, essayisten og dramatiker Heinrich Mann (1871-1950), var bror av Thomas Mann. Gikk i eksil i 1933 og bosatte seg i USA.

¹⁵² Forfatteren og Nobelprisvinneren Thomas Mann (1875-1955) forlot også Tyskland i 1933. Interessant nok satt Böök i Nobelkomiteen da Mann fikk Nobels Litteraturpris.

¹⁵³ Joseph Goebbels (1897-1945) var partimedlem fra 1924. Han tiltrådte etter maktovertagelsen som Riksminister for folkeopplysning og propaganda. Grunnla også Rikets kulturkammer, det tredje rikets institusjon for ensretting (nazifisering) av kulturlivet. Goebbels hadde en doktorgrad i litteratur og forsøkte seg som forfatter.

¹⁵⁴ Weimarrepublikken. (1919-1933).

¹⁵⁵ Jan Hus (1369-1415). Tsjekkisk prest og kirkereformator. Brent på bålet for blasfemi mot den Katolske Kirke. Regnes som en forgjenger for den senere reformasjonen. Sammenligningen med bokbålene er ironisk: kort tid etter beroliger Böök en opprørt amerikansk tilskuer som føler at bokbrenningen er *middelaldersk*.

Gomorra. Böök hadde vært pro-tysk siden 1914 og var svært kritisk til Versailles-freden og hva den gjorde med det tyske riket. Han forble tyskvennlig gjennom hele det kommende krigsforløpet. Dette skiller ham fra mange (de fleste?) samtidige intellektuelle i Norden.

En av Bööks fortrolige venner når *Hitlers Tyskland* utkom var P.E.N.-styremedlem og forfatter Ronald Fangen. Også tyskvennlig under første verdenskrig, og også kritisk til Versailles-freden, hadde de mye til felles som religiøse og historiske tenkere. I et brev til Fangen skriver Böök:

P.S

Jag glömde tacka deg för at du intresserar deg för den engelske upplagen av *Hitlers Tyskland* - det är nog til fär sin del din förtjänst att den nu blev av. - Det har kommen en dansk, och den svenska sållt ganska bra, så at et andra upplaga icke är helt usannolikt. I Tyskland därimot kan boken inte passera uensorerad. Hela folket skall uppenbarligen isoleras från all europeisk oponion, liksom Italien och Russland. ¹⁵⁶

Senere starter en korrespondanse med P.E.N.: Böök skal holde foredrag for P.E.N. i det Norske Studentersamfund. Invitasjonen gjelder altså en liten foredragsturne, planlagt for 1935. Charles Kent skriver i ærbødige og høflige tonefall til Fredrik Böök. Ut fra Kents brevkladder kan vi lese:

Som allerede nevnt i mitt første brev i fjor, må de selv på egen hånd velge deres emne, og den svenske litteraturen, som de kjenner bedre enn de fleste litteraturforskere er stoff nok! ¹⁵⁷

Den kommende passasjen er strøket:

Skulde jeg være så fri å antyde noget om emnes art, så måtte det være at da klubben ved denne anledning samarbeider med Forfatterforeningen, hvis styre må være meget forsiktig med å utsette sig for kritik fra enten nazistisk eller kommunistisk hold, vilde et litterært emne kanskje være å foretrekke.

Forut for denne formuleringen ligger et brev fra Forfatterforeningens Håkon Bolstad av 24. januar 1934 hvor foreningen bevilger 100 kroner til et Böök-arrangement. Brevet avsluttes med følgende forbehold: "Man forutsatte at foredragsholderen ville velge et neutralt emne."¹⁵⁸ Kent forsøker altså diskret å besørge at Böök ikke vil bruke foredragsturneen til å fremme sine politiske holdninger. Hva Kent til syvende og sist

¹⁵⁶ Fredrik Böök, 1933.

¹⁵⁷ P.E.N.-klubben., "Den Norske P.E.N.-Klubben.."

¹⁵⁸ Ibid.

skrev, må vi lete i Bööks arkiver for å avdekke, men hans reservasjoner kommer til syne i denne kladden. Samtidig skal Kents kolleger i P.E.N.-styret tilfredsstilltes: Johan Bojer, Barbra Ring og Ronald Fangen var alle tyskvennlige og relativt velvillig innstilt til Bööks politiske holdninger på dette tidspunkt. Så resultatet av alle gode intensjoner blir at man tåkelegger hele problemstillingen og forsøker å unngå debatt, konfrontasjon og assosiasjon.

5.3.2 Charles Kents subtiliteter.

Besøket blir til syvende og sist ikke noe av. Böök oppgir i et brev at han er travel med kommende utenlandsreiser, og må i tillegg ta hensyn til helsen. Kritikken mot Böök i hans eget hjemland var stor. Kent beklager frafallet i høflige tonefall men skriver i tillegg, igjen fra en kladd:

Jeg håper de ikke blir vred på undertegnede (...) beundrer av deres produksjon, når jeg våger å fremholde at, så viktig det enn er i disse tider at Nordens presse bruker de høiest kvalifiserte penner til å ~~følge med i Europas politikk~~ flyvende korrespondenter – så vilde jeg likevel med glede se den anvende deres ~~enestående~~ evner på mer centrale kulturoppgaver enn på ting som Gustav Siösteen¹⁵⁹ og Gustav Hellström¹⁶⁰ kan gjøre – om ikke likeså godt, så dog godt nok.¹⁶¹

Utstrykningene markerer Kents egne strykninger i kladden.

Bööks journalistkolleger Siösteen og Hellström var begge tysk-kritiske og skrev for anti-nazistiske aviser, henholdsvis Dagens Nyheter og Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning (GHT). Det er subtile formuleringer Charles Kent kommer med her, men det er lesbart at han faktisk mener Böök ikke bør skrive mer fra kontinentet. Böök bør holde seg til mer nøytrale eller litterære emner. Nok en gang vet vi ikke om Kent skrev dette til Böök, men han at *nesten* gjorde det, *det* vet vi.

Det er grunn til å stille kritiske spørsmål ved organisasjonens ønske om Böök som foredragsholder. P.E.N. og Forfatterforeningens behov for at Böök ikke skal snakke politikk er betenkelig. Hvorfor? Brevet fra Forfatterforeningens Håkon Bolstad minner

¹⁵⁹ Bengt Gustaf Siösteen (1874-1947) Svensk utenrikskorrespondent. Bla for GHB. Kilde: Åke Lilliestam, "B Gustaf J Siösteen," urn:sbl:5970.

¹⁶⁰ Gustav Hellström (1882-1953) Svensk forfatter og utenrikskorrespondent, bla for Dagens Nyheter. Kilde: Rydén Per, "Att Skriva Hem Från Stora Världen. Gustaf Hellström Som Utrikeskorrespondent", www.gustafhellstrom.se/utrikeskorrespondent.htm.

¹⁶¹ P.E.N.-klubben., "Den Norske P.E.N.-Klubben.."

om forhåndssensur. Fra Forfatterforeningens hold handler dette sannsynligvis om å unngå en mistenkeligjørende kobling med Bööks uttalelser. Böök skal ikke direkte hindres å si sine meninger. Tendensen til å se en forening som støttende til en gjests politiske mening er tilstede i norsk trettital.

Et annet aspekt er at Böök tydeligvis kan brukes så lenge han IKKE snakker om Hitler-Tyskland eller andre politiske emner. Det virker som en merkelig praksis. Han hadde jo likevel skrevet denne boken, og la ikke skjul på sine politiske synspunkter og sin støtte til bokbrenningen.

På årskongressen i Ragusa i 1933 oppstod det konflikt mellom tysk P.E.N., tysk-jødiske eksildelegater og P.E.N. Internationals ledelse. Generalsekretær Hermon Ould konfronterte tysk P.E.N. om hvorvidt de hadde protestert mot Hitlerregimets bokbrenning. Ould anklaget i samme anledning senteret for å ha brutt en av P.E.N.s viktigste regler, politisk nøytralitet, ved å ekskludere kommunistiske medlemmer. Resultatet ble eksklusjon av tysk P.E.N. Hvem som representerte Norsk P.E.N. på dette møtet har jeg ikke lyktes å finne, men en hyppig brukt delegat var Barbra Ring.

Når det gjelder forholdet til P.E.N. Internationals aktiviteter i dette henseende virker Kent lite informert om hendelsene ved årskongressen i 1933. Å bruke en hitlerforherligende forfatter er betenkelig. Muligens tolker Kent/styret eksklusjonen av tysk P.E.N. annerledes. Rapporter fra kongressene ble riktignok sendt ut til alle sentre fra sentralt hold. Vi kan ikke påstå at Norsk P.E.N. støttet bokbålene ved å booke Fredrik Böök. Men de relativiserte og underminerte alvoret i hendelsene, og tolket det som nøytralitet.

5.3.3 Hva slags impulser nådde frem til Oslo?

I dag er det lett å tenke at man ikke visste, og at Bööks fremstilling av den optimistiske berlinvåren faktisk var slik den ville se ut for en tilreisende. En kilde som kan besvare dette er den engelske forfatteren Christopher Isherwoods¹⁶² memoarer. Isherwood var bosatt i Berlin i fire år under Weimar og forlot Tyskland i april 1933. I selvbiografien *Goodbye to Berlin. A Berlin diary Winter 1932- 3*, utgitt i 1939, forteller han fra sine siste dager i Berlin. Isherwood returnerer til Berlin i mai 1933, etter et fire ukers langt fravær og skriver:

¹⁶² Christopher Isherwood: 1904-1986. Isherwoods memoarer ble for øvrig senere til musikalen *Cabaret*.

Every evening, I sit in the big half-empty artists' café by the Memorial Church, where the Jews and the west-wing intellectuals bend their heads together over the marble tables, speaking in low, scared voices. Many of them know they will certainly be arrested – if not to-day, then tomorrow or next week. So, they are polite and mild with each other, and raise their hats and enquire after their colleagues' families. Notorious literary tiffs of several years standing are forgotten. Almost every evening S.A. men come into the café.¹⁶³

Dette er ikke den samme stemningen som Böök rapporterer entusiastisk fra. Berlin var riktignok Isherwoods hjem i fire år, og han var godt kjent i byens natteliv og kunstneriske miljøer, noe Böök ikke kan sies å ha vært. I tillegg kan det innvendes at Isherwood publiserer denne beretningen i 1939, og at det er en fortelling preget av tilbakeblikk og etterrasjonalisering. Böök ville høyst sannsynlig møtt S.A.- mennene hadde han frekventert samme kafé. Men igjen: kanskje han relativiserte disse hendelsene.

En som ikke etterrasjonaliserer er Bööks kollega fra Dagens Nyheter, Gustav Hellström. Han besøkte og skrev fra Berlin i samme periode som Böök. I en artikkel i Dagens Nyheter om Hellström og Böök skriver Kurt Mälstedt:

Båda kunde bevittna det omfattande första majfirandet (...) liksom det beryktade bokbålet på Operaplatsen i Berlin den 10 maj. Deras första reportage i respektive tidningar publicerades samma dag, den 17 maj. Hellström skrev alltså sex långa artiklar i DN, samtliga stort uppslagna på förstasidan. Böök skrev 13 artiklar, de första stort uppslagna på förstasidan i SvD, de fyra sista som understreckare inuti tidningen¹⁶⁴. Liksom Hellström gav Böök redan sommaren 1933 ut sina artiklar i bokform, under titeln *Det tredje riket. Från Hitlerkupp till tysk folkenighet*. Hellström, anglofilen och ententevännen, intog en klart distanserad hållning till Hitlers nazistiska Tyskland, vilket framgår redan av rubrikerna över hans första artikel, citerade ovan. Böök var mera överseende men också mera oroad över utvecklingen, och detta av andra skäl än Hellström. Rubrikerna över Bööks första artikel löd:

”Tyskland april 1933 landet utan vänner. Nationellt lyckorus medan världsopinionen blir hotfullt fientlig. Tysklands politiska läge aldrig så mörkt, så olycksdigert, så förtvivlat som nu’.”

Både Hellström och Böök betraktar nazismen som en modern tros- och livsåskådning, påpekar Sigurd Rothstein, men de har inte riktigt samma syn på Adolf Hitler. Medan Böök hävdar att Hitler har räddat Tyskland och därmed Europa från kommunismen ironiserar Hellström över Führern och kallar honom

¹⁶³ Oliver Lubrich, *Travels in the Reich, 1933-1945: Foreign Authors Report from Germany* (Chicago: University of Chicago Press, 2010). 28

¹⁶⁴ DN: Dagens Nyheter. SvD: Svenska Dagbladet

”den store profeten, Herrans smorde, Guds sons ställföreträdare på den tyska jorden”.¹⁶⁵

Det er ingen grunn til å tro at Norsk P.E.N. og deres medlemmer handlet i uvitenhet. Man visste utmerket godt hva Böök stod for og at hans svenske kolleger stod frem som sterkt uenige med Böök. Det fremgår også tydelig at diskursen rundt ”det tyske” og ”det engelske” også preget svensk intellektuelt og journalistisk virke. Journalistfaglig og håndverksmessig kan det se ut til at Hellström også brukte mer kritiske metoder enn sin kollega:

Böök försäkrar för sin del att han under sin resa i Tyskland ”icke sett eller hört någonting, som ens liknade ett upptråde eller en antisemitisk demonstration”. Men Hellström söker upp judiska affärsmän och läkare och får, anonymt av dem som inte är övervakade, vittnesmål om mord, misshandel, förföljelse och inte minst den smygande skräck och osäkerhet som detta skapat bland judarna.¹⁶⁶

Det er altså ikke undersøkende journalistikk Böök driver med på sin reise denne våren. *Hitlers Tyskland* er informert og velskrevet, men har et fordreid vitenskapelighets-skjær over seg som vi ofte ser i det jeg vil kalle fanatiske diskurser. Det er heller ingen grunn til å tro at Böök selv var naiv. Hans ideologi på 30-tallet er et vitenskapsfilosofisk studium i seg selv, og flere studier har blitt gjort av hans ideologi. Den intelligente og bereiste mannen hadde en dyp forankring i marxismen og kombinerte dette med nasjonalsosialistisk ideologi. Hans historiske analyse av Tyskland gjorde at han så Hitler som Tysklands – og verdens - eneste løsning. Böök endret ikke mening ettersom det tredje riket vokste frem. I 1940 utga han boken *Tysk väsen og Svensk lösen* hvor han argumenterte for at Hitler var et politisk geni og den beste løsningen for Sverige og Europa.

I november samme år ble Ronald Fangen internert av Gestapo som første norske forfatter. Fangen ble stadig mer anti-tysk og antinazistisk, spesielt etter sin inntreden i den kristne Oxfordbevegelsen i 1934. Brevvekslingen mellom de to opphører i løpet av 30-tallet. Hvorfor og hvordan Bööks gode venn Fangen var instrumentell i å få utgitt *Hitlers Tyskland* på engelsk, vites ikke.

¹⁶⁵ Kurt Mälarstedt, "Dn-Reporter I Berlin Fördömde Nazismen Redan På 1930-Talet," Newspaper article,(2014), <http://www.dn.se/kultur-noje/dn-reporter-i-berlin-fordomde-nazismen-redan-pa-1930-talet/>.

¹⁶⁶ Ibid.

5.4 ”... ideenes utnyttelse i dagens politiske strid”

5.4.1 P.E.N.s årskongress i Buenos Aires 1936

I 1936 møtes P.E.N. International til årskongress i Buenos Aires. Charles Kent var tilstede. Sannsynligvis var dette hans eneste deltagelse på noen internasjonal kongress, og han publiserte et fyldig referat fra kongressen i *Morgenposten*. For medlemmene i Norsk P.E.N. holdt han senere et foredrag delvis basert på referatet, men med noen tillegg av mer intern interesse for medlemmene.

Her kommer Kents tanker om hva P.E.N. er og kan være frem, selv om det neppe kan sies å være uttømmende eller avslørende. Kent fremstår som vanlig som en nøktern mann, og starter sitt avisreferat slik: ”Hjemme i de nordiske land spiller P.E.N.-klubbene jo en meget beskjeden rolle – de er nærmeste et slags selskabelig alternativ til forfatterforeningene.”¹⁶⁷ Det er jo en interessant betraktning, i og med at han har ledet P.E.N. i to år, sammen med en del av Norges mest profilerte forfattere og forlagsmenn, men ikke brukte noen anledninger til å fremme debatt eller delta i det offentlige ordskiftet i egenskap av å være P.E.N.-leder. Som vi vet har det skjedd store endringer i P.E.N. Internasjonalt, men likevel fortsetter Norsk P.E.N. å være ”selskabelig” i Norge.

Påfallende er det og, i og med at de nordiske landene hadde brukt energi på å få en plass i P.E.N.s eksekutivkomite. Dette så det alltid skulle være ett nordisk medlem i komiteen. En viss form for betydning burde de mene seg å ha. Dette er nok motivert av troen på nøytralitetsprinsippet. Sannsynligvis refererer Kent til organisasjonens profil utad, altså Norsk P.E.N.s omdømme. Som vi vet har Norsk P.E.N. blitt anklaget for å være både et anstaltmakeri og middelmådig.

Charles Kent deltar sammen de nordiske representantene Hans Ruin¹⁶⁸ fra Finland, Halldor Laxness¹⁶⁹ fra Island og Carl August Bolander¹⁷⁰ fra Sverige. (Danmark hadde ikke latt høre fra seg om deltagelse.) Argentina ser tydeligvis på kongressen som en stor ære, og myndighetene har bevilget en sum tilsvarende en halv million NOK til konferansen.

¹⁶⁷ Charles Kent, "Inntrykk Fra Buenos Aires," *Morgenposten*, 07.10. 1936.

¹⁶⁸ Hans Ruin, 1891-1980. Finsk litteraturforsker.

¹⁶⁹ Haldor Kiljan Laxnes, 1902-1998. Islandske forfatter og nobelprisvinner.

¹⁷⁰ Carl August Bolander 1888-1969. Svensk kritiker og forfatter.

5.4.2 Kollektivister og italienerne

Så snart man er samlet kommer kongressens nødvendige tematikk opp. Som Kent beskriver det: "ikke litteraturen, ikke ideene heller, men (...) ideenes utnyttelse i dagens politiske strid.". Neppe noen overraskelse for noen, skjønt det er vanskelig å se noen ordentlig vilje eller følelse av nødvendighet fra Kents side om å delta i dette ordsiftet. Gjennom hele avisreferatet forekommer det at han er tilbakeholden, avventende og betraktende. Men slik han ser det er det en "lille krets av radikale og kollektivistiske skribenter som har ledelsen i P.E.N.-klubben i Paris og i italienerne."¹⁷¹ I gjentatte brev og notater i Norsk P.E.N.-arkivet fra denne tiden kommer det tydelig frem at Kent anser det som tvingende nødvendig at ikke flere land ekskluderes fra organisasjonen. For å hindre dette må man håndtere ømtålige politiske temaer med silkehansker. Dette preger hans syn på alle debatter og problemstillinger. Og også hans handlinger.

Fransk P.E.N. var på den tiden dominert av venstreradikale forfattere, med Jules Romain i spissen, mens Italiensk P.E.N. var ledet av Fillippo Tomasso Marinetti¹⁷². Frankrikes P.E.N.-leder Jules Romains¹⁷³ går ved første anledning til verbalt angrep for artikler Marinetti har skrevet fra Etiopia, hvor han har fremstått krigsvillig. Dette hisset "den varmblodige" Marinetti såpass opp at han skjelte ut Romains "på en høist uparlamentarisk måte." Det blir opprør i salen, og politiet må inn for å roe stemningen. Det fascistiske italienske P.E.N. har klort seg fast i foreningen i flere år, og til stadighet erklært seg som de varmeste venner av freden og ytringsfriheten for å forbli i foreningen. Likevel bruker Marinetti P.E.N.-kongressen til å hevde sine futurist-motto, blant annet: "war, only true hygiene of the world".¹⁷⁴

Kent skriver at de nordiske landene følte de befant seg i et dilemma og at de måtte ta parti. Skulle de "bli et redskap i den franske 'folkefronts' tjeneste?" Dette ville

¹⁷¹ P.E.N.-leder Jules Romain var opptatt av den kollektivistiske ideologien Unanimisme, Generelt var Fransk P.E.N. venstrevridd. Den italienske delegasjon var fascistisk.

¹⁷² Filippo Tomasso Marinetti, 1876-1944. Italiensk forfatter. Grunnlegger av futuristbevegelsen, tro til det italienske fascistregimet fra 1924.

¹⁷³ Jules Romains, 1885-1972. Fransk poet og forfatter. I 1927 signerte han, sammen med flere ledende franske intellektuelle et opprop som advarte mot at sivile rettigheter ble krenket i krigstid. Opptatt av Unanimisme, en bevegelse basert på ideen om kollektiv bevissthet og følelser.

¹⁷⁴ Potter, "Modernist Rights: International Pen 1921-1936."

drive Italia ut av organisasjonen. Å ta parti mot Italia, ville bety det samme som å ta parti mot Tyskland. "Dette lå naturligvis ikke i de nordiske lands interesse."

5.4.3 Tre versjoner av ytringsfrihet?

Litteraturforskeren Rachel Potter har skrevet om denne konferansen i en artikkel publisert i 2013. Det er overraskende, mener hun, at Marinetti bruker futuristisk og fascistisk terminologi i en P.E.N.-setting. I tillegg nekter Marinetti, som moderator for en debatt, Jules Romains å tale. Det er Marinetti som får støtten fra representanter for lederen i Argentinsk P.E.N., Carlos Ibarguren Uriburu¹⁷⁵, selv en erklært fascist. Så vi har altså sensur i møtesalen til en organisasjon som fremhever multitoleranse og liberale holdninger til meninger. Hele tiden under intensjon av å ikke skulle velge side politisk. En inn gripen fra den indiske P.E.N.-representanten Sophia Wadia¹⁷⁶, gjør at hendelsen, slik Rachel Potter forstår den, viser oss tre ulike forståelser av ytringsfrihet:

- Marinetti opptrer defensivt og anklager fransk P.E.N. for å promotere sin rettighetsforståelse på andre medlemmer. Ytringsfrihet er å ikke påtvinge noen sin mening.
- Den indiske representanten Wadia opptrer inviterende og ikke dømmende, men antyder at denne ordvekslingen bør finne sted et annet sted, utenom P.E.N.s lover. Marinetti og Romains ytringsfrihet vil være bedre ivare tatt utenfor P.E.N.s rammer.
- Romains på sin side mente at P.E.N.s reglement bør debatteres og løses internt i organisasjonen, da Marinetti hisser til krig og P.E.N. anser seg selv som en pasifistorganisasjon. Dette støttes av Benjamin Cremieux¹⁷⁷, en av de andre franske delegatene. P.E.N.s Charter dekker ytringsfrihetsprinsippet godt nok og tiltak kan iverksettes innad i organisasjonen.

¹⁷⁵ Carlos Ibarguren Uriburu, 1877-1956. Jusprofessor, argentinsk justisminister (1904-1914) og forfatter.

¹⁷⁶ Sophia Wadia, 1901-1986. Indisk teosof og forfatter.

¹⁷⁷ Benjamin Cremieux, 1888-1944. Fransk-jødisk forfatter. Leder av den militante undergrunnsorganisasjonen Maquis i under andre verdenskrig. Fanget og henrettet av okkupasjonsstyrkene i 1944.

Det siste ville nødvendigvis føre til at også Italia ville bli ekskludert fra P.E.N., noe spesielt de nordiske landene var sterkt i mot. Det er ikke vanskelig å se at på dette tidspunktet er det ikke et unifisert P.E.N. som sitter samlet i Buenos Aires. Denne splittelsen reflekterer problemstillingene i forfatterrollen på 1930-tallet generelt:

The discussion raises a number of questions about the relationship between writing and rights in the 1930s. While Romaine and Cremieux focused their attention on P.E.N. as an organisation that stood for something, others seemed more interested in defending the rights of writers to express themselves freely outside legalistic protocols and judgements. This broader idea that literary freedoms do not sit easily within laws – so central to the early European avant-garde and to Anglo-American modernism generally – preserved the rights of writers to be at odds with organisations.¹⁷⁸

Det tidlige P.E.N. hadde, som vi har sett, sitt grunnsyn i avant-garde/modernismemodellen. Galsworthys tankegodt og P.E.N.s arvesølv: Charteret hadde fortsatt stor betydning. Men i 1936 hadde organisasjonen for lengst begynt å få voksesmerter. Under ledelse av H. G. Wells hadde den blitt adskillig mer politisert. Wells var en mer politisk leder enn Galsworthy hadde vært, så "smertene" kan sies å komme innenfra. Men de kom også utenfra: det var nødvendig for P.E.N. å forholde seg realpolitisk til den politiske utviklingen i Tyskland som truet individuelle medlemmer.

5.4.4 Skal P.E.N. etterprøve sine medlemmers meninger?

P.E.N.-leder Haldor Kiljan Laxness kommer i følge Kents referat med et forslag om at:

alle skribenter som tilhører denne internasjonale organisasjon, at de avstemmer sin holdning og at de skriver efter den fredens ånd som står bak dette budskap, og de anmoder rådet om å underrette enkeltklubber om enhver individuell overtredelse og i tilfelde å gripe til slike forholdsregler som måtte bli nødvendige.

Den norske og finske delegaten kunne ikke stille seg bak dette forslaget idet de ikke ønsket at P.E.N. på noen måte skulle bli en slags "politimyndighet". Men forslaget gikk, i følge Kents referater, enstemmig igjennom. Dette er en pussig hendelse mine kilder ikke refererer til i andre sammenhenger. At P.E.N. skulle opptre som en sensurinstans over medlemsforfatterens verk, er oppsiktsvekkende. Hadde dette blitt en etablert praksis, ville Kent og Norsk P.E.N., som inviterer en Hitler-apologet som Fredrik Böök til å tale for seg, kommet i en kinkig situasjon.

¹⁷⁸ Potter, "Modernist Rights: International Pen 1921-1936."

Kent skriver videre om seg selv: "...dette var hvad en menig deltager nede i salen oppfattet av det som foregikk". Han oppgir at han ikke fikk hva den indiske Wadia eller en egyptisk delegat hadde sagt før møtet gikk videre. Potters analyse som leder frem til tre versjoner av ytringsfrihet er noe som går Kent og mange andre hus forbi i all viraken. Vi kan si at Kent er en mer upålitelig kilde enn P.E.N.s møterefater, men en komparativ lesning av både Potter og Kent viser at det er mulig å skape P.E.N.-myter i ytringsfrihetens navn.

5.4.5 "Vi nordfra"

Avslutningsvis forteller Kent at det er sensitiviteter rundt valget av ny president. Wells ønsker å tre av, men man ønsker ikke å forarge italienerne, som fortsatt er medlemmer i organisasjonen. Jules Romains, som er den åpenbare kandidaten, har en kinkig posisjon i sitt uvennskap med Italia ettersom Roma inviterer til neste års kongress. Romains "gir kjøp" ved å akseptere invitasjonen helhjertet og holder en rørende tale om sitt vennskap til Italia. Dermed kan man velge Romains som president for P.E.N.¹⁷⁹ Kent avslutter artikkelen ved å reflektere over de kontinentale forskjellene i Europa. Han gjengir en samtale mellom to ikke navngitte engelske og skandinaviske delegerte:

"Vi nordfra er og blir nu en annen slags folk enn disse sydlandinger"

"Du mener at slike broderkyss uten en virkelig hjertets forandring ikke er stort bedre enn et Judas-kyss."

"Vi har i alle fall vanskelig for å være opriktig rørt over våre broderlige følelser, samtidig som vi er beredt på å slå hverandre i hjel dagen etter, ikke av plikt, men av lyst."

Dette kan kanskje virke både anekdotisk og internt. Kent velger å avslutte dette avisreferatet i Morgenposten her. Det sier litt om Kent og hans syn på P.E.N. Han tilkjenner fortsatt sin sympati for "det engelske". Han tegner et bilde av fascisten Marinetti som en sydlandsk hysteriker, og dermed slipper han å vise seg politisk enig/uenig med ham. Jules Romain fremstår også som upålitelig i Kents øyne.

¹⁷⁹ Helt siden Romains hadde krevd at P.E.N.s hovedkvarter skulle flyttes til Paris på 20-tallet, var han kontroversiell i organisasjonen. Romains satt til 1941, da han flyktet til USA. Der begynte han arbeidet med å opprette et European Writers Abroad-senter i P.E.N.-organisasjonen.

Seg selv omtaler han som en "mening deltager", en som med andre ord ikke har kvalifikasjoner til å delta i den realpolitiske debatten som foregår ved podiet. Kent avpolitiserer med andre ord tematikken og brennbarheten i problemstillingen. Dialogreferatet er småvittig, og det kan kanskje virke som om Kent sliter med å ta organisasjonen seriøst. Han er et erfarent organisasjonsmenneske. Men han er samtidig opptatt av Nordens posisjon internt i P.E.N., og driver lobbyvirksomhet for at de nordiske landene skal kunne spille en viktigere rolle i organisasjonen internasjonalt.

5.5 Åndsterror og sjikane.

En av de største ideologiske debattene på 1930-tallet var debatten om hvorvidt den tyske journalisten og forfatteren Carl von Ossietzky¹⁸⁰ skulle få – og senere om han fortjente å få – Nobels Fredspris. Saken er et kjerneeksempel på hvordan det ideologisk polariserte manifesterte seg i norsk offentlighet. Den er godt dokumentert, forsket på og debattert i mange fora, og historiens dom er for lengst felt over saken – i Ossietzkys og hans støttespilleres favør. På sett og vis utgjør den selve innbegrepet av 1930-tallets kulturkonflikter. Men ett spørsmål har jeg ikke sett besvart noe sted: Hvordan forholdt Norsk P.E.N. seg til Ossietzky-saken?

5.5.1 Carl von Ossietzky

Historien om Carl von Ossietzky tør være kjent for de fleste. Den tyske forfatteren og redaktøren satt i tysk konsentrasjonsleir da norske og internasjonale kampanjer for å gi ham fredsprisen for 1935 begynte. Ossietzky var redaktør av ukeavisen *Die Weltbühne*¹⁸¹, og anklagene mot ham rettet seg mot hans undersøkende journalistiske arbeider rundt militære forhold. Han ble gjentatte ganger fengslet av myndighetene, også under Weimarrepublikken. Den radikale avisen samlet tyske opposisjonelle venstreradikale skribentstemmer både under Weimar og Det Tredje Riket. Men den bekjente seg ikke til noe parti. Etter Hitlers maktovertagelse ble vilkårene verre for avisen og Ossietzky, og han ble fengslet samme dag som

¹⁸⁰ Carl von Ossietzky, 1889-1938. Polsk-tysk forfatter og journalist.

¹⁸¹ *Die Weltbühne* (Verdensscenen) ble startet i 1918. Ossietzky satt i redaktørstolen fra 1927. *Die Weltbühne* publiserte sitt siste nummer før krigsutbruddet i mars 1933. Gjenoppstod kort etter andre verdenskrig og fungerte frem til 1993.

riksdagsbrannen 27 februar 1933. Allerede før Hitlers maktovertakelse (og den påfølgende ensrettingen av P.E.N.) hadde tysk P.E.N. og fremtredende P.E.N.-medlemmer markert seg som støttere av Ossietzky. Thomas Mann, for å nevne en.

Med redaktørstillingen opparbeidet Ossietzky seg et navn for kritisk og uredd journalistikk. Avisen angrep særlig den tyske militarismen og dens kultur for hemmelighold og mistillit til demokratiet.¹⁸²

Eivind Nyhus skriver dette i sin masteravhandling av 2013, *Uventet heder og tomme stoler. Historien om da Carl von Ossietzky og Liu Xiaobo vant Nobels fredspris, og hva som skjedde i etterkant*. Denne komparative oppgaven oppsummerer og kontekstualiserer to av de mest kontroversielle tildelingene Nobelkomiteen har gjort. Å forsvare kritisk og uredd journalistikk har lenge vært et viktig prinsipp for P.E.N. International, og med H. G. Wells i lederstolen på 30-tallet protesterte også de på fengslingen og tortureringen av Ossietzky. En av protestene var nettopp å nominere ham til Nobels fredspris. Sterke internasjonale krefter, ledet i Norge av Mimi Sverdrup Lunden¹⁸³, arbeidet for å fremme hans kandidatur. Hvordan man forholdt seg til Ossietzky fikk et emblematiske aspekt over seg.

Kanskje er det karakteristisk for denne perioden i verdenshistorien at Nobelkomiteen ikke klarte å velge en mottager for prisen i 1935. Årsaken kan tilskrives Ossietzky – mer bestemt offentlighetens holdning til ham. Presset var stort, men sensitiviteten overfor Tyskland likeså. I november 1936 kunngjør Nobelkomiteen omsider sitt kandidatur for 1935. Carl von Ossietzky tildeles prisen for 1935, og Argentinas utenriksminister Carlos Saavedra Lamas¹⁸⁴ får 1936-prisen. Tildelingen til Ossietzky må kunne sies å være en seier for den undersøkende journalists rettigheter, for ytringsfriheten og kanskje også for demokratiet.

¹⁸² Eivind Nyhus, "Uventet Heder Og Tomme Stoler. Historien Om Da Carl Von Ossietzky Og Liu Xiaobo Vant Nobels Fredspris, Og Hva Som Skjedde I Etterkant." (Universitetet i Oslo, 2013).

¹⁸³ Maria Sverdrup Lunden 1894-1955. Norsk forfatter og pedagog. Kvinnesaks- og fredskjemper.

¹⁸⁴ Carlos Saavedra Lamas 1878-1959. Utenriksminister fra 1932. Fredsmekler og kritiker av Italias krigføring i Etiopia.

5.5.2 Knut Hamsun sier hva han mener.

Jeg har allerede antydnet at norsk offentlighet spilte en rolle i å lamme Nobelkomiteens beslutningsevne. P.E.N.s mangeårige æresmedlem Knut Hamsun¹⁸⁵ var delaktig her. I avisartikler i Tidens Tegn og Aftenposten 22. november 1935 kom Hamsun med et kraftig angrep på Ossietzky. (Vedlegg 6) Sistnevntes pasifistiske slagord: "aldri mer krig" kombinert med hans rolle i avsløringene av en hemmelig militæravdeling under Weimar gjorde at Hamsun mente Ossietzky burde anses som landsforræder. Nå uttalte ikke Hamsun disse ordene i egenskap av å representere P.E.N., men hans holdning til Ossietzky påvirket forfatterstanden generelt. Innad i Den Norske Forfatterforening oppstod en av foreningens største ideologiske kriser.

Reaksjonene fra kollegene kom umiddelbart. Allerede samme dag rykket Nordahl Grieg ut i Dagbladet. (Vedlegg 5) Arnulf Øverland gikk på talerstolen i Det Norske Studentersamfund tre dager senere. Senere publiseres et opprop fra 33 forfattere som går i mot Hamsun. Initiativtaker her var Helge Krog. De beklaget at Hamsun utnyttet sin "åndelige makt til styrkelse og stimulans for en uinnskrenket materiell makt og til forhånelse av et av ofrene for denne makt, en fengslet, vergeløs og målbundet åndsarbeider og fredsforkjemper".¹⁸⁶ I *Ordenes Pris – Den Norske Forfatterforening 1893-1993* understreker historiker Nils Johan Ringdal at oppropet ikke kan regnes som et "isolert initiativ fra norske venstreside", i og med at flere konservative forfattere underskrev. Foreningens daværende leder Sigrid Undset signerte blant annet, så vel som fire tidligere ledere av foreningen: Arnulf Øverland, Peter Egge, Nils Collet Vogt og Oskar Braaten. (Vedlegg 8.) Ringdal gjør et berettiget poeng av å fremheve at to tidligere ledere av foreningen ikke stod som underskrivere, nemlig Ronald Fangen og Johan Bojer. Hadde de blitt spurt og takket nei? Kanskje regnet man med at det ville takke nei til å skrive under, og unnlot å spørre? Uansett: dette er sentrale P.E.N.-medlemmer med mangeårige styreverv bak seg.

Internt i forfatterforeningen fremmer NS-medlemmet Eivind Mehle (støttet av blant andre Stein Balstad, Fredrik Macody Lund, Herman Wildenvey og Barbra Ring) et resolusjonsforslag som beklager den "chikane" Knut Hamsun har blitt utsatt for, og at foreningen skal fastslå samtlige medlemmers rett til ytringsfrihet. De 33 ble anklaget for

¹⁸⁵ Knut Hamsun, 1859-1952.

¹⁸⁶ Nils Johan Ringdal, *Ordenes Pris: Den Norske Forfatterforening 1893-1993* (Oslo: Aschehoug, 1993). 165

å ha opptrådt uparlamentarisk og for å sanke underskrifter i hemmelighet. Dette var "et uttrykk for åndsterror og en trussel mot det frie ord".¹⁸⁷ I et foreningsmøte 7. februar 1936 stiller Peter Egge et motforslag: en resolusjon som skulle sikre ingen "aksjonshindring verken når det gjaldt angrep eller forsvar i pressen." Egges forslag gikk igjennom med 74 mot 44 stemmer. Med andre ord stemte brorparten av medlemmene for at et medlems- eller en gruppe medlemmers ytringer ikke skulle kunne sensureres eller dømmes av foreningens lover og statutter. (Vedlegg 7.)

Flertallet var overveldende, men viser likevel at nærmere 30 % er enige med Eivind Mehle. (Se også vedlegg 11) Men det var *forfatterforeningens* splittelse. Hva med Norsk P.E.N.?

5.5.3 De som "vakler i stillhet"

I et brev til P.E.N. Internationals generalsekretær Hermon Ould deler Charles Kent kort årsmeldingsopplysninger om Norsk P.E.N. Brevet er datert 7. februar 1937. Han skriver:

The number of members is 140. During 1936 five dinners have been given and the Finnish P.E.N. president Hans Ruin has been our foreign guest. Our president Mr, Charles Kent has represented the Norwegian Centre at the XIV International Congress in Buenos Aires. The committee was appointed as follows: Mr Charles Kent (president) Mr Mads Nygaard, M.A (Vice President), Mr Johan Bojer, Mr. J. W. Cappelen, Mr. Chr. A.R. Christensen, Mr. Peter Egge, Mr. Ronald Fangen, Mr. Carl Huitfeldt, Mr. Arne Kildal and Mr. Jacob Vidnes.

Senere, i et forberedende skriv før konferansen i 1937 oppgir Kent at P.E.N. "are not working on any special thing."

"En og annen stod vaklende i møtet med de sterke vindene fra sør, men disse forfatterne gjorde lite av seg, helst vaklet de i stillhet."¹⁸⁸ Dette skriver litteraturhistorikeren Philip Houm¹⁸⁹ om forfatterstanden i 1930-årene, og det er betegnende for de mange forfatteres individuelle holdning i tidsrommet.

P.E.N.S 1937-kongress ble avholdt i Paris, og P.E.N.s delegat fra Norge var journalisten Hans Mohr. I et forberedende brev til Kent 16. juni samme år skriver Mohr at han "noterer at P.E.N.-klubben ønsker at Italia må behandles med forsiktighet for å

¹⁸⁷ Ibid. 165

¹⁸⁸ Philip Houm, *Norges Litteratur Fra 1914 Til 1950-Årene* (Oslo: Aschehoug, 1976).

¹⁸⁹ Philip Houm, 1911-1990.

hindre brudd.”¹⁹⁰ Samme måned skriver dansk P.E.N.s leder Sven Broberg til Kent at han er kritisk til regjeringsproblemet. Med dette mener han hvordan P.E.N. forholder seg til medlemsnasjonenes styresett og regjering. To store kulturnasjoner og språkgrupper var ikke medlemmer på denne tiden, Sovjet og Tyskland, begge av politiske årsaker, begge hindret av P.E.N.s charter. Broberg skriver: ”Vi har jo Kinesere og Negre og Hinduer og ingen spør etter Regjeringsformene i deres land.” Det er tydelig at Broberg og Kent (eller dansk- og norsk P.E.N.) fortsatt etterstreber et nøytralt ideal, og derfor fortsatt forsøker å ikke engasjere seg i politiske saker.¹⁹¹

Rapporten fra Hans Mohrs deltagelse på Paris-konferansen forteller at P.E.N. hadde kommet til kort i sin behandling av henrettelsen av den spanske forfatteren Frederic Garcia Lorca¹⁹². Behandlingen av jødene var også komplisert: ”I begge tilfeller var det nemlig vanskelig å holde politiske synspunkter utenfor.” Men, Ossietzky, skriver Mohr videre, ”var alle enige om”.

I denne tidsperioden satt den ungarsk-britiske forfatteren og journalisten Arthur Koestler¹⁹³ i spansk fangenskap med en dødsdom over seg. P.E.N. engasjerte seg sterkt for å få ham ut, og Koestler ble til slutt benådet. Dette står i P.E.N.s historie som deres første virkelige aksjon for å hjelpe en fengslet forfatter. Men Mohr refererer ikke til denne saken. Koestler var i britisk eksil, og som ansatt i en britisk avis ble han kanskje regnet som en spesiell sak i P.E.N. International.

Mohrs korte referat om Ossietzky er interessant i lys av Norsk P.E.N.s holdninger og aktiviteter. Det er i arkivarbeid like viktig å finne lakunene, hullene, som det er å finne selve materialet. Ossietzky er et hull i P.E.N.s arkiver. Brevet fra Mohr er den eneste merknaden til Ossietzky som ligger i mappen med P.E.N.s arkiver merket 1933-39.

Dette er besynderlig, men kan muligens forklares i tre momenter: Eivind Nyhus' masteroppgave dokumenterer at de norske Ossietzkyforsvarerne stod godt forankret i den norske arbeiderbevegelsen. Den mektige arbeiderpartilederen og redaktør i

¹⁹⁰ P.E.N.-klubben., "Den Norske P.E.N.-Klubben.."

¹⁹¹ Ibid.

¹⁹² Frederico Garcia Lorca, 1898-1936. Spansk poet og dramatiker. Ble arrestert og henrettet av Nasjonalistiske styrker. Et av motivene kan ha vært hans homoseksualitet, eventuelt var drapet politisk motivert.

¹⁹³ Arthur Koestler, 1905-1983. Ungarsk-britisk forfatter.

Arbeiderbladet, Martin Tranmæl¹⁹⁴, hadde skriftlig uttrykt sin støtte til Ossietzky. Arbeiderpartiet nominerte blant annet Ossietzky offisielt, og med Nyhus' ord hadde Ossietzky "vunnet arbeiderklassens hjerte."¹⁹⁵

Dette kan nok være en beveggrunn til at P.E.N. ikke markerte seg spesielt sterkt som organisasjon. Igjen er det denne redselen for assosiasjon som kan være styrende for organisasjonens styre. P.E.N. ønsket kanskje ikke en slagside til venstre. Et mer sannsynlig moment var det faktum at det satt flere tyskvennlige aktører i styret. Muligens var den interne striden såpass sterk at de valgte å ikke gjøre noe stort nummer av seg i offentligheten. Et tredje moment kan være de nordiske landenes linje om politisk nøytralitet. Denne maksimen har vi sett at P.E.N. Internasjonalt forsøker å fjerne seg fra, men politisk nøytralitet er fortsatt viktig for Kent og Norsk P.E.N. Allikevel kan dette neppe fullt ut forsvare en apolitisk praksis.

Det var i perioden 1934-1938 en voldsom debatt rundt Ossietzky-saken. Flere av støttespillerne og motstanderne var sannsynligvis medlemmer i P.E.N.: Hamsun for å nevne en. Økonomiprofessor Wilhelm Keilhau¹⁹⁶, som var P.E.N.-medlem på denne tiden, publiserer sterke forsvar for Ossietzky, men ikke som representant for P.E.N. Det er for øvrig Keilhau som overtar presidentskapet i P.E.N. etter Kent i 1938.

Når det gjelder P.E.N.s forhold til Ossietzky-saken kan vi hente frem Philip Houms ord igjen, og konkludere med at Norsk P.E.N. var en av de som "vaklet i stillhet" i denne perioden. Forsøk på å finne uttalelser har ikke ledet frem. Verken medlemmene individuelt eller P.E.N. har uttalt seg om Ossietzky. De har ikke opptrådt som aktører i denne spesielle saken. Forfatteroppøpet er ikke underskrevet av ett eneste styremedlem i P.E.N. Dette til tross for at engasjementet for Ossietzky strakk seg til alle mulige slags lag; kvinneforeninger og idrettsklubber for å nevne noen.

27. februar 1938 dør Charles Kent etter lang tids sykdom. 4. mai 1938 dør Ossietzky i tysk konsentrasjonsleir. Prispengene mottok Ossietzky eller familien aldri, de ble svindlet bort av advokater og mellommenn.

¹⁹⁴ Martin Tranmæl, 1879-1967.

¹⁹⁵ Nyhus, "Uventet Heder Og Tomme Stoler. Historien Om Da Carl Von Ossietzky Og Liu Xiaobo Vant Nobels Fredspris, Og Hva Som Skjedde I Etterkant.."

¹⁹⁶ Wilhelm Keilhau 1888-1954. Sosialøkonom, forfatter og historiker. Ledet P.E.N. i Norge fra 1938, og Norsk Eksil-P.E.N. i London fra 1941. Et interessant apropos til P.E.N.s historie er at Keilhaus professorat ble overtatt av den tidligere Mot Dag-isten Johan Vogt i 1948. Tyve år etter overtar Johan Vogt presidentskapet i P.E.N. og leder det frem til 1981.

6 A-politisk 30-tall.

Norsk P.E.N. var som vi har skjønnt apolitisk hele 20- og 30-tallet, og kalte det nøytralitet. Tydeligvis lente Kent seg på John Galsworthys "standing aside from politics"- versjon av P.E.N. International gjennom sin ledertid. Men, akkurat som Grunnlovens §100 ikke var deltagerfremmende i sin 1814- utforming, hadde ikke P.E.N.s Charter noen handlende prinsipper. Det virker som om P.E.N. ikke anså aktivisme som deres anliggende. Tross at det er H. G. Wells som er internasjonal president i Kents ledertid har ikke hans holdninger noen nedslagskraft i Norsk P.E.N. Selv han om besøkte Norge for å snakke om ytringsfrihet, skapte ikke besøket noen holdningsendring. Som jeg har vist allerede var det sterke tyskvennlige krefter internt i P.E.N.s styre og stell, og vi kan tenke oss at Johan Bojer kan ha vært en syvende far i huset.

At det var endringer i P.E.N. burde ikke gå noen hus forbi. Årskongressen i Edinburgh i 1934 ble dekket av journalist Henri Røsoch¹⁹⁷, som også representerte Norsk P.E.N. Under overskriften *Ytringsfrihetens verdensproblem under drøftelse* (Vedlegg 9), gjenga Røsoch årets resolusjon, som begynte slik: "P.E.N.-organisasjonen som arbeider for ytringsfriheten over hele verden ser med beklagelse på de stadige forsøk på å kneble denne frihet, i den sociale sikkerhets eller diplomatiske hensyns navn."¹⁹⁸ I en intern rapport til P.E.N. refererer Røsoch til resolusjonen, og skriver videre:

Det ble en del debatt om dette forslag. I en innledningstale hadde presidenten H. G. Wells blandt annet berørt forholdene i Italia, som han var redd for ikke var i PENs ånd. Han spurte den italienske delegasjon om det var helt fri adgang til PEN-klubben der. Sign. Marinetti svarte i et foredrag hvor han forklarte at baade fascistiske og ikke-fascistiske skribenter var medlemmer av det italienske PEN, men ikke anti-fascister. Etter dette har generalsekretær Ould uttalt at man nu blir nødt til å "se på " det italienske PEN.¹⁹⁹

Norsk P.E.N.s linje her var hele tiden å tolerere fascistiske holdninger i medlemslandene for å holde organisasjonen verdensomspennende. (Se vedlegg 10.)

¹⁹⁷ Henry Røsoch, 1894-1950. Norsk journalist og utenriksreporter.

¹⁹⁸ Henry Røsoch, "Ytringsfrihetens Verdensproblem under Drøftelse," *Aftenposten*, 22.06. 1934.

¹⁹⁹ "Til P.E.N.-Klubben " (1934).

I Norsk P.E.N.s tilfelle har nok aktørene ansett klubben som et lokalt samlingspunkt. På grunn av ideologiske uenigheter internt ble Norsk P.E.N.s linje utad et minste felles multiplum. Det kan være interessant å spørre seg hvilke P.E.N.-sentre Dawson Scott tenkte på når hun i 1933 sier:

H. G. Wells arbeider meget for å holde dens opprinnelige oppgave i ånde. Der findes Pen-Klubber næsten i hvert eneste land – i alt henimot 50. Jeg har imidlertid inntrykk av at den engelske Pen-Klub har den betydeligste litterære ballast. I enkelte land later det til at de beste forfattere holder seg utenfor, og at klubben bare er blitt et slags herberge for dilettanter. Det var ikke meningen.²⁰⁰

Norsk P.E.N. var neppe de eneste "dilettantene" på verdensbasis. Den dag i dag er det store forskjeller på hvordan de ulike sentrene opererer. Men i det sterkt ideologiske Norge på 1930-tallet er det påfallende hvor apolitiske de var. Muligens holdt de samme linje som Den Norske Forfatterforening, som stadig forsøkte å balansere medlemmenes politiske holdninger. Men mens forfatterforeningen tok et oppgjør med Johan Bojers tale i Lübeck i 1934, gjorde ikke P.E.N. noen grep som viste at de var nazi-kritiske. Helt fra P.E.N.s oppstart var også Mot Dag operativt. Tre slagkraftige forfattere var aktive i både Mot Dag og Forfatterforeningen: Sigurd Hoel²⁰¹, Helge Krog og Arnulf Øverland. Sistnevnte kommer inn i P.E.N.s styre etter lederskiftet i 1939. Alle tre regnet seg på 20-tallet som "yrkesrevolusjonære".²⁰² Dette skapte debatter i Forfatterforeningen, og Kent var instrumentell i motstanden mot at Krog og Hoel skulle tildeles Benneches legat i 1930. Begrunnelsen var at deres politiske ståsted ikke samsvarte med legatets statutter.²⁰³

Innad i PEN var det styremedlemmer som var kritiske til Tyskland, men de siste tiårs maktstruktur i Forfatterforeningen påvirket strukturene i P.E.N. Bakgrunn fra styre- eller lederarbeid i Forfatterforeningen hadde både Kent, Fangen, Bojer og Ring. Vi kan trygt slå fast at av de tre organisasjonene var P.E.N. den mest konservative, tyskvennlige og reaksjonære, -og passive.

Norsk P.E.N. protesterte ikke mot bokbålene i Tyskland i 1933, selv om moderorganisasjonen gjorde det på det kraftigste. Samme år stemte trolig Johan Bojer Nasjonal Samling ved stortingsvalget, mens Barbra Ring, i følge Nils Johan Ringdal

²⁰⁰ Webjørnsen, "Hos Pen-Klubbens Stifter, Mrs Dawson-Scott.."

²⁰¹ Sigurd Hoel, 1890-1960. Forfatter, kritiker og hovedkonsulent på Gyldendal forlag.

²⁰² Ringdal, *Ordenes Pris: Den Norske Forfatterforening 1893-1993*. 118

²⁰³ Ibid. 129

stemte Bondepartiet, tross sterke Quisling-sympatier.²⁰⁴ Så hva skal vi kalle norsk P.E.N.? Apolitisk? Medløper? La oss se litt nærmere på fem aktører:

6.1.1 Charles Kent.

Charles Kents politiske ståsted er noe gåtefullt. Han var konservativ, engelskvennlig, og strengt tatt ikke et politisk menneske. Nils Johan Ringdal omtaler ham som "saktmodig" i Ordenes Pris, og gir karakteristikken "moderat eller konservativ politisk innstilling, pene klær og urban fremtreden,"²⁰⁵ og "prestesønn med et alvorlig syn på livet."²⁰⁶ Under Forfatterforeningens oppgjørsmøte om Ossietzky i 1936, er Kent tilstede, men engasjerer seg ikke.²⁰⁷

Charles Kent døde i 1938, og leses dermed annerledes enn sine forfatterkolleger. Perioden han ledet P.E.N. blir historisk konseptualisert som mellomkrigstiden. Vi befinner oss i mellom to kriger. Det er også mulig å gi norsk mellomkrigstid et annet historisk innhold, nemlig som en tid *mellom* ulike ideologier og standpunkt. Det er et etablert konsept at historieskriving fra denne tiden trekker frem motpoler, fraksjoner og ståsted. Dette skjer også i denne oppgaven. Men å trekke noen til ansvar for at de ikke er politiske aktører, er å romantisere og mytologisere tidsperioden. Vår forståelse for de fleste aktørenes handlinger under okkupasjonen er også en form for mytologisering, og den kan virke apologetisk for handlingene på 1930-tallet. Derfor er det vanskelig å plassere Kent, som verken var utpreget politisk i sin diskurs eller spesielt tydelig eller demagogisk i sine handlinger. Han var også i "mellom", i en medierende rolle i P.E.N.

I et intervju i Radiobladet 1. april 1934 sier Kent om P.E.N.:

- Hva er PEN klubbens formål:

- Først og fremst å være en selskapelig forening, hvor man kan treffes og ha en hyggelig samtale. Klubben har blant annet en oppgave fordi foreningene har et ret faglig preg. Som internasjonal sammenslutning av skrivende folk har klubben også sin betydning, fordi den internasjonale forfatterforening foreløpig er lite effektiv. P.E.N-klubben har fra tid til annen foredrag i forbindelse med fellesspisninger og diskusjoner og det siste, diskusjonene, har man i

²⁰⁴ Ibid. 141

²⁰⁵ Ibid. 136

²⁰⁶ Ibid. 132

²⁰⁷ Ibid. 163

forfatterforeningen bare om faglige spørsmål, så her har som sagt P.E.N-klubben en oppgave.

- Hvor mange medlemmer er med i den norske P.E.N-klubben?

- Vi har ca 125 medlemmer

Om Tyskland:

Tyskland ble ekskludert i fjor, fordi klubben hadde utelukket folk fra medlemskap av politiske og racehensyn.²⁰⁸

Kents venn Andreas H. Winsnes²⁰⁹ skrev en bevegende minnetale over Kent etter hans død. Denne ble også fremført på kommende internasjonale årskongress i P.E.N.

International. Det Winsnes skriver om Kent forklarer ham kanskje som person – og muligens som organisasjonsmenneske:

Den som bare flyktig kjente Charles Kent vil kanskje ha mottatt inntrykket av en litt trett, desillusjonert mann kanskje også av en viss kjølig fjernhet. Man kunde tro å ha med et menneske å gjøre som med en litt bitter skeptisisme så ned på sine medmenneskers jag og ferdsl og sa med predikeren: alt er forfengelighet, forfengelighet, forfengelighet. Men man tydet (hans) reserverthet dårlig, om man tok den for utslag av likegyldighet (...) Hans mangel på impulsivitet, på spontant tilslutning eller avvisning var uttrykk for en moralsk-intellektuell egenskap ved ham, hans eftertenksomhet, hans kritiske sans, hans evne og levende vilje til å skjelve mellom ekte og uekte, mellom det menneskelig verdifulle og fusket, falskneriet. Hans tilbakeholdenhet sprang ut av en dypt positiv egenskap ved ham: hans ærbødighet for ånd.

(...)

Nutidens største opgave så Charles Kent i dette: å redde den moralske vurdering. Politikk og økonomi, kunst, religion var for ham – og mon han ikke har ret – til syvende og sist et moralsk spørsmål. (...) for ham gjaldt det å kjempe frem en følelse for humanitas, ja ikke bare en følelse, men en fornuftsmessig filosofisk erkjennelse av dens beskaffenhet, den forankring i det som skiller mennesket fra dyriskheten. Og hva annet - vilde han si – er det enn viljen til objektivitet, respekt for samt fordi det er sant, til visse uomgjengelige normer for vår tenkning og vårt handlingsliv.²¹⁰

²⁰⁸ P.E.N.-klubben, "Den Norske P.E.N.-Klubben.."

²⁰⁹ Andreas Hofgaard Winsnes, 1889-1972. Forfatter, litteratur- og idéhistoriker. Utga *Skillelinjen* sammen med Kent, Eugenia Kielland og Ingjald Nissen i 1929.

²¹⁰ A.H. Winsnes, "Charles Kent," (Tale holdt ved Kents død.1938).

6.1.2 Ronald Fangen – anti-totalitær.

Charles Kent hadde tette forbindelser til Fangen, selv om det ikke kan virke av deres korrespondanse at de var fortrolige venner. De var begge sterkt troende og fortrolige i troen. Begge hadde lederverv i Forfatterforeningen, og satt som henholdsvis leder og nestleder på samme side da striden rundt Hoel og Krogs stipendietildeling fant sted. Helge Krog omtalte ondskapsfullt at Kent var Fangens ”astrallegeme”. Det kan virke som at den stridbare Fangen hentet styrke i Kent, men muligens var det også motsatt. I stipendiesaken fremstod Kent som mer kompromissløs enn Fangen.²¹¹ Fangen var tyskvennlig, og pleide omgang med Nordische Gesellschaft. I brev form refererer hans venn Fredrik Böök til et Lübeck-opphold de hadde samtidig: i hans nye reiseskildring *Resa til Schweiz* ”kommer du at känna igjen några av våra gemensamma minnen från Weimar, och det skal kanskje interessera dej.”²¹²

Fangen hadde nær omgang med Barbra Ring, som han nok beundret. Hun tok seg av ham, og han overtok blant annet en eiendom etter henne.

Tyskvennligheten til Fangen kan muligens forklares med en anti-kommunistisk holdning. Men et skifte skjedde i 1935 da Fangen ble svært engasjert i den kristne Oxford-bevegelsen. Han engasjerte seg sterkt i den, og det er i denne perioden vi kan anta at hans anti-nazistiske sympatier kom til kjenne. Fangen viser en holdning vi nå kaller anti-totalitær. Han tar oppgjør med alle totalitære ideologier i *Kristendommen og vår tid*.²¹³ I et brev til Thorvald Aadahl tar han et kraftig oppgjør med sistnevnte i 1939, og skriver med ”ulyst” om sin uenighet med Bondeparti-vennen og Nationen-redaktør Aadahl.

6.1.3 Thorvald Aadahl.

Aadahl ledet altså norsk P.E.N. i 1928-1931, før han besatte ledervervet i Norsk Presseforbund mellom 1931 og 1934. Han ble frikjent i høyesterett for avisarbeidet under krigen, etter å ha ledet Bondeparti- og Quisling- vennlige Nationen frem til 1942. Det er på det rene at han var en viktig beveger i å få Quisling i regjering i 1931. Han ansatte Barbra Ring i Nationen. Ring befestet seg som en svært produktiv kritiker, men

²¹¹ Vold, *Helge Krog: 1889-1962 : En Biografi*. 142

²¹² Fredrik Böök, 27.09. 1938.

²¹³ Ronald Fangen, *Kristendommen Og Vår Tid* (Oslo: Gyldendal, 1938).

var temmelig omstridt.²¹⁴ Aadahl var selv forfatter og medlem i Forfatterforeningen. Han var ikke NS-medlem, og ble heller ikke utsatt for refs i kunstneroppgjøret etter krigen. Det ble derimot Johan Bojer.²¹⁵ Aadahls lederperiode i P.E.N. har jeg ikke funnet noen dokumentasjon på, og det er gode grunner til å anta at hans delaktighet i P.E.N. er noe fortiet. Når det er sagt er det også vanskelig å dokumentere etterfølgende leder Arne Kildals aktiviteter.

6.1.4 Johan Bojer

Norsk P.E.N.s første president hadde klare tyskvennlige sympatier. Han satt trolig i P.E.N.s styre fra oppstarten og helt frem til okkupasjonen, når norsk P.E.N. ble oppløst. Hans deltagelse i Nordische Gesellschaft i Lübeck var kontroversiell innad i Forfatterforeningen. Opprettet allerede i 1921, var Nordische Gesellschaft et kulturelt utvekslingsorgan mellom Norden og Tyskland. Men allerede under Weimar var organisasjonen preget av "der Nordische Gedanke", altså raseteorien hvor de nordiske rasene var hevet over andre raser.²¹⁶ Da Hitler kom til makten ble denne rasetenkningen en del av Nordische Gesellschafts offisielle ideologi. Det er dokumentert at Johan Bojer her hjemme skrev beundrende brev til Quisling. I 1934 holdt Bojer en tale i anledning åpningen av selskapets forfatterhjem i Travemünde. Bojer uttalte seg på Forfatterforeningens vegne, men møtte motstand hjemme i Norge. Fungerende formann i Arbeiderforfatternes forening, Otto Luhn²¹⁷ konfronterte Forfatterforeningen i Dagbladet 27. juni 1934:

Så vidt vi har kunnet se har begivenheten ikke vært nevnt med et ord i den Norske presse. Vi finner det derfor nødvendig å rette følgende åpne spørsmål til Norsk Forfatterforenings medlemmer: Er de enige i sin formanns hyldelse av den tyske fascisme, spesielt når det gjelder den tyske nasjonalsosialismens holdning til tysk litteratur? Vi behøver neppe å minne om de litteraturautodafeer som fant sted i Tyskland etter Hitlers overtagelse av makten. Ei heller om de hundrer av

²¹⁴ Helge Krog angrep henne fra et faglig ståsted og anklaget Ring for å skrive for mange anmeldelser og umulig kunne make så mange bøker over en måned. Hans agenda var kanskje en annen, men å beskyldte henne og Aadahl for slett arbeid var en måte å vekke mistillit til Ring på.

²¹⁵ Ringdal, *Ordenes Pris: Den Norske Forfatterforening 1893-1993*. 179

²¹⁶ Ibid. 149

²¹⁷ Otto Luhn, 1890-1943. Forfatter og journalist. Jobbet som redaktør og journalist for bl.a. Arbeider-magasinet og Arbeider-revy.

tyske forfattere som enten sitter i fengsel, konsentrasjonsleir eller lever i landflyktighet.²¹⁸

Bojer var ikke tilstede på forfatterforeningens møte hvor hans kontroversielle holdning ble diskutert. Peter Egge overtok ledervervet neste år. Hva angår Bojer, så er det gjort svært lite forskning i hans privatarkiver, og jeg har selv ikke brukt det som kildemateriale. I et brev til Barbra Ring skriver Bojer i 1950 om hennes relasjon til Nationen-redaktør Thorvald Aadahl: «Ja Aadahl og du var jo gamle kompiser og samarbeidet i Nationen var nok heldig for begge parter. Undres på hva han bestiller.»²¹⁹ Bojers nazistiske sympatier fikk etterspill i Forfatterforeningen etter frigjøringen.²²⁰ Han meldte seg ut. P.E.N. engasjerte han seg heller ikke i mer.

6.1.5 Barbra Ring.

Barbra Rings tyskvennlighet er noe mer tvetydig, men mer uttalt i P.E.N.-arkiver enn Bojers var. Dette kan ha noe med Rings personlighet å gjøre. Nå er det ikke god latin å psykologisere en kvinnelig forfatter mer enn man psykologiserer en mannlig, men i tilfellet Ring er det nesten uunngåelig. Hun fremstår som temmelig upålitelig og labil i brev. Memoarene *Mellom venner og fiender* er klart en apologi for hennes politiske synspunkt på 20- og -30-tallet, og vi finner rene omskrivninger. Eksempelvis skriver Ring at Thorvald Aadahl ikke skrev brev.²²¹ Likevel finner vi et brev fra ham i Rings etterlatte papirer. Brevet er ikke datert, men Aadahl ligger på sykehus og kjeder seg. Han savner Ring:

Jeg savner ellers dit nærvær og det som betyr så mye for en nesten frisk mann på et sykehus. (Jeg er jo bare syk i det ene hjørnet.) Nu har man anbragt v.f. Lorentz (*uleselig*) her på kammerset, og du vet det har sine vanskeligheter.²²²

Man blir fristet til å tro at det var et intimt forhold mellom Ring og Aadahl. Sikkert er det i alle fall at han skrev brev når det var nødvendig. Tydelig er det og at både Aadahls og Rings etterlatte papirer er "friserte". Men i et brev til Kristian Elster²²³ fra 1937 ber

²¹⁸ Otto Luhn, "Er Forfatterforeningen Fascistisk Betonet?," *Dagbladet*, 27.06 1934.

²¹⁹ Johan Bojer, 12.01. 1950.

²²⁰ Ringdal, *Ordenes Pris: Den Norske Forfatterforening 1893-1993*. 120

²²¹ Ring, *Mellom Venner Og Fiender*. 206

²²² Her refererer antakelig Aadahl til Lorentz Eckhoff (1884-1974) Han var litteraturhistoriker, styremedlem i P.E.N. 1930-35 og meningsmotstander av Aadahl.

²²³ Kristian Elster, 1881-1947. Forfatter og kritiker.

hun ham komme med litterære bidrag til en antologi i samarbeid med Nordische Gesellschaft. Dette til tross for at Forfatterforeningen offisielt ikke samhandlet med selskapet lengre. Ring er tydelig fortsatt godt innarbeidet i selskapets gjøren og laden: "Oversettelsen besørger de dere nede - de pleier å gjøre det bra."²²⁴ Elster var svært nazi-kritisk, og undertegnet det omtalte Ossietzky-oppropet fra 1935.

Ring utviste en såpass sterk tyskvennlig holdning i mellomkrigstiden at hun både ble gransket og vurdert til gransking for mulige nazivennlige overtramp i sin skribentvirksomhet. I *Mellom Venner og Fiender* oppgir hun at hun selv ba om å bli gransket. I forfatterforeningen ble hun vurdert til gransking, men ikke gransket, tross et stort nettverk av tyske nazivennlige forfattere. I presseforbundet ble hun gransket og frikjent. Nils Johan Ringdal stiller i *Ordenes Pris* spørsmål ved hvordan hun slapp så rimelig unna med sine aktiviteter, når f.eks. forfatterforeningens leder Johan Bojer fikk svi kraftig for sine deltagelser i tyske kulturutvekslingsprogrammer.²²⁵ Barbra Rings korrespondanse til P.E.N. og Kent har en ganske annen tone og holdning til Tyskland og jødene enn den hun foregir i selvbiografien *Mellom venner og fiender*.

I brevs form internt i P.E.N. er hun ikke nådig i sin omtale av norske eller utenlandske jøder. I selvbiografien derimot, snakker Ring varmt om gode tyske jøder hun møtte i sin tid som aktiv i P.E.N., og hvordan hun nå fortsatt kan glede seg over dem ettersom de er jøder og ikke bare tyskere. Her er Ring bevisst på at hun har sitt ettermæle å tenke på, og hun passer på formuleringene sine. Samtidig skal det understrekes at hun ikke støttet den tyske okkupasjonen, og nektet å ta i mot tyske royalties under okkupasjonen.

Rings korrespondanse med Rabbiner Julius Samuel²²⁶ angående eksilforfatteren Armin Wegners²²⁷ situasjon preges av sammenligninger mellom Wegner og andre eksilforfatteres (Hermann Kestens) problemer. Samuel skriver om Wegner at han:

1) Er fullblods arier. Kesten er en jøde. 2) Kesten er emigrant, Wegner derimot bor i Tyskland og vil fortsette å bo der. 3) Wegner elsker Tyskland...hans arrestasjon i fjor skyldes en ondsinnet denunsiasjon men er på ingen måte et motsetningsforhold til det nye styre. (...) Send dette brev eller disse opplysninger til Charles Kent.

²²⁴ Barbra Ring, 1937.

²²⁵ Ringdal, *Ordenes Pris: Den Norske Forfatterforening 1893-1993*. 153

²²⁶ Julius Samuel, d. 1942. Rabbiner i det Mosaiske trossamfunn.

²²⁷ Armin Wegner, 1886-1978. Tysk forfatter og menneskerettighetsaktivist. Jobbet for Nansen-hjelpen. Torturert og internert i konsentrasjonsleir i 1933. Gikk siden i eksil.

Til Kent skriver Ring: "Siden denne har vært i Konentrasjonsleir har han vel samme innstilling²²⁸ – ellers husker jeg ham som en åndfull ridderlig mann som forsvarte meg mot en vemmelig – jøde." Brevet fra Rabbineren vitner om at han var en strategisk anlagt mann: han forsikrer om at Wegner er både tysk og regimevennlig. Ring gjennomskuer noe av dette, og antar at Wegners "innstilling" er anti-nazistisk. Diskursivt ser vi hvordan folk klassifiseres og sorteres etter kommunist, anti-nazist og jøde.

Mellom Venner og Fiender er en memoarbok, og er svært selvrefererende. I 1947 forteller hun om glamorøse møter med bl.a. vinner av nobels litteraturpris Rabindranath Tagore²²⁹, H. G. Wells og andre fra denne perioden. Hun oppgir at hun etter Ossietzky-saken ikke hadde noen videre kontakt med forfatterforeningen, og skriver: "Det gjorde visstnok sitt at de trodde han var jøde, hva han ikke var, han var polakk."²³⁰ Ring forteller om et møte med en "tykk dame med sorte bakkenbarter" ved navn Ilse Jerusalem på toget til Tyskland. Ring gir følgende karakteristik: "Når en jøde er sympatisk er han det mer en alle andre. Når han er det motsatte, er han *det* også i sterkere grad."²³¹ Ring fatter mistanke om at damen kanskje er "Ossietzkys personlige agent": hun ville gi Ring noen eksemplarer av avisen *Die Weltbühne*. Ring tolket det feilaktig som en forespørsel om å smugle bladene inn i Tyskland. Senere oppgir Ring at hun tok feil, damen var ikke agent for Ossietzky, men agent for anti-nazistiske bevegelser i Tyskland.

Thorvald Aadahl gir følgende karakteristik av Barbra Ring i fagbladet Journalistens serie *Norske Journalistprofiler*: "Barbra Ring har tilpasningsevner og hun har nerve. Og slik som det mennesket kan være overalt på samme tid - og slik som hun ser og hører!"²³² Tilpasningsevner er en god karakteristik av Ring.

I likhet med Bojer er ikke Rings liv og levnet forsket mye på. Vi avslutter kapittelet om Barbra Ring med å vise til hva hun selv mente om P.E.N. i sine memoarer fra 1947:

Det nytter ikke med en PEN-klubb. Ikke nå, så lenge verden er besatt av hat og hevni. Ikke så lenge voldsmentaliteten ikke er helt drept. Ikke da heller. Ingen vil ha tyskerne og italienerne med mer. Og faller ett eller to land - ja Japan også - bort er jo

²²⁸ Som Hermann Kesten. Samme innstilling vil bety mot nazi-regimet.

²²⁹ Rabindranath Tagore 1861-1941. Indisk (bengalsk) forfatter og musiker.

²³⁰ Ring, *Mellom Venner Og Fiender*. 53

²³¹ Ibid. 54

²³² Thorvald Aadahl, "Norske Journalistprofiler. Barbra Ring,," 1950.

ideen gått i stykker.²³³

6.1.6 Famling i P.E.N.?

Dette sveipet gjennom fem P.E.N.-tilknyttede aktører i norsk offentlighet viser oss at det er adskillige koblinger i og utenfor P.E.N. som kan ha preget organisasjonen. Norsk P.E.N. lyttet ikke til moderorganisasjonen P.E.N. International og deres nettverk. Kents behandling av Hermann Kesten tyder på at han gjerne vil gjøre "det riktige", men hva dette er, blir dunkelt. Kesten takker Kent for hans kameratslige holdning i saken med Edgar von Schmidt-Pauli. Angiveri i P.E.N.s arrangementer (Otto Falkenberg kontaktet som vi vet Schmidt-Pauli i etterkant) var ikke noe som forekom ofte. Hva utspillet med Wegner ble, vites ikke, men han kom ikke til Norge.

²³³ Ring, *Mellom Venner Og Fiender*. 189

7 Avslutning

7.1 Ideer på vandring:

Totalitarisme kan sies å være et relativt nytt begrep på 30-tallet. Det er i anvendelse, spesielt i engelskspråklig presse, og spesielt i møte med italiensk fascisme.²³⁴ Et kjennetegn på totalitære stater er at de er anti-liberale. Vi kan nok kategorisere både Kent og Fangen som liberalere – og anti-totalitære. Problemet for det liberale ytringsfrihetsbegrep er at progressive elementer av liberale ideer ble absorbert inn i marxistisk kollektivismen i denne perioden.²³⁵ Helge Krogs artikkel om åndsfriheten viser dette i klartekst. Krogs holdning til ytringsfrihet er nok mye preget av egeninteresse. Møter man motstand, begynner man å stille spørsmål. Og Krog ville møte motstand. Han og Øverland, som jeg har nevnt i kapittel to, ville være i strid i verden. Det var aldri P.E.N.s ønske, og spesielt ikke Kents. Men – Kent er samtidig kjent som en lite kompromissløs motstander av nettopp Krog i andre foreningssaker.

Men Mot Dag-isten Krog er en sterk forsvarer av ånds- og ytringsfrihet, tross en Sovjet-vennlig holdning. Nåtidens tanke sett rundt frie ytringer er helt i Krogs ånd. Dette gjennom en absorpsjonsprosess av ideer han skriver om i *Om Åndsfriheten*. I dag regner vi fortsatt ytringsfrihetstanken som en liberalistisk fundert idé, i arven fra engelske tenkere som John Stuart Mills og John Milton. Men det har tydeligvis fungert hos marxistene og. Det ser vi ikke noe til under Johan Vogts senere ledertid i P.E.N., som jeg skal komme tilbake til.

Et brev fra Nils Collet Vogt²³⁶ til Nini Roll Anker²³⁷ fra 1928 reflekterer en lignende problemstilling innad i Forfatterforeningen. Den går direkte inn i problematikken rundt det kulturelle samkvemmet med Tyskland. Begge er klart på venstresiden i norsk politikk. Collet Vogt skriver til Anker i juni 1934:

Saavidt jeg vet har styret i forfatterforeningen tat i mot tyskernes inbydelse - en

²³⁴ Abbott. Gleason, *Totalitarianism: The Inner History of the Cold War* (Oxford University Press, 1995).

²³⁵ Ibid.34

²³⁶ Nils Collett Vogt, 1964-1937. Forfatter. Sentrale verv i Forfatterforeningen.

²³⁷ Nini Roll Anker, 1873-1942. Forfatter. Aktiv feminist og kommunist. Flere lederverv i Forfatterforeningen.

norsk forfatter blev inbudt til et tysk feriehem i nærheten av Lübeck. En slik innbydelse skulde styret ha avslaa. Man legger sig ikke ind paa et tysk feriehem naar de beste tyskere, som ikke er enige i det nuværende regimet, flakker fredløse og fattige og forfulgte rundt om i utlandets store byer. Et avslag vilde været en protest mot tyskernes attentater mot aandsfriheten - og ikke sant, det er aandsfriheten vi vil hævde? ²³⁸

Fangen besøkte som nevnt Lübeck flere ganger. Han ville aldri sagt at han var i mot ånds- eller ytringsfrihet, men ville tydd til en relativisering av begrepet – og sin egen deltakelse i slike selskap. Det samme kan vi tenke oss at P.E.N. har gjort mang en gang i disse årene. Med andre ord er det lite tro på at Grunnlovens §100 skal ha hatt noe å si. Slik sett ser vi at §100 allerede da var utdatert og svak.

Å være anti-totalitær på 30-tallet var å bli usynlig. Helge Krog plasserte ånds- og ytringsfrihets-tankegodset på venstresiden. Det kan være derfor Wells' bekymring om ytringsfrihet kun blir et avisreferat, og ikke bidrar til å styre P.E.N.s agenda mot Wells' ønskede aktivistiske retning. En tydelig posisjon en komplisert affære. Som vi har sett unngikk Norsk P.E.N. å plassere seg i dette ideologiske landskapet. Årsaken må være interne forhold og- eller ideologiske uenigheter. De klarte å unngå assosiasjon med venstresiden av prinsipielle årsaker, men styrets sammensetning gjorde at de i praksis fikk en tyskvennlig slagside.

7.2 Hvor er alle heltene?

De fleste aktørene vi har møtt i denne oppgaven har en ting til felles: de opplevde den tyske okkupasjonen. De ble født i perioden 1880-1900 og hadde minner fra første verdenskrig. De yngre voksenårene lå i 1920-30-årene, da krigsutbruddet nærmet seg var de godt voksne mennesker med solide posisjoner i norsk offentlighet.

"Hva gjorde de under krigen", er et vanlig spørsmål. En stor del av befolkningen hadde under krigen sitt fulle hyre med å få livet til å fungere. Kampen for hverdagen var til tider hard, som motstandskampen. Vi skulle ønske at våre subjekter var helter. Men noen måtte ta bitre oppgjør med at de selv eller deres nære hadde vært NS-medlem eller sloss på tysk side. Granskninger, sanksjoner og fengsel ventet mange. Thorvald Aadahl ble siktet for landsforræderi, Bojer refset av Forfatterforeningen, Ring gransket

²³⁸ Vogt Nils Collet, *Brev Fra Nils Collett Vogt Til Nini Roll Anker. I Utvalg Ved Eugenia Kielland.* (Oslo: Aschehoug 1947). 206

av Presseforbundet.²³⁹Ronald Fangen fikk et ettermæle som "brunstripete", og Charles Kent likeså.

Selv om Bojer ble 87 år, Ring 85, Aadahl 80, Krog 63 og Fangen døde i en flyulykke i 1946, 51 år, gammel fortolker vi samtlige ut fra disse fem årene. "Hva gjorde de under krigen...? Hvilken side tok de?" Den fem år lange krigen filtrerer tiden før – og i noen tilfeller tiden etterpå. Dette skaper anakronismer. Som jeg tidligere har sagt er begrepet mellomkrigstiden en anakronisme. Kildematerialet som brukes i denne oppgaven er ikke skrevet i en mellomkrigstid, de er skrevet i en etterkrigstid. Enkeltindividene, aktørene, står alltid "i fare" for å bli lest diakront, altså med den historiske kronologien i minnet. Alle unntatt en: Charles Kent, som døde i 1938. Og ham er vanskelig å plassere ideologisk. Leser vi Ronald Fangen synkront, er det åpenbart at hans tyskvennlighet tidlig i trettiårene styrket samkvemmet i Nordische Gesellschaft. Fangen snudde politisk og ble arrestert av Gestapo for sine ytringer: en kritisk artikkel i "Kirke og Kultur" og en serie foredrag var trolig årsaken.

7.3 Å skrive er en politisk handling. Eller?

Denne analysen av P.E.N. International på trettitallet har nazi-kritisk slagside. Oppgaven er ikke politisk nøytral i så måte. Det har jeg heller ikke forsøkt å være. Fremstillingen av det P.E.N. H. G. Wells forsøke å forme – er i etterpåklokskapens navn som "det rette". Wells blir sannsigeren. Det er en endring i viljen hos P.E.N., under Wells, en vilje til å ta konsekvensen av utviklingen på kontinentet. Med andre ord slipper man til realpolitikk: medlemmer må flykte av politiske årsaker - hvordan kan organisasjonen hjelpe de.

Her ser vi en tankegang som har paralleller til den nåværende Friby-ordningen (ICORN) som nå er etablert med hovedsete i Stavanger.²⁴⁰ Jeg vil ikke gå så langt som å si situasjonen på 1930-tallet foregriper Friby-ordningen, for i så tilfelle systemet vært oppe for lengst – og forfattere i kommunistiske land fått det samme vernet.

Kommunistiske dissidenter ble hjulpet og tatt vare på i WiPC, som ble opprettet i 1960,

²³⁹ Norsk presseforbunds granskingskomité, *Innstilling Fra Norsk Presseforbunds Granskingskomité Vedr. Barbra Ring*, 13.03. 1946.

²⁴⁰ International cities of refuge network. <http://www.icorn.org/> Opprettet i 2006, samarbeider med P.E.N.s Writers in Prison Comittee. Etablert i Norge i samarbeid med Norsk P.E.N.

men Friby-ordningen er langt mer formalisert. Problemene forfulgte forfattere møter er reelle, praktiske og i bunn og grunn de samme som tyske eksilforfattere, og kommunistiske dissidenter måtte gjennom. Forskjellen er at i dag klarer vi (til en viss) grad å beskytte forfulgte forfattere uten å tenke politisk posisjonering. Den transnasjonale rettstankegangen er noe mer enn en lov eller en traktat, den har gitt internasjonale organisasjoner et moralsk imperativ. Det er dette imperativet, samt en overnasjonal lovgiving som mangler på trettitallet, og som gjør at P.E.N. må "finne opp kruttet selv", noe de strengt tatt ikke var rustet til.

Mange norske intellektuelle var humanitære aktivister i 1930-tallet. De hadde sine egne moralske og politiske motiver for å hjelpe. Det fremste eksempelet er kanskje litteraturhistorikeren Fredrik Paasche²⁴¹, som gjennom Nansen-hjelpen jobbet med flyktninger helt frem til sin død. Paasches artikler og taler fra perioden vitner om en nærmest parrheisisk innsikt i hva som foregikk i Tyskland. Han gjennomskuet prosessene i Tyskland på et tidlig stadium. I en ideell verden kunne kanskje Paasches foredragsturneer og artikler vært P.E.N.s. Det manglet ikke på fortellinger og kilder innenfor og utenfor Tyskland. P.E.N. visste hva som foregikk, men valgte "forholde seg annerledes.

Norsk PEN gjorde spede forsøk på å være humanitære, for eksempel i forbindelse med Armin Wegner. Men det førte ikke frem. Hvorvidt de kunne engasjert seg i Lev Trotskij²⁴² opphold og utsendelse fra Norge, er også et betimelig spørsmål. Det finnes ikke spor etter Trotskij i P.E.N.s arkiver, tross at Barbra Ring hadde nære kontakter med Aleksandra Kollontaj.²⁴³ Helge Krog, kommunisten, arbeidet for at Trotskij skulle få bli i Norge.

7.4 Kent, Krog og åndsfriheten.

"Middelmådheter i alle land, foren eder!", sa Helge Krog om P.E.N. i 1933. Klubben drev med borgerlig snikksnakk, og hadde en unnvikende, uvitende og reaksjonær innstilling. Ja, kanskje hadde Krog rett i det. Summen av P.E.N. var

²⁴¹ Fredrik Paasche, 1886-1943. Litteraturhistoriker.

²⁴² Lev Davidovitsj Trotskij, 1879-1940. Russisk revolusjonær, ble utmanøvrert av Stalin i maktvertakelsen etter Lenins død og deportert. Kom til Norge i eksil i 1935. Forvist fra Norge etter Sovjetisk press, drept i Mexico i 1940.

²⁴³ Aleksandra Kollontaj, 1872-1952. Sovjetisk politiker, forfatter og diplomat. Stasjonert i Oslo og Stockholm store deler av -20 og -30tallet.

middelmådig. Samtidig skapte ikke P.E.N. seg selv for å gå i front og kreve revolusjon. De var en britisk borgerlig, litterær koseklubb.

Men interessant nok er Krog og Kent begge opptatt av moral. ”Politikk og økonomi, kunst, religion var for ham – og mon han ikke har ret – til syvende og sist et moralsk spørsmål.”, sa Winsnes i talen over Kent. For marxisten Krog var nok ikke politikk og økonomi et moralsk spørsmål, men han så det som umoralsk å hindre nye impulser å komme til. Ikke minst var det umoralsk å nekte folk utdannelse, og å tvinge religion på de. Det virker merkelig at Kent ikke anså overgrepene i Tyskland som umoralske. Kent var åpenbart ikke aktivist, ikke billedstormer og heller ingen praktiker. Mange forstod ikke hva som foregikk. Ikke alle.

Dagens P.E.N. kunne støttet Trotskij, Ossietzky, Wegner, Kesten på et prinsipielt grunnlag. Vi kan ikke lyse en dom over trettitallets norske P.E.N. av den grunn. Vi kan forsøke å forstå hvor mentaliteten og innstillingene kom fra, og hvordan de kom til uttrykk. Vi har sett det norske P.E.N. ignorere det dynamiske, sentrale P.E.N.s vilje til å gå i en humanitær og politisk retning. Og at de hadde en slagside i sin styresammensetning som ikke tjente til organisasjonens formål. Det var aktørene som skapte organisasjonen i trettitallets norske P.E.N.

7.5 Tiden etterpå.

Mangel på dynamikk ser vi i P.E.N. også etter krigen. FN-resolusjonen og den Europeiske Menneskerettighetskonvensjon ble rettesnorer for P.E.N.s virke, men selv om ytringsfrihet er en dynamisk frihet, kan ikke det samme sies om P.E.N.²⁴⁴ I tiden fra 1951 til 67 var Norsk P.E.N. ledet av forfatteren Hans Geelmuyden d.e i 15-16 år. Deretter overtok sosialøkonomen Johan Vogt, som satt til 1981. Begge nedla en betydelig innsats for P.E.N. Men 30 år med to ledere er ikke bra for noen organisasjon, og begge har et ettermæle som et slags innbegrep av P.E.N. Den dag i dag er forestillingen om av piperøykende, eldre menn med lange tanker et slags marerittspøkelse for organisasjonen.

²⁴⁴ FNs Menneskerettighetserklæring fra 1948 gjelder for alle medlemsland (i dag 193), men under denne ligger det ulike konvensjoner, som enkeltland gjør individuelle prosesser for å undertegne. Artiklene 18-21 er vedlagt, se vedlegg 30. Den Europeiske Menneskerettighetskonvensjon (EMK) gjelder for alle EU/EØS-parter. EMK ble vedtatt i 1950, artiklene 8-11 er vedlagt, se vedlegg 4.

P.E.N. på 70-tallet var ikke venstreradikale og passet ikke inn i den herskende diskursen. P.E.N.s leder, den gamle Mot Dag-isten Johan Vogt, la ned mye arbeid med å holde kontakten med forfattere "bak jernteppet", men hans arbeid ble i stor grad underkjent eller ignorert av datidens venstreside. Vogt ble et utpreget eksempel på den borgerlige anti-kommunistiske professoren. Eksempelvis ble det opprør på Blindern da en Sovjetisk-Jødisk forsker som hadde emigrert til Israel skulle holde forelesning. Det at mannen kom fra Israel var vanskelig å tolerere for politiserte anti-israelske studenter.

245

Det er mye vi kan stille spørsmål til vedrørende Vogts arbeide i hans ledertid. P.E.N. Internationals begreper om sitt eget virke var sterkt kald-krig-preget fra 1950 og frem til muren falt. Mye spindeltev måtte børstes ut før den klarte å fornye seg, også i Norge.

Vogts tid i P.E.N. er svært godt dokumentert. Papirer fra hans ledertid og hans enorme privatarkiv er på Nasjonalbiblioteket.²⁴⁶ Noen momenter kan derfor være på sin plass: Norsk P.E.N. forholdt seg ikke noe særlig til hva som skjedde i afrikanske kolonier, noe Svensk P.E.N. gjorde. Under Vogt hadde P.E.N. en egen bokklubb, som i samarbeid med forlagene utga verdenslitteratur fra undertrykte forfattere. De forsøkte også å opprette et virksomhet som skulle fremme norsk litteratur i utlandet, noe for øvrig trettitalls-P.E.N. også snakket om å gjøre. Tross noen blindflekker var ikke P.E.N. så borgerlig sedat på 70-tallet som mange kan ha oppfattet.

Et P.E.N. ledet av Johan Vogt virket kanskje middelmådig for mange i perioden 1968-81. Men den historien har vi jo hørt før.

²⁴⁵ Den Norske P.E.N.-klubben., "Den Norske P.E.N.-Klubben," in *Den norske P.E.N.-klubben: Arkiv 1968-1980*. (Nasjonalbibliotekets Håndskriftssamling, 1968-1980).

²⁴⁶ Johan Vogt, 1900-1988.

Litteraturliste

- Aadahl, Thorvald. "Norske Journalistprofiler. Barbra Ring.", 1950. *Aftenposten*. "H.G. Wells I Oslo." *Aftenposten*, 27.08 1934.
- al, Johan Grip et. *Nye Gjendiktninger*. Oslo: Den norske Lyrikklubben, 1999.
- Barbian, Jan-Pieter. *The Politics of Literature in Nazi Germany: Books in the Media Dictatorship*. New York: Bloomsbury, 2013.
- Birkett, Jennifer. 24.06. 2013.
- Bojer, Johan. 12.01. 1950.
- Böök, Fredrik. 1933.
- . 27.09. 1938.
- . *Hitlers Tyskland* [in Dansk]. Translated by C.C Lautrup. København: Aschehoug Dansk Forlag, 1933.
- Collet, Vogt Nils. *Brev Fra Nils Collett Vogt Til Nini Roll Anker. I Utvalg Ved Eugenia Kielland*. Oslo: Aschehoug 1947.
- "Constitution for Kongeriget Norge." Det norske storting, <https://http://www.stortinget.no/no/Stortinget-og-demokratiet/Lover-og-instrukser/Grunnloven-fra-1814/>.
- Dahl, Hans Fredrik. *De Store Ideologienes Tid*. Vol. B. 5, Oslo: Aschehoug, 2001.
- Dahl, Hans Fredrik, and Henrik G. Bastiansen. *Hvor Fritt Et Land?: Sensur Og Meningsvang I Norge I Det 20. Århundre*. Oslo: Cappelen, 2000.
- Dahl, Willy. *Arnulf Øverland: En Biografi*. Oslo: Aschehoug, 1989.
- Fangen, Ronald. *Kristendommen Og Vår Tid*. Oslo: Gyldendal, 1938.
- Gleason, Abbott. *Totalitarianism: The Inner History of the Cold War*. Oxford University Press, 1995.
- Gorky, Radek, Bukharin, Zhdanov and others. "Soviet Writers Congress 1934." http://www.marxists.org/subject/art/lit_crit/sovietwritercongress.
- Greer Thomas H. and Lewis, Gavin. *A Brief History of the Western World* 9ed. Boston: Wadsworth Cengage Learning, 2005.
- Hamann, Johann Georg, and Øystein Skar. *Opplysning Og Kors*. Oslo: Aschehoug i samarbeid med Fondet for Thorleif Dahls kulturbibliotek og Det norske akademi for sprog og litteratur, 2003.
- "Heine Leses Ikke Mer I Tyskland." *Aftenposten*, 12.02 1934, 3.
- "Hitler under Behandling I Penklubben." *Aftenposten*, 09.09 1934.
- Houm, Philip. *Norges Litteratur Fra 1914 Til 1950-Årene*. Oslo: Aschehoug, 1976.
- Håndskriftsamlingen. "Den Norske P.E.N.-Klubben: Arkiv." edited by Nasjonalbiblioteket, 1968-1981.
- Norsk presseforbunds granskingskomité. *Innstilling Fra Norsk Presseforbunds Granskingskomité Vedr. Barbra Ring*, 13.03. 1946.
- Kent, Charles. "Inntrykk Fra Buenos Aires." *Morgenposten*, 07.10. 1936.
- Klemperer, Victor, and Martin Brady. *Language of the Third Reich: Lti : Lingua Tertii Imperii*. New York: Bloomsbury Academic, 2013.
- Krefting, Ellen. *Modernitetens Fødsel: 1600-1800*. Vol. B. 3, Kristiansand: Cappelen Damm akademisk, 2012.
- Krog, Helge. *Meninger Om Mange Ting*. Oslo: Aschehoug, 1933.
- Lilliestam, Åke. "B Gustaf J Siösteen." urn:sbl:5970.
- "Lov Om Rett Til Innsyn I Dokument I Offentleg Verksemd (Offentleglova)." <http://lovdata.no/dokument/NL/lov/2006-05-19-16>.

- Lubrich, Oliver. *Travels in the Reich, 1933-1945: Foreign Authors Report from Germany*. Chicago: University of Chicago Press, 2010.
- Luhin, Otto. "Er Forfatterforeningen Fascistisk Betonet?" *Dagbladet*, 27.06 1934.
- Lundkvist, Artur. *Europas Litteraturhistorie: 1918-1939*. Oslo: Gyldendal, 1948.
- Mälarstedt, Kurt. "Dn-Reporter I Berlin Fördömde Nazismen Redan På 1930-Talet." Newspaper article, (2014). <http://www.dn.se/kultur-noje/dn-reporter-i-berlin-fordomde-nazismen-redan-pa-1930-talet/>.
- Nationen. "H.G.Wells I Pen-Klubben." *Nationen*, 27.08.1934 1934.
- Nations, United. "Universal Declaration of Human Rights." <http://www.un.org/en/documents/udhr/>.
- Nickel, James W. *Making Sense of Human Rights*. Malden, Mass.: Blackwell Publishing, 2012.
- Nordin, Svante. *Fredrik Böök: En Levnadsteckning*. Stockholm: Natur och Kultur, 1994.
- Nyhus, Eivind. "Uventet Heder Og Tomme Stoler. Historien Om Da Carl Von Ossietzky Og Liu Xiaobo Vant Nobels Fredspris, Og Hva Som Skjedde I Etterkant.", Universitetet i Oslo, 2013.
- Ould, Hermon. *John Galsworthy*. London: Chapman, 1934.
- "P.E.N.-Klubben I Alvorlig Krise." *Tidens Tegn*, 27.08.1934 1934.
- P.E.N.-klubben., Den Norske. "Den Norske P.E.N.-Klubben." In *Den norske P.E.N.-klubben: Arkiv 1968-1980*.: Nasjonalbibliotekets Håndskriftssamling., 1968-1980.
- . "Den Norske P.E.N.-Klubben." In *Den norske P.E.N.-klubben: Arkiv 1933-1939*: Nasjonalbibliotekets håndskriftssamling-, 1934-1939.
- "P.E.N.-Kongressen Åpnedde I Går. ." *Tidens Tegn*, 07.06 1928, 8.
- Per, Rydén. "Att Skriva Hem Från Stora Världen. Gustaf Hellström Som Utrikeskorrespondent". <http://www.gustafhellstrom.se/utrikeskorrespondent.htm>.
- Potter, Rachel. "Modernist Rights: International Pen 1921-1936." *Critical Quarterly*, 2013, 66-80.
- Powers, Elizabeth. *Freedom of Speech: The History of an Idea*. Lewisburg: Bucknell University Press, 2011.
- Ring, Barbra. 1937.
- . *Mellom Venner Og Fiender*. Oslo: Aschehoug, 1947.
- Ringdal, Nils Johan. *Ordenes Pris: Den Norske Forfatterforening 1893-1993*. Oslo: Aschehoug, 1993.
- Ringvej, Mona. "Trykkefriheten I 1814 - Det Opplyste Enevældets Demokratiske Arv." *Historisk Tidsskrift*, 2014, 67-93.
- Rønneberg, Anton. *Nationaltheatret Gjennom Femti År*. Oslo: Gyldendal, 1949.
- Røsoch, Henry. "Til P.E.N.-Klubben ", 1-6, 1934.
- . "Ytringsfrihetens Verdensproblem under Drøftelse." *Aftenposten*, 22.06. 1934, 4.
- Schmidt-Pauli, Edgar von. "Dementi! ." *Minerva*, Mars 1934, 45.
- Skinner, Quentin, Frank Beck Lassen, and Mikkel Thorup. *Politik Og Historie: En Tekstsamling*. København: Hans Reitzels forlag, 2009.
- Vogt, Johan. 1900-1988.
- Vold, Helge. *Helge Krog: 1889-1962 : En Biografi*. [Nesøya]: Z-forl., 2011.
- Warburton, Nigel. *Free Speech: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Webjørnsen, Gundrun. "Hos Pen-Klubbens Stifter, Mrs Dawson-Scott." *Aftenposten*, 30.06. 1933.

- Wells, H.G. *Experiment in Autobiography: Discoveries and Conclusions of a Very Ordinary Brain (since 1866)*. New York: Macmillan, 1934. Autobiography.
<http://gutenberg.ca/ebooks/wellshg-autobiography/wellshg-autobiography-00-h-dir/wellshg-autobiography-00-h.html>.
- Wilford, R. A. "The Pen Club 1930-50." *Journal of Contemporary History*, 1979, 99-116.
- Winsnes, A.H. "Charles Kent." Tale holdt ved Kents død., 1938.
- Ytringsfrihetskommisjonen. "«Ytringsfrihed Bør Finde Sted» Forslag Til Ny Grunnlov § 100 ", edited by Justis- og politidepartementet, 1999.
- Zeno-Zencovich, Vincenzo. *Freedom of Expression: A Critical and Comparative Analysis*. Abingdon: Routledge-Cavendish, 2008.
- Zweig, Stefan, Anders Hagerup, and Inger Hagerup. *Verden Av I Går: En Europeers Erindringer*. Oslo: Aschehoug, 2012.
- Øverland, Arnulf, O. Hallesby, Hans-Ivar Kristiansen, Odd Nordhaug, and Arild Linneberg. *3 Foredrag Til Offentlig Forargelse*. Oslo: Forlag1, 2011.